

ÜZLET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1974. JANUÁR 1.

IV. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević.
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeckzy Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4.
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

ÜZENET

1973. III. ÉVFOLYAM
1-12. SZÁM

TARTALOMMUTATÓ

VERSEK

BENCSIK ISTVÁN:	Rakjatók halomba a követ	6—7	389
COLAKOVIĆ, ENVER:	Változatok egy témátlan témára (Dudás Kálmán fordítása)	2	135
DERŰS ISTVÁN:	Monszuni esőben	1	15
DÉSI ÁBEL:	Bolond mise a felhőkben	11	831
DUDÁS KÁLMÁN:	Töredékek a Szerelmes nyár című ciklusból	11	829
FEHÉR FERENC:	Szó és szerep	1	3
FEKETE LAJOS:	Újraszülöm magamat	8	514
	Élet és irodalom	8	515
	Kézfogások	8	516
FÜLÖP GÁBOR:	Ars poetica	3	198
	Hun király a fogát mossa	3	198
GÁL LÁSZLÓ:	Találkozás	2	107
	Vers az első óról	2	108
	Diogenész	2	108
GUBICS FERENC:	Törpe női szirmok hajnala és a zöld szobák	6—7	384
	Ólomba öntött temetkezés	6—7	385
	Tompulás	6—7	386
GULYÁS JÓZSEF:	Szóra birhatatlan vendégem	3	187
	Templomok	9	610
GULYÁS LÁSZLÓ:	Szép mozdulattal	6—7	382
	Öröm	6—7	382
	Erős ez a mosoly	6—7	382
KASZIBA ISTVÁN:	A muzsikus furcsán viselkedett	6—7	388
	Mintha valaki...	6—7	388
KIRÁLY JÓZSEF:	Rezdülések	6—7	386
KOPECZKY CSABA:	A ma versei	6—7	400

KOPECZKY LÁSZLÓ:	Hanyatló hangulatban	3	201
	Látomás, amelyet egyelőre még csak hallomásból ismerek	3	201
LATÁK ISTVÁN:	Szélvészben	2	109
	Kis sóhaj	2	109
	Fehér árnyak	2	110
MARONKA GYÖNGYVÉR:	Homokszemcsék	6—7	383
MOLCER MÁTYÁS:	Utazás	3	199
	Spleen	3	199
	Féltárnyékban	3	199
	Hommage à Walther von der Vogelweide	10	712
MOLNÁR CS. ATTILA	Mikroflóra	1	4
	Tudósítás az élőkrol	1	5
	Földadat előtt	1	6
	A kakaska	1	6
	Jelenkor	1	7
	Forrásvidék	1	7
M. RAJTA MARGIT:	Turistalátogatás a Duna-kanyarban	10	703
PETROVIĆ, VESNA:	Szép szavait finom arcát	6—7	396
	Valaki leköpött közénk	6—7	396
POPIĆ, IVO:	Róna	9	646
	Mélység	9	646
	A tó	9	646
	A Tisza	9	646
	Virradat	9	646
	(Gönci Sára fordításai)		
SZÜCS IMRE:	A szegénység forrásvidéke	3	200
	Groteszk (III.)	3	200
	Hordár	3	200
TÓTH FERENC:	Napraforgók	1	10
	?	1	10
	Tűnés	1	10
URBÁN JÁNOS:	Indulatfonat	3	188
UTASI MÁRIA:	A várakozó	3	190
	Állandó óra	3	190
	Emeld föl arcom	10	703
	Vagy	10	703
VARGA TIBOR:	Két dokumentum	6—7	394
	A madonna nevet	6—7	394
VIRÁG ÁGNES:	Így sirt a fa	1	14
	Találkozás	1	14
	Kacsok	3	197
	Igék igézete	3	197

VUJICSICS D. SZTOJÁN:	Kései sírvers	8	506
	Búcsúzó	8	507
	A túlsó parton (Csuka Zoltán fordításai)	8	508
ZAKÁNY ANTAL:	Az óra	1	8
	Hirdette Jóska a világ végét...	1	8
	Egy öreg az utcámból	1	9
	Várakozás	3	189
	Múlt—jelen	3	189
	Szobavilág	3	190

SZÉPPRÓZA

BARÁCIUS ZOLTÁN:	A nagy futás	10	704
BARTA SÁNDOR:	... és akkor téged kívántak hallani	3	191
CSÉPE IMRE:	Hajnali vendég	8	605
GAJDOS TIBOR:	A rövidlátó visszatért	1	11
	Az adószedő	8	485
HOLTI MÁRIA:	Ami a válóperből kimaradt	11	811
KIŠ, DANILO:	Útirajzok (Borbély János fordítása)	6—7	401
KLARSKI, JOSIP:	Út a veszélyes titkokhoz (Kopeckzy Csaba fordítása)	9	637
KREKOVICS FERENC:	A tárgyalás	1	19
	Az emlék	6—7	397
LATAK ISTVAN:	Vád	2	110
	A szürke homokmezőkön	2	111
	Vannak napok	2	112
MAGYAR ZOLTÁN:	Betűk	6—7	372
MALETIN, NATASA:	Nyári pókhálók (Kopeckzy Csaba fordítása)	11	871
SEGINJ-DOŠEN, MARIJA:	Rózsa Jeszenyinnek (Kopeckzy Csaba fordítása)	6—7	404
SZIRMAI KÁROLY:	Különös zenebona	10	699
	Füstölgő gyertyák	10	702
TIŠMA, ALEKSANDAR:	Három dermesztő nap (Csuka Zoltán fordítása)	10	734
VIKOR GYÖRGYI:	Fakereszt	6—7	387
VOJNIC-PURČAR, PETKO:	Fülöp (Gajdos Tibor fordítása)	1	16

ŽDRALE, RADOVAN:	Bosszú	3	202
	Testvér	3	203
	Fácán	3	204
	Ballada a mogyoróerdőről	3	204
	Kisliba	3	205
	Pók	3	205
	Égi büntény	3	205
	(Almási Tibor fordításai)		

SZÍNEMŰ, HANGJÁTÉK, SZINOPSZIS

DEÁK FERENC:	Két forgatókönyv gyermekfilmhez	9	614
DÉR ZOLTÁN:	Laguna György karrierje	2	113
	Ember a határon (I.)	10	713
	Ember a határon (II.)	11	839
KOPECZKY LÁSZLÓ:	Ösbemutató a Ló utca 4-ben	9	619
KVAZIMODO- BRAUN ISTVÁN:	A sofőr és az igazságszolgáltatás	4—5	253

TANULMÁNY, KRITIKA, CIKK, KRÓNIKA

BARÁCIUS ZOLTÁN:	Érintetlen szövegkönyv	1	83
	Nagyok lehetünk-e a kicsik között?	3	222
	Hétköznapi cselekvések	6—7	454
	Mosolytalan színházak	11	892
BENKŐ ÁKOS:	A bizalom drámája	3	225
BODROGVÁRI FERENC:	Dialektikus negáció, vagy formális logikai obverzió	3	206
	Útkeresés	6—7	433
CSUKA ZOLTÁN:	A maradandóságnak sosem késő	8	580
DÉR ZOLTÁN:	Toncs Gusztáv Petőfi-tanulmánya	4—5	282
DÉSI ÁBEL:	Jegyzetek az írói szubjektivitásról	8	558
ERDÉLYI LÁSZLÓ:	A szinonimák szerepe a műfordításban	10	780
GYÖRE KORNEL:	Adalékok Szabadka gazdaságtörténetéhez	9	665
HAJDÓK JÁNOS:	Gazdag harmóniavilág	2	165
Dr. HOCK REZSŐ:	Jogi terminológiai ismereteink egy felmérés tükrében	9	670
HÓDI SÁNDOR:	Ha majd sok száz év múlva hazatérek	6—7	391
Dr. HORVÁTH MÁTYÁS:	A népfelszabadító háború forradalmi hagyományainak ápolása és az anyanyelvoktatás	4—5	321

JUHÁSZ GÉZA:	A népek és nemzetiségek közötti kétirányú közlekedés az irodalom síkján	1	29
KATONA IMRE:	Fa leszek, ha fának vagy virága...	1	22
KISS DÉNES:	»Kinn a ménes, kinn a pusztán...«	2	141
KOLOZSI TIBOR:	A szabadkai sajtó hőskora	1	68
	Legenda egy pirosbélű narancsról	2	103
	Harcos író és tudós tanár	8	483
	Politika, nemzetiség. és vallás	10	751
LÉVAY ENDRE:	Művészet és forradalmas életút	1	76
	Harminc ösbemutató	2	158
LŐRINC PÉTER:	Farahó János és a földkérdés	2	151
	Matija Gubec	4—5	317
	Csantavértől Majdanekig	8	532
MALUŠEV, MILAN:	Szabadka harcos szakszervezeti tagjai	6—7	428
MILADINOVIĆ, MILAN M.:	Tito a kommunista arculatáról	6—7	359
MOLNAR, MIRKO:	Pro musica (Gönci Sára fordítása)	4—5	341
PÁLINKÁS JOZSEF:	Szabadka népoktatása (I.)	4—5	292
	Szabadka népoktatása (II.)	6—7	416
	Szabadka népoktatása (III.)	8	540
	Szabadka népoktatása (IV.)	9	651
	Szabadka népoktatása (V.)	10	765
	Szabadka népoktatása (VI.)	11	883
PETKOVICS KALMÁN:	Vélemények erdejében (IV.)	1	55
	Egy füzet kapcsán	10	773
POMOGÁTS BÉLA:	Déry Tibor és Dubrovnik	9	647
RACKOV, IVANKA:	Vázlatok egy portréhoz (Lévay Endre fordítása)	9	681
SÁFRÁNY IMRE:	Arckép az égbolton	4—5	334
SZABÓ EDE:	Ponyavezene	10	777
SZEKERES LÁSZLÓ:	Méregdrága baklövés	3	218
SZ. KANYÓ LEONA:	A csillagokig göröngyös az út	1	80
STOJANOVIĆ- KÁICH KATALIN:	Hit és dogma	6—7	457
	Ősi küzdelmek ábrázolója	8	576
TONCS GUSZTÁV:	Petőfi képzelete (I.)	4—5	286
	Petőfi képzelete (II.)	6—7	406
	Petőfi képzelete (III.)	8	517
VIRÁG GÁBOR:	Csépe Imre személynevei	11	896

MEGEMLÉKEZÉSEK:

FEHÉR FERENC:	Vörösvári Heínz Vilmos írói arcképéhez	11	877
GAJDOS TIBOR:	A bácskai táj odaadó krónikása	2	163
HERCEG JÁNOS:	A hitet és bizakodást adó költő	8	509
JUHÁSZ GÉZA:	Tartozásunk	9	603
KOLOZSI TIBOR:	Kvazimodo-Braun István (1908—1973)	4—5	251
LÉVAY ENDRE:	Arckép az álmok mélyeiből	9	675
SZIRMAI ENDRE:	Babits levele apámhoz	6—7	413
	Apám szerkesztői munkája	10	742

SZENTELEKY KORNÉL-EMLÉKSZÁM (12)

DÉR ZOLTÁN:	A Szenteleky-emlékszám elé	927
FEHÉR FERENC:	Párbeszéd (vers)	929
HERCEG JÁNOS:	A magányos Szenteleky	931
BORI IMRE:	A Kesergő szerelem	940
SZÉLI ISTVÁN:	Szenteleky irodalomszemléletének margójára	952
JUHÁSZ GÉZA:	Párhuzamos vonalak (Szenteleky világnézetéről)	956
BÁNYAI JÁNOS:	Két világ (Szenteleky költészete a Kéve tükreben)	961
ZÁKÁNY ANTAL:	Erősebb a kinnál (vers)	968
CSUKA ZOLTÁN:	Bácskai éjszakák — Szenteleky Kornéllal	970
FEKETE LAJOS:	Emlékezés egy igaz barátira	974
DUDÁS KÁLMÁN:	Élőszava, a felejthetetlen	979
ÁCS KÁROLY:	A porok városa (vers)	982
LÉVAY ENDRE:	Finom, szerény virágok (A Bazsalikom című antológiáról)	983
CSORDÁS MIHÁLY:	A szeretet elkötelezettje (Szenteleky az emléksorozat tükreben)	986
SZÜCS IMRE:	Föld és gyökér (Szenteleky »helyi színek« elméletéről)	996
BARÁCIUS ZOLTÁN:	A hős bukása. (A fény felgyúl és ellobog című drámáról)	1001
DÉR ZOLTÁN:	Szenteleky ismeretlen levelei	1008
MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ:	Halmazott mondatrészek Szenteleky útirajzaiban	1016
	Kortársak Szentelekyről — Kolozsi Tibor összeállítása	1022

EGYÉB

BIACSI ANTAL:	A második évfolyam után	2	181
	Elkötelezett irodalom (Kerekasztal-beszélgetés romániai magyar írókkal)	4—5	265
GÁLFALVI ZSOLT:	bevezetője	4—5	276
KELEMEN MÁTYÁS:	A Népkör száz éve	2	145
	Kiadói tanácsunk ülése	2	180
	Szirmai Károly életrajza	10	745
ULMER GÁSPÁR:	Az 1846-ban fennálló szabadkai közintézetek	10	762

KÖNYVISMERTETÉSEK:

ÁGOSTON ANDRÁS:	Önigazgatóknak szabatosabban (Önigazgatók iskolája)	3	244
	Önigazgatásról tömören (Milojko Drulović: Samoupravna demokratija)	6—7	475
	Megkésétt brosúra (A JK SZ negyedik értekezlete)	10	805
	Párttörténet dióhéjban (Pero Morača: A JK SZ harca a szocialista Jugoszláviáért)	11	917
ALMÁSI TIBOR:	A régmúlt világ pillanatképei	8	598
BAKTAI SÁNDOR:	Az indulás hírnöke (Dr. Danilo Kecić: Revolucionarni radnički pokret u Subotici — A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán I.)	8	593
BARÁCIUS ZOLTÁN:	Dramai hősök (Deák Ferenc: Tor)	4—5	348
BARNA GÁBOR:	Még egy hajó átkelt (Karolj Sirmai: Vizija tišine)	8	596
Dr. BODROGVÁRI FERENC:	Számvetés az örökséggel (Sándor Pál: A magyar filozófia története 1900—1945. I—II.)	11	904
	Szerényen, de süllyal (Dér Zoltán: A tudós tanár)	4—5	344
BORBÉLY JÁNOS:	Változatok egy témára (Danilo Kiš: Pešćanik)	6—7	477
CSETVEI MÁRIA:	Egy jól szerkesztett tankönyvkettős (Dr. Dávid András: Anyanyelvünk I.) Vajda József: Anyanyelvünk II.)	11	913

CSORDÁS MIHÁLY:	Egymás irodalmának megismerése (A jugoszláv népek irodalmának gyöngyszemei Csuka Zoltán fordításában és válogatásában)	9	690
	Rehabilitált értékeink (Csépe Imre: Mezei dolgok)	10	792
	Egyéniségformáló ifjúsági regény (Mírnic Zsuzsa: Égig érő fák)	1	90
	A vörös kaktuszok országában (Fülöp Gábor: A négydimenziós ablak)	3	232
	Népies íróink (Móra István, Novoszel Andor, Kristály István, Cziráky Imre: Föld és mag)	4—5	350
	Az egyéniség keresése (Dér Zoltán: Laguna György karrierje)	6—7	464
	Kritikánk gazdagodása (Bányai János: A szó fegyelme)	8	586
DÉR ZOLTÁN:	Pillérek teljes világításban (Rónai György: A nagy nemzedék)	1	92
FEKETE LAJOS:	Költői remeklés (Sinka István: Szigetek könyve)	1	95
GAÁL GYÖRGY:	Egy jelentős mű fogyatékoksságai (Munkásmozgalomtörténeti lexikon)	8	583
	Változatos publikáció (Balcanica: Annuaire de l'institut des etudes balcaniques, III)	11	918
GAJDOS-TIBÓR:	Sűrített vázlatok (Csoóri Sándor—Kósa Ferenc: Forradás)	3	245
	Kis népek irodalmának tisztelete (A szlovén irodalom kistükré)	10	801
HERCEG JÁNOS:	Fanyar prózai fintorok (Tolnai Ottó: Gogol halála)	6—7	471
	Dramai színek (Mihai Avramescu: Letört ágak — Ezüstherceg)	6—7	478
HETÉNYI VILMA:	Múlt századi tabló (Jakov Ignjatović: Örök vőlegény)	9	693
JUNG KÁROLY:	Lírai vallomás a gyermekkorról (Fehér Ferenc: Egy kiskirály kunyhójából)	1	87
	Tiszta hang felé (Gulyás József: Pirossal, feketével)	4—5	347
	Hét év után (Fehér Ferenc: Vasfű)	11	907
KÁNTOR LAJOS:	Lóversenyi ácsorgások (Csurka István—Rákossy Gergely: Így, ahogy vagytok)	11	920
KISS DÉNES:	Gondolkodtató életrajz (Fekete Sándor: Így élt a szabadságharc költője)	3	229

KOLOZSI TIBOR:	Az egyenjogú nyelvhasználat jogi aspektusai (Dr. Rudolf Hok: Právni aspekti službenog jezika i jezika narodnosti)	3	240
	Költők a Tisza partján (Septembarska Kanjiža — Kanizsa szeptemberben)	11	911
KOPECZKY CSABA:	A vers igézetében (Zaorkice. Fiatal szabadkai költők verseskötete)	10	807
LÉVAY ENDRE:	Vajdaság napfényben (Draško Redep: Sunčanom stranom Vojvodine)	4—5	353
	Versek a világról (Gál László: Rozsdás esték)	6—7	469
	Semfűhordó (Csépe Imre: Határdomb)	8	588
	Irodalmunk fejezetei (Szunyog Sándor—Varga József— —Szomi Pál: Tavaszvárás)	10	795
	Párhuzamok és kölcsönhatások (Szomszédság és közösség. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok)	11	901
LŐRINC PÉTER:	Nemes publicisztika (Kolozsi Tibor: Erzsébetlaktól a Maglajig)	6—7	472
	A dokumentumriport »szabadkai« műfaja (Petkovics Kálmán: Áprilistól novemberig)	9	687
MATIJEVICS LAJOS:	Üzenet a mai Szerémségből (Penavin Olga: A szerémségi magyar szigetek nyelve)	2	176
M. M.:	Költői hangulatvilág (Király Ernő: Tíz dal vajdasági költők verseire)	1	-99
MOLNÁR CS. ATTILA:	Árnyjáték szavakkal (Brasnyó István: Lampion a fán)	2	175
	Égetni nem (Brasnyó István: Szociográfia; Égetni viszik?)	11	910
MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ:	Két nyelv kézfogása (Dezső László: Tipológiai vizsgálatok; Mikes Melánia—Dezső László— —Vuković Gordana: A főnévi csoport alapkérdései)	8	591
	Névhasználat és jog (Dr. Sőregi Zoltán: A név a magyar és a jugoszláv családi jogban)	10	799
PETKOVICS KÁLMÁN:	Legendák nélkül (Godó Ágnes: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban)	2	187

POMOGÁTS BÉLA:	Németh László és Kelet-Európa (Németh László: Európai utas)	6—7	461
SULDI GYÖRGY:	Nyelvünk szinképe (Anyanyelvi kaleidoszkóp)	11	922
SZEKERES LÁSZLÓ:	Olvasmányos történelem (Lőrincz László: Dzsingisz kán)	2	179
	Megbízható levéltári kalauz (Emil Vojnović—Ulmer Gašpar— —Mirjana Dimitrijević— —Tereza Buljovčić: Vodić kroz arhivske fondove — Istorijski arhiv Subotica)	4—5	355
STOJANOVIĆ— KÁICH KATALIN:	Szellemi életünk újraértékelése (Bori Imre: Fejezetek irodalmunk természetrájából)	9	685
SZÜCS IMRE:	Mese és valóság (Fehér Ferenc: A kőkecske titka)	2	172
	Hiteles dokumentum (Életjel évkönyv 2.)	3	243
	Gyűjtőmunka, amelyet folytatni kell (Matijević Lajos: A vajdasági magyar diáknyelv)	10	797
TERÉK MÁRIA:	Riportsorozat a nőkérdésről (Földes Anna: A nő szerepe: főszerep)	1	96
	A tőkés társadalom kritikája (C. Wright Mills: Az uralkodó elit)	2	177
URBÁN JÁNOS:	Ami egy értékes könyvből kimaradt (Narodnooslobodilačka borba i revolucija u literarnom stvaralaštvu)	2	171
	Az igaz ember emléke (Burkus Valéria: Dr. Milan Bikar, a nagy humanista életútja)	8	595
VARGA ISTVÁN:	Statikus életképek (Brasnyó István: A levegő titkai — — Gazdanépek)	1	89
	A humanitás keresése (Magda Simin: Pomračenje)	3	236
	Írásos kultúránk összefoglalója (Leksikon pisaca Jugoslavije I.)	8	582
	Egyedülálló bibliográfia (Die Literatur über Thomas Mann. Eine Bibliographie 1898—1969)	10	803
VIRÁG ÁGNES:	Útavaló a meneteléshez (Sáfrány Imre: Menetelés)	3	239
	Reprezentatív gyűjtemény (Šandor Petefi: Pesme)	4—5	351
	Válaszúton (Vojislav Sekelj: Detinjstvo; Marija Šimoković: Sam čovek)	9	694
	»Az aranyos és selymes Reneszánsz« (Jugana Stojanović: Leonardo da Vinci)	10	806

ZÁKÁNY ANTAL:	Rokonszenves nebulótörténetek (Urbán János: Ajándék)	2	174
	Hiteles tanúságtétel (Brasnyó István: Csapda)	3	238
	A közösségi lét gazdag skálája (Josip Klarski: Tajni život odbornika)	6—7	479
	Megrendítő tárgyilagosság (Balogh István: Egyedül a napon)	8	590
ZDRALE, RADOVAN:	Tragikus menekülés (Florika Štefan: Utočišta) (Almási Tibor fordítása)	11	915
MŰMELLÉKLETEK:			
BALÁZS G. ÁRPÁD:	Szenteleky Kornél arcképe	12	
DORMÁN LÁSZLÓ:	Képek az aszályos esztendő c. sorozatból (fotók)	8	
DUDÁS ANTAL:	Egy festmény	4—5	
	Hat táblakép	9	
FŐZŐ JÓZSEF:	Kvazimodo-Braun István (fotó)	4—5	
	Három rajz	6—7	
HANGYA ANDRÁS:	Három táblakép	1	
MAGYAR JÁNOS:	Öt rajz	1	
NÉMETH MÁTYÁS:	Lőrinc Péter arcképe (fotó)	8	
KALMÁR FERENC:	Négy rajz	9	
KONJOVIĆ, MILAN:	Három táblakép	8	
LEJKÓ LÁSZLÓ:	Négy rajz	6—7	
RÁC JÁNOS:	Két rajz	3	
SÁFRÁNY IMRE:	Öt rajz	4—5	
	Nyolc rajz	11	
SISKÓVSZKI ANDRÁS:	Öt rajz	8	
SZILÁGYI LÁSZLÓ:	Két táblakép	2	
TOROK SÁNDOR:	Két rajz	2	
TÖRÖK ISTVÁN:	Öt rajz	10	

TARTALOM

IV. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM — 1974. JANUÁR

- 3 GULYÁS JÓZSEF: Hinga (vörs)
- 6 ZÁKÁNY ANTAL: Odavan a gyerek; Szól a kakas; December (versek)
- 8 DERÜS ISTVÁN: Könnyen elperget . . . ; Kis bogár gyanánt (versek)
- 10 BARTA SÁNDOR: Margaréta (novella)

KÉZFOGÁSOK

- 18 STEVAN RAIČKOVIĆ: Sütkezöz öregek; Jegyzet Paszternákról és a télről; Locsolók — Fehér Ferenc fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 20 SZIRMAI ENDRE: Újabb adalékok a Kalangya történetéhez

ÉGTÁJ

- 24 STOJANOVIĆ-KÁICH KATALIN: A Hungarológiai Intézet öt éve
- 30 PÁLINKÁS JÓZSEF: Szabadka népoktatása VII.
- 45 BALLA GYULA: Fejezetek a kárpát-ukrajnai magyar irodalom történetéből

SZEMPONT

- 51 MILOŠ NIKOLIĆ: Marxizmus, a forradalmi gyakorlat elmélete I. — Nagy József fordítása

ALKOTÓMÖHELY

- 64 BARÁCIUS ZOLTÁN: Az eredmények hű kísézője a gond (az öntevékeny színjátszás értelméről)
- 68 FARAGÓ ÁRPÁD: Műkedvelésünk időszerű kérdései

OLVASÓNAPLÓ

- 78 JUNG KÁROLY: A mulandóság gyöngyszemei
(Németh István: Zsebtükör)
- 80 VARGA ISTVÁN: A kibontakozás útján
(Varga Zoltán: Szökés)
- 82 VARGA ZOLTÁN: Egy dráma és lehetőségei
(Dér Zoltán: Ember a határon)
- 86 LÉVAY ENDRE: A második monográfia
(Ipacs József: A topolyai művésztelep húsz esztendeje)
- 89 SZÜCS IMRE: A magány és a szorongás versei
(Fülöp Gábor: Az erdő én vagyok)
- 90 OSUKA ZOLTÁN: Az Apostol szlovén nyelven
(Sándor Petőfi: Apostol)
- 92 VIRÁG ÁGNES: Két kiváló alkotás új kiadásban
(Ivo Andrić: Híd a Drinán; Miroslav Krleža: Filip Latinovicz hazatérése)
- 93 GAJDOS TIBOR: Egy szökés regénye
(Ivan Bratko: A Teleszkóp-akció)
- 94 ÁGOSTON ANDRÁS: Az etika időszerűsége
(Arif Tanović: Etika i politika)
- 96 SZEKERES LÁSZLÓ: Nagy betegünk kis diagnózisa
(Szöllősi Gyula: A Palicsi-tó elhalása és felújítása)
- 98 VÖLGYI ENDRE: A rajongó költői lélek is
(Stadler Aurél halálára)

A III. évfolyam tartalommutatója

GULYÁS JÓZSEF

HINGA

Földmélyi süket múzeum.

A múlt borul ki itt az ekék alól.

Csontok lobognak a tájban.

*Réteges barna rakódás.
Meglékelt s beforrt némaság, titok.
Jönnek az ásók, elvonulnak.
Ó, hol e csend gyökere, magja!
Látom vissza az időben:
kis hajas, lompos tatár lovacska,
véres palacsinta,
seregek vetkőznek beléd, az idő
szárnyai összecsukódnak.
Idáig érnek dermesztő hullámai.
Tagjaimban meghasadt trombiták,
iszonyú kürtök emléke.
Ahogy a május kifordul héjából,
mint lágy szövet,
örökös szél lobog a gerincen
s az érett barna tájban.
Mintha lenne valahol itt egy hangszer
méztelen, kibontva.
Lágy sárgájú kutyatej szálldos
és bekeríthetetlen virág.*

*Dombom! hajadból kifésültem régen
egy rágott, csipkés aranygyűrűt,
madár vitte el,
ki vagy, honnan jössz, Te virággal benőtt halálhajó,
nem az én dolgom,
csak ülök itt a fölmagasodó csöndben,
kezdetemben és végemben,
csapkod az időtlenség borzadálya.
Ágak: megfejthetetlen sorok,
sorai életnek és halálnak.
Egy szál hang, fényes, táradhatatlanul,
kimond egy szót, nevem,
és tovább szöveget magában.
Seregek fulladtak beléd.*

Egy csont pisztrángként fölcsapódik.
Te látsz mindent. Lábaidnál
láttad kikelni apámat s elvirágozni
rútan, tenger évszak
elrongyolódott fölötted baltásan, hiába,
s lent a part sirályos erkélyein,
csengve az időtlenség föltornyosul,
húr, feszes, megtépve, örökké,
csengő pillanat, örökké,
a két végtelen iszonyú fókusza.
Itt van minden
felhalmozódva, egyszerre s külön-külön,
én: emléked talán? látom,
egy törzs lemorzsolódik.
Sirály kel ki a homokból s visszahull.
Engem túlhan dobott ki a hullám.
Tán egy vad nyomából,
hol az idő vastag érként buzog,
s kecskeköröm formájú csigaházak söprődnek
a partra ki,
megszülte magát az az óra.
A mérgező pusztákban,
ott valami mély szerkezet dolgozik magában,
ott lent,
öreg, halódó bútorok között,
kis, virágnyi fényben készültem,
Ildérces vizek,
érett piros vizek tövében s lejjebb,
hol az idő forrása csobog, nyílik
ott egy szép madárfaj.
És elvonul lázzal a nyár a barackosokban,
kifejti szárnyát a magnak,
ahogy a napok szeme egyre jobban megzavarosodik,
ülök a Mária-arcú tájban,
mint régen, mielőtt beelélptem
a folyóba,
és könyv lapjai közt, benned és magamban,
iszapos tagjaimban.
Hallom a sötét fészkelődést
a lyukakban, nyekkenő nyoszolyák, székek,
mint az egérfészek,
hallom, hűlnék ki a forró boros gyümölcsök,
az alvók csontjai.
Éj, sötét és kemény,
kemény, mint a vas,
sötét, mint a szén,
benné falak fehér lobogása.

Tagjaimban hajnalok zsibbadt részegsége,
mohás harangok,

*minden halomba hányva, madarak,
melyek nem tudnak többé szállni,
kűszöbe egy napnak, hozom,
hozom a lidérces Tóból merített szemeimet,
hozom partok csendjében,
a véres csendben köszörült hallásomat.
Mert feléd, szökve is,
bármerre, mindig s egyre csak feléd,
Te tudod: honnan, hová.
S e feléd-úton történik velem ez a különös
história: az élet.*

*Útban feléd, mert a Tied minden,
ami élni mer itt.*

*Kinek a földje az ott öledben?
Hitvány kis öregasszony;
régem kivetted kezéből a gyümölcsöst,
a kút, a kunyhó,
a nyúlház apró hullámai beléd simulnak,
Te fölhalmozódott emlékezet.
Ahogy jött felénk a völgyből,
mintha visszatérne.
Mintha egy koponya kifordulna belőled.*

*Néha benézek a városokba
és szédülök: palankinok,
szűz szájú papok s tömlők csurognak,
kalickában az izes mezők csengői,
csukott csőrrel
és lepecsételt szárnyakkal.
És mindenütt az a bérenc zene.
S fönt műfogsorát csattogtatva az a vak szárnyas.
Volt ott néhány olyan éjszakám,
hogy másnap nem mertem tükörbe nézni.
Te érted, egy takarítónőt szerettem
én ott a messzi hajón,
ó, mit adtam volna, mindent, ha látom
egyszer föllemelni a szemét,
nem, ó, nem a nyüzsgő csillagokba.
Majd súgd meg nekik,
egy takarítónőre emlékszem virágaik közül,
egy hosszú folyosóra.*

*És íme, ez a fordított sebesség,
a csend fényes levelei,
a kis fehér házak, melyek
fogsorként égnek az éj állkapcsában,
meg nem gyógyítanak.*

ZÁKÁNY ANTAL

ODAVAN A GYEREK...

Odavan a gyerek ...

*Mi lenne különös
ebben? Más
fia is elment, messze,
az életre valót hogy*

[megkeresse, —

*odavan vele egy
rég, szép elgondolás ...*

Rideg számítással

*lett a fiam fölös
létszámmá és privát
méltatlanságból szólnak eresztett,
gyűlölő humanista eretnek,
akit fiaként sírat
a hazai világ ...*

Odavan a fiam ...

*Idegenül közös
lett az osztályrésze ...
Mondjam azt, hogy gyermekek-
ésszel elfeledte a történelmet,
legyek én hazug?*

*Felnőtt az, ki anyjában élte
át a második világháborút ...*

Elment, de amikor

*nyaranta megtérül,
látszik a fiún,
hogy a jószerecske folytán
nem egy szörnyeteg felségjelzést*

[szolgál,

*de érzik még rajta
a krematórium ...*

SZÓL A KAKAS

*Szól a kamrában a fehér kakas,
két ölnyire a mély kúttól
s messzebb a szívtől száz lábánál.
Szól a kakas tizenegykor,
hatvankettő második éjszakáján.
Szól a sötét kamrában a kakas,
négy ölnyire a téli úttól,
ott, ahol a nyáron az akácia volt.*

*Szól a kakas tizenegykor,
és piros, szép torkába csordul a hold ...*

*Szól a kakas az éjszakában, tizenegykor,
és utána síri némaságba rogy.
Ahogy elül,
meg-megrándul két kis szárnya
és felet fordul alatta a bot ...*

DECEMBER

*December nem varázsló.
Egyszerű,
érthető csoda ez,
amit művel
az alvó fával
meg a fűvel ...*

*December világtalan
és mégis tudja, hogy
minden éjjel
mit csinálnak a hangyák
a mélyben ...*

*December nem sírásó
és mégis eltemet
mindent,
minden évben,
egyszeri és átkozott,
közömbös fehérséggel ...*

*Nem isten december
és nem is vándorapostol, ki
átokkal és irgalommal kilincsel —
és mégis úgy büntet,
mint az isten ...*

DERŰS ISTVÁN

KÖNNYEN ELPERGET...

*Mint a gyertya, fogyok, átalakulok,
gyenge fényem
nem világít be országot.
Maradok csak egyszerűn
a sok futkosó között névtelen...
S ha dolgoztam, alkottam valamit,
talán ér annyit, mint egy munkás
életalkotása...*

*Többre nem vágyakozom —
sebesen éltem, gyorsan égtem,
meredeken,
és csak kevés hamu
marad majd mögöttem
[összesöpreni,
amit majd az idők kínzó szele
könnyen elperget a végtelenbe...*

KIS BOGÁR GYANÁNT

*Távol, elérhetetlen vagy most,
s hideg, mint a csillogó tél...
Csak az emlékeim hoznak még felém,
szép álom-ruhában, délibábként.
Elérhetetlen vagy és hideg,
akaratlan borzongat a tudat —
túl száz megpróbáltatáson,
milyen volt ölelésed, csókod,
már csak homályos naplemente,
és szinte riaszt az újra-együttlét,
mely nem tudom, mikor jön,
mert átkos betegség kötöz még...*

*A csillagokat nézem, s a város
apró fényeit, innen a messziből,
s talán el se kívánkozom már innen;*

az ember hamar megszokó, szelíd állat,
s vegyül belé egy kis alázat,
alázat azokkal szemben, kik mentenék,
ha menthetnék az életem . . .

Valaha elérhetőbb voltál, s hittem,
hogy csak a kései halál választ el minket,
de már látom, messzi vagy és hideg . . .
Vívódom; emberi sorsok kezemben,
s beleszövöm verseimbe,
de feleletet nem lelek az enyémre,
fáradt vagyok, s nélkülöd gyenge,
önbizalmam elillan,
s várom, hogy egyszer megérkezel
valamelyik leggyorsabb vonattal,
s egyenesen hozzám igyekszel,
hogy mellemre vegyelek . . .

Kopogtat az éji bogár ablakomon,
csalogatja a benti fény . . .
Ilyen üvegfallal vagyok én elválasztva tőled,
s így verődöm én is lelkem falához,
kís bogár gyanánt,
hogy izzó tűzében boldogan elégjek.
Este van. Távolság a város, s távolság a csillagok,
s én csak égek, légek magas lázban,
és távolság vagy, távolság, elérhetetlen . . .
Várom még keveset (a remény kecséget),
s aztán eloldom a kereket —
gurul, s ahol egyszer megáll,
ott hajtom le végképp fejemet . . .

MARGARÉTA

1.

Szerettem ezeket a vonatfüstös, álmos délutánokat, az ájult csend paplanába burkolózó láthatár halvány remegését és a talpfák vastag bitumenszagát, amely nehéz hömpölygéssel falta fel a kecses kis sárgafehér margaréták halottak napjára emlékeztető illatát és a pipacsok kesernyés kipárolgásának zamatát. Ha a híd alá befurakodó keskeny kis csatorna áradt, valami kellemes, szinte hangtalan csobogás is vegyült a vonatok távoli szuszogásába, s az apró loccsanások a hídv tartópilléreinek tövében szabálytalan egységekre bontották a végtelen semmit. A nyugatról vöröstő napkorong ilyenkor már a tücsökzajos este ígérétét előlegezte, s békén hagyta a sínárok alatt ájultan pihegő, a mozdonyok csapágyaiból kicsorduló, olajjal gazdagon megöntözött kavicsréteget, s a csúzliba kívánczó kövecskék langyossá szelidülve simultak ujjaim közé — a déli rekkenő kemencéből már csak ennyi maradt.

A fecskék — úgy emlékszem rá, mintha ma lett volna — elhibáztam. Nem, annyira még nem volt sötét, talán a kő volt túl testes az ócska bicikliguminak, pedig milyen ígéretesen siklott az acélos madártest a víz fölél! Szinte magam se hittem, hogy elhibáztam, hogy csak egy-két vízcsepp freccsent az elsuhanó villásfarokra a becsapódó kavics nyomán. Biz' isten, ha most megremegne fenekem alatt ez a fényesre nyalt acélszágút, még a szemem se rebbenne.

A dongóval már több szerencsém volt. Itt húzott el a fejem mellett, de repülésébn volt valami álmos, bókíászó szándék, amolyan akaromis, nemis élnivágyás, tétova szálláskeresés. Úgy szállt az első útjába eső margarétára, mintha ezer év terhét pettyentené rá arra a senyedvt levelű, meggyötört szárú, szomjas feketére füstlődőtt virágkalapra.

Mondom, itt már több szerencsém volt, a kavics a dongósúlytól föld felé nyomorodó margarétaszárat szelte ketté, és aztán a csekélyke ellenállást legyőzve versenyt pattogott, kergetőzött tovább a dongóval a keményre égetett sziken. Hanem a margaréta feke maradt, s bár most már nem láttam, de tudtam, hogy a vonatfüstös bóbíta hiába várja a reggeli harmatot: helyén üresen ásított a kavicsverte talaj homályfürdetésű szürkészöldje.

A dongót sem láttam már, valószínűleg meg sem kottyant neki a felriasztás ijedtsége, s most pár négyzetméterrel arrébb tántorogja

ki magából a hirtelen felreptetés fáradalját. Teheti, mert a tücskök még ugyancsak hallgatnak, a gyantázással valószínűleg bevárják az esti gyorsot. Tapasztalatból tudom.

A második és harmadik margaréta már nehezebben adta meg magát. A homály egyre sűrűsödött, csoda, hogy egyáltalán rá-ráhibáztam valamelyik szásra, hanem a fejek, azok derekasan potyogtak. A célzással nem sokat bajlódtam, csak bele a sürejébe, volt elég, lábam mellől már mind ellődöztem a formásabb kavicsokat, egészen csinos kis tyúkfürösztő teknőcske maradt a helyükön.

Mire összeszedtem a lekaszabolt margaréta-hullákat, a szárasabbját, már az este is rátört a csatatérre: a szemafor piros és zöld szeme a kanyarban mind erőteljesebben vibrált, hirdelve a gyorsnak a szabatot, a tehernek a tilosát.

Érdekes, ma nem hallottam az acélhuzalok surranását az apró kerekeken, amint engedelmesen vitték a váltóór üzenetét a lámpavilágba borult kis őrháztól a jelzőoszlopig a lustán elterpeszkedő töltés felett. A vadászat izgalma megsiketített. Pedig a drótok halk, szinte óvatos, mégis határozott csusszanása mindig bizsergő jóérzéssel köszöntött rám ott a vágányok messzibe nyúló partján.

— Úgy is szerzek egy olyan kis kereket! — határoztam el olyankor, ha a zizegő acélkigyó megindult az apró nütölt korongokon, de sohasem jutottam el a cselekvésig. A fémesen súroló hang elmúltával zsákmányoló kedvem is lelohadt — a következő szemaforváltásig.

Csak mintegy nyolc-tíz margarétát sikerült felszednem a beboruló árokpartról a kényszerű hazaindulás előtt, pedig önkénytelenül téptem is a csokrocskához egyet-egyet a még ép, kavics kerülte, alvásra készülődő szárákból, hadd legyen nagyobb a dicsőség.

Keletről, a kivilágított állomás felől épp akkor dobbant meg a föld, amikor végleg elhatároztam, hogy hátat fordítok a csendesen locsogó csatorna homállyal teleszaladó árkának. Most lindítják a gyorsot.

Az indóház fényeit bámulva, minduntalan bele-belebotlottam a keskeny, biciklijárta ösvényre legurult kövekbe, amint megindultam az unalomig ismert, a sötét kukoricás fekete útvesztőjébe bekanyarodó, hazavezérlő utacska felé.

— Nem várom meg a gyorsot! — határoztam el hirtelen, elszánt mozdulattal fordulva be a virágjukat hányó kukoricatáblák közé, pedig valamikor kilométereket szaladtam, hogy láthassam a mázsás mozdonykerekek alatt meghajló sínek zengő játékát, hogy beleshessek a kényelmes, első osztályú kocsik lebecsátott pillájú ablakszemein, s megbabonázva bámulhassam az utolsó vagon kissé mindig félrecsúszott piros szemaforját. De most valahogy nem kívántam a látványt.

Komoly éjszakába hanyatlott már a kis utca, ahogyan végigrobogtam a foghíjas házsorok között kezemben a margarétacsokorral, azzal a nyavalyásan kókadozó pár szálnyi haldokló bóbítával, s a késő esti hazavezetődésért kiosztandó anyai pofonok remegésével szívenben. Az utca vége, gyermekéveimnek titkokkal és tilalakkal benépesített alagútja már ott sötétlett a láthatáron, amikor megszólalt a Barátok templomában a nyolc óra utáni lélekharang jajongó csilingelése.

Biztosan tudom, hogy nem az előretolt, »csokolom«-mal megfejelt margarétacsokor bénította meg anyám máskor oly könnyen pofonra lendülő, szövöszékhez szokott tenyerét, hiszen nem is nyúlt a virágokért, valami más lehetett a dologban, mert ilyen könnyen azért mégsem lehetett anyát levenni a lábáról, de hogy mivel volt olyan nagyon elfoglalva, hogy alig vett észre, hogy nem hozta kapcsolatba a rozszant kiskapu csapódását a harangszóval, ma sem tudom.

Csak ült tovább a lépcsőn, maga alá szedett lábbal, bámulta a szomszédéktól átszűrődő beteges villanyfényt, melyet a feltolakodó hold egyre inkább elhalványított; csak hangtalanul mozgó ajkára tettem figyelmes, amint elsompolyogtam előtte, ugrásra készen az esetleg kilendülő tenyér elől: imádkozott, vagy a vacsora utolsó falatját nyeldeste, nem firtattam, csak az esett végtelenül jól, hogy ezen a vonatfüstös, margarétás estén nem kellett menekülnöm a szülői szigor elől.

Szótlanul kuporodtam mellé a zománcát vesztett hosszú lépcsőre a margarétahullákat az ölembe ejtve, s belemerültem a megbékélni készülő világ apró neszeinek örvényeibe.

Csibi meg-megcsörrentette láncát a homályba vesző kulipintyóba, a szalmátlan deszka minden koppanása tizenöt évének megfáradt kutyasorsáról morzézott, s a gangon túl, az agyonzsúfolt szoba koromsötéttségében Mami motozott nagy igyekezettel, hogy a mosogatás csörrenéseibe menekülten mielőbb befejezze a napot.

— Hol voltál? — cirógatott tarkón az egészen anyaian hangzó kérdés, s én ettől azonnal megnyugodtam, mert tudtam, éreztem, hogy a pofon elakadt valahol a félúton a szándékszülő és az izommozgató góccok közötti idegpályákon.

— A réten. A vasútnál.

— Ott szedted?

— Ott.

— Van sok?

— Hát...

Itt elakadt a nyelvem. Csak nagysokára mertem megszülni a következő gondolatporontyot, annyira ránk ült a csend.

— A... Járáson több van!

Kivörösödött füllel hallgattam el, mert rögtön, már abban a pillanatban, ahogy kibukott számon az első szó, rájöttem, hogy számáru cselekedtem. Még meg találja kérdezni, honnan tudom, hogy mi van a Járáson. És akkor...

— A Járáson?

— Mondják...

Ez nem volt igaz! Magam láttam, a saját szememmel a múlt héten, hogy rengeteg arra a margaréta, nem mondhatta azt nekem senki, hiszen én is beszélhettem volna én a Járásról. Messze volt az a hatalmas libalegelő a mi utcánktól, a szomszédoknak nemigen akadt arra dolguk, s ha igen, akkor is káromkodva ültek biciklire, hogy lekarakizzák a kilométereket az Újvidék és Szabadka felé elágazó vasúti

töltésen. Nekem fővesztés terhe alatt tilos volt odáig elkóborognom, de most anya nem figyelt fel az összefüggésre a kijelentés hirtelensége és a magyarázat bizonytalansága között, pedig máskor okvetlenül kinyomozta volna, hogy miért akarom még a gyanú árnyékát is elterelni magamról, a gyanúért, hogy jártam a margarétás libalegelőn.

— Eszö te máma? — csoszogott ki a holdvilágos gangra Mami a félretaposott házicipőben, hogy kiterítse a léckerésre a mosogatórongyot.

— Mit? — tettem fel a bátortalan kérdést, amelyben benne volt az is, hogy igen, az is, hogy nem.

— Mannát! — hozta ki a kis virágos pléhtányéromat Mami a lépcsőre.

— Itt kint? A sötétben? — emeltem meg a hagymával vastagon bezindelyezett zsiros kenyeret nyálmirigyeim heves kitörése közepette.

— Nem találod a szádat? Majd még külön gyújtunk az úrnak lámpát! Tartsd lúthon az orrod, ha rendszeren akarsz zabálni!

Most már biztos voltam benne, hogy veszekedtek. Ha Mami így beszél, akkor valami baj van: vagy Nenával, vagy anyámmal akasztotta össze a tengelyt.

— Ez honnan? — akadt meg Mami szeme a ronggyá hervadt, agyongyötört margarétákon.

— Mindenféle szemetet összeszed! — szusszantotta Nena bikát teterítő pillantással közvetlenül a fejem felett, s aztán nagy papucskaristolás közepette elhúzott mellettem a klozett irányába. Olyan váratlanul bukkant elő ágylepedővel elbarikádózott konyhája mélyéről, hogy megijedni sem volt időm. Most már egészen bizonyos, hogy veszekedtek. Miattam. Úgy szokták...

— Szedhetnél többet is belőle! — forgatta Mami nekiguggolva a nyeszlett csokrocskát. — Igazán nem tőrne le a kezed!

A válasz valhol elakadt a sűrű nyelések között, a hagymaszag összekeveredett a lépcső előtt kókadozó verbénák ájult illatával, de az »igenis« sehogys sem akarózott kifelé. A csendben világosan hallatszott, hogy Nénó ott hátul igen csörög a papírral, s Bátyó a belső szobájában most ejti ki kezéből a könyvet, végképp átadva magát a hajnalig tartó hortyogásnak.

Anyám csak a pléhtányér koppanására riadt fel gondolataiból, akkorát sóhajtott, hogy belerezdült a hernyóverte almafa, s csak ennyit mondott:

— Feküdni, mert holnap korán kelünk! Kimegyünk a Járásra Margarétáért...

2.

A hajnali felkeléseket a vonatfűstnél is jobban szerettem. Volt valami izgatóan kellemes abban, hogy nem láttam tisztán a világot, csak éreztem a tárgyak jelenlétét, ahogy fokról fokra váltak láthatóvá a házak, a fák, és ahogy megtelítődött az utca a hajnal neszeivel és illataival. A kialvatlanság borzongását is nagyon szerettem, mert ilyen-

kor úgy gyalogolhattam bele a készülődő reggelbe, mint egy pihetlall gazdagon kitömött dunnába. A cirógató, egyre melegedő reggeli szél, mint ócska kátránypapír-fedelet göngyölytette fel előttem a sötétséget, s a tiszta, pormentes fuvallat gyorsan kiképzette az álmodástól vészna tagjaimból. Jól ismertem ezeket a kakasébresztős, madárpittyegéssel gazdagon csipkézett reggeli ködöket, gyakran láttam a holdárnyék elmosódó bizonytalanságából előbb kifakuló, aztán testet öltő valóságot, az udvart, a kertet, a szomszédék házfedelét, a sarki villanykarót, a rapancsos kocsiutat az ablakunk előtt . . .

De a mezőt ilyenkor hajnalban még sohasem láttam. Az igazat megvallva, nem is gondoltam rá eddig, hogy ilyenkor rét is létezik, amikor a kakas még javában szól, s a nap aranyútját sem kezdték még el kövezni az égi útkaparók.

A sínek mellett mentünk, anyám és Mami karján árnyéktalanul lóbálózott a kosár, s én bottalozva követtem őket a friss, hideg harmatot izzadó füvektől szegélyezett ösvényen. Itt nem húzódtott szemafordrót a vágányok mentén, messze voltunk már a várostól, itt már a tehervonatok is komoly lendülettel száguldhattak, az állomás épülete alig látszott el ideáig: lámpáit egymás után oltogatta ki az előrelopakodó virradat.

Jobbra tőlünk végtelen síkság veszett bele a reggeli szürkület ködébe, megtűzdelve mindenféle gazzal és vakondtúrassal, kóróval és számarkenyérbokkal, behálózva a háború kemény sörtéjű ecsetjével megvont lövészárkok-csikkokkal, telepetyegtetve beomlott falú tankcsapdákkal. Valahol itt érhetett földet az az ejtőernyős, aki a tavalyi majálison a gyenge napon sütkérező, sátozkarót kopácsoló, lacikonyhát kerülgető szórakozók mulattatására kiugrott egy kis kávédarálóból. Állítólag összeijedte volna magát, mielőtt földet ért, pedig tiszt volt, megszokhatta a magassággal való kacérokodást.

A mező határozottan szürkébbnek tűnt így hajnal felé, mint az udvarunk. Semmi néznivaló nem akadt rajta. Még margaréta is alig. No, talán ott, a forduló után . . . Csak nem jöttünk ki hiába ilyen messzire?

— Itt jó lesz — krárogta ki magából az álom utolsó foszlányait nagyanyám, s eres kezével bizonytalanul mutatott az enyhén hullámos messzeségre.

Szótlatlanul csúszunk le a magas töltésoldalon a pipacsok, búzavirágok és szemérmesen mosakodó, közeledtünkre szerteszaladó margaréták közé, s tétova léptekkel gázoltunk bele a vadvirágok birodalmába kutató szemmel fürkészve, hogy hol van a sűreje, a szebbje. Lábnk nyomán meghersént a napszitta fű, melynek száraz csörgését a reggeli harmat sem tudta simogatóvá puhítani.

— Csak igyekezzetek, mert mindjárt itt lesz a dél! — gyúrte nagyanyám a kendőt a szoknya korcába, hogy annál nyugodtabban hajladozhasson az álmukba meglepett pipacsok és harmatban fürdőző margaréták felé. Anyám kosara is odakerült a csontkemény, repedezett föld gyér fűtakarójára, s mire megfordultam, hogy kitérőzzöm magamból a kelő nap látványának ingerét, már mind a ketten ott hajladoztak a felriasztott rovarlégiók zizegésében és tépték a sárgafehér kalapú katonákat. Megfigyeltem, milyen óvatosan fogják meg a szárakat, azon

igyekezve, hogy minél mélyebbre sikerüljön a nyesés, hogy mennyi gondnal illesztik egymás mellé a harmatgyöngyös margarétákat, s hogy mint kötik össze a csomót, mintegy tizenöt szálat, egy vastagabb fű húrjával.

— Hozd csak a kosarakat! — csendült meg frissen és fiatalos jókedvvel anyám hangja, s már nyújtották is mindketten kezüket a cipeléstől megnyúlt fülű piaci alkalmatosságok felé. Szájtátva bámultam őket, amint frissen, fűgén majdnem egyszerre elhelyezték a bokrétákat. Ki-ki a maga kosarába.

Szedheted te is, de vigyázz, hosszú legyen a szára! — szegeződött rám szigorúan Mami szeme, s ettől nekem egyszerre elment a kedvem a kertészkedéstől.

Óvatosan, sunyító mozdulatokkal ódalogtam el a felderengő nap-sugár nekiszilajodó permetezésében, s nekihasaltam a mezőnek, mint-ha a világ legszebb margarétáját keresném, hogy azzal kezdjem a napot. Eszem ágában sem volt szedni! Kavics után kutattam, hogy kilövéődzhessen magam a síkság ablakveszélytől mentes nyugalomban, de egyetlen szemet sem találtam. Még göröngyöt sem! Nem volt ezen a napverte mezőségen semmi, ami engem érdekelt volna, ha csak az a néhány pipacsbimbó nem, melyet esetleg unalmamban majd később kibontok, hogy megnézzem: sör-e, bor-e, pálinka-e, tiszta színű paprika-e.

Elkeseredetten heppentem le a szűrös fűcsomókra egy óriási, megszáradt tehénlepény mellé, s mezítlábas talpam kezdtem vizsgálgatni, vajon látszik-e még rajta az a hólyag, melyet egy tüzes pántszeg égetett bele a minap a szomszédos kovácsműhelyben. Hát nemigen látszott! Erősen lekopott már a hólyagzás, de azért az emlék hideg-élős libabőrzése most is végigszaladt a hátamon, hogy ujjammal végigsimítottam a pörkölés helyén.

Ekkor láttam meg a két nagy testű, fekete domború hátú bogarat. Egy lyukból bújtak elő, de oly észrevétlenül, hogy csak a hátukon megcsillanó hajnali napsugárra lettem figyelmes. Csöndes poroszkálással tartottak a nagy tehénlepény felé, egyenesen, mintha sínen járnának, s mikor odaértek, megtorpantak egy picit. Ekkor csatárláncba fejlődtek, s a nagyobbik vezetésével körbejárták a hulladékot. A második kör után ismét megtorpantak, s csáppal a rakásnak fordulva lassan bele-gázoltak a feketére égett lepénybe.

Föléjük hasalva alaposan megnéztem őket. Mit akarhatnak ugyan attól az árva csomótól, s ugyan mire mennek vele?

Mire? Nem telt bele öt perc sem, olyan remek golyóbist gyúrtak a sötétbarna massa egy részéből, hogy öröm volt nézni! Aztán az egyik nekifarolt a testénél valamivel nagyobb galacsinnak, hátsó lábait nekifeszítette, s elkezdte görgetni azt, míg a másik az ellenkező irányból, hátrálva, első lábával kaparva maga felé, segített görgetni a golyót.

— Anya! Anya! — visítottam fel a közlési ösztön roppant noszogató erejének hatása alatt, s vágattam a szemhatár széléig elkódorgott

hajlongó két alak felé. A nap mögöttünk kelt, s meggörnyedt, földre boruló alakjuk, domborodó hátuk színtelen fojtá mosódott az éles sugarakban.

— Mi az? Mit ordítasz! — emelkedett fel anyám, s el nem tudta képzelni, hova húzom olyan kétségbeesett erőfeszítéssel. Még Mami is utánunk baktatott köszvényes sziszegésével, de folyton dohogva, hogy elmúlik a nap.

A tehénlepényhez érve lihegve álltam meg, s elengedtem a margarétaszártól ragadós anyai kezet. A két bogár már a lyuk közelében járt. Utolsót taszítottak az irgalmatlanul lustán forduló galacsinon, s aztán megálltak tanakodni, vajon hogy lesz lehetséges befurakodni a lyuk száján a zsákmánnyal. Óriási gondban lehettek, mert nagyon csóválták a csápjukat.

Anyám szótlanul figyelte az erőlködésüket, amíg az egyikük farra a lyukba fordulva húzta, a másikuk felülről taszította a golyót, s Mami, aki csak ekkor ért oda, csalódottan morogta:

— Szartúró bogarak... — mintha legalább is aranyat ígértem volna neki az imént, mikor a margarétanyúvészből felriaszítottam.

— Galacsinhajtók — helyesbített anyám a népies elnevezésen, s leguggolt, úgy nézte az erőlködő bogárpárt. — Hogy küszködnek! — szakadt ki végül is belőle egy mély sóhaj, s eközben olyan messzire nézett, hogy megdöbbsentem.

— Eltaposom! — emeltem fel a jobb lábamat bizonytalanul, de az anyám mást gondolt.

— Hagyd, azért ők is szeretnek élni! — simította ki szememből az üstököt, amitől — szinte éreztem — zöld, margarétavéres lett a homlokom.

— Mindenki úgy él, ahogy tud! — dohogta Mami reszelős hangon, s szótlanul megindult a kosarak felé. Csak most láttam, hogy milyen rengeteget szedtek, míg én a bogarakkal voltam elfoglalva. A bogarakkal, melyekről sosem tudtam meg, hogy bejutottak-e a házukba. Nem akartam rájuk gondolni, elfordultam a lyuktól, anyám messzenéző, nagy szürke szeme járt az eszemben.

Mint nagy, sárga gombócok, úgy virítottak a két asszony karján a margarétával teli kosarak, amint megindultunk a töltésen az ébredő város felé, s kavartuk a könnyű port a kavicsokat kerülgetve, majd a külvárosi kocsiúton baktatva. Ha sokáig nézte az ember ezeket a margarétás kosarakat, az volt az érzése, hogy maguktól mennek, libegnek a házfalak mellett, s árasztják magukból a mező galacsinzagú, fűhlatos leheletét.

3.

Aznap még egyszer találkoztam a margarétákkal, mert egy időre eltűntek, hogy mikor, észre sem vettem, csak arra lettem figyelmes, hogy hűlt helyük. A kosarak fenekének poros körvonala egyedül és üresen ásított a gang egyenlőtlen kővén.

Egyedül maradtam a házban, a többiek elszéledtek, de őszintén szólva nem is nagyon izgatott a dolog. Megszoktam már, hogy gyakran

vagyok egyedül. A margarétákat sem sajnáltam, mert most más izgalmasabb kaland ígérkezett. Elhatároztam, hogy elmegyek azért a csúzliért, amelyet Feri ígért tegnapelőtt, s a lövöldözés boldog ígérétenek ízével nyemen nekilódultam a kiskapunak, feledve Járást, galacsinhajtót, margarétát és mindent.

Csak a városból jövet, zsebemben a vadonatúj »guci«-val, torpanítottak meg az ismerős sárgásfehér kalapok a Barátok temploma előtt. Ott találkoztam velük ismét, kissé porosak, kókadtak voltak, de azért elég türethően festettek Mami kosarában, aki öreges mozdulatokkal rendezgette őket, s kínálgatta a járókelőknek a csokrokat:

— Naccságám, egy kis margaréta! Friss, egészen friss! — és ködbe borult szemmel, behúzott nyakkal és homlokára árnyékolt kendővel, tétován követte a szóltanul továbbállók érdektelen kacszását.

Hazáig szaladtam! Otthon egyenesen a zsúfolt kis szoba feketére kopott asztalához rohantam, s úgy vágtam ki a vázában hagyott pár szál margarétát az utcára a félig nyitva hagyott ablakon keresztül, hogy majdnem én is utána estem.

Aztán csak felkapaszzkodtam a zöld gyümölcsseit takargató almafa tetejére, leültem a megszokott ág villájába, s elboruló szemmel kémleltem az eget a szomszéd házsorok mögött kizöldellő jegenyék csúcán, ott, persze hogy ott van a vasút, a kis patakkal, s hátha meglátom a felgomolygó vonatfüst mindent beborító szürkés foltját!

... De most nem jött vonat.

S én már ezen sem csodálkoztam, hiszen valójában nem is hittem, hogy ott, a fűzek és jegenyék mögötti margarétás réten mozdulni fog ma valami is.

S azon sem csodálkoztam, hogy a margarétacsokrot estére ismét a vázában találtam. Alkalmasint Mami szedte fel a csúf, sárga virágokat az ablak alól, mikor üres kosarakkal, nagyokat nyögve úgy fél egy felé bedöcögött a foghíjas kiskapun a napégett udvarra.

... Végigcsoszogott a töredezett téglájú járdán a hőséget megtízszerező házfai előtt, felkapaszzkodott a lépcsőkön a gangra, jól emlékszem, az elsőn és a másodikon is pihent egy cseppet, fejkendője a nyakába csúszott, majd még elvesződött egy ideig azzal, hogy hátrafelé, igen furcsán farolva, beeröltette a keskeny szobaajtón a két ormótlan kosarat, aztán csend lett.

Aznap nem is ebédeltem. Lehetséges, hogy mégis megártott a zöld alma ott a fatetőn?

KÉZFOGÁSOK

STEVAN RAIČKOVIĆ

SÜTKÉREZŐ ÖREGEK

*Két-három pad picurka téren.
Itt mintha még a zaj se verne.
A környékről, déli napsütésben,
Ismerős öregek jönnek erre.*

*Ülnek csak az avitt kabátban
(Minek újabb — már el se kopna),
Napba néznek vagy morcra váltan
Néznak a megálló villamosra.*

*Hallgatnak. S midőn az újra zúgva
Nekivág a sínpár távolának,
Nem hallják sem ők, sem az utca,
Mit is mond egyik a másikának.*

*Ketten fogóznak ott a padban,
Mintha az élet volna abban ...
Vagy mint akik halottaikból
Sütközni jöttek épp a sírból.*

*Bármelyikük csöppnyit hogyha késik,
Seppegve kérdik: ejnye, hol van?
S hogyha megjött, csaknem becézik,
Helyét kínálják ott a sorban.*

*Így leng fölöttük március kékje.
Csak az a zord tél vissza ne térne.
A fénylő síneken, mint a fáklya,
Fel-fellobban a napnak a lángja ...*

JEGYZET PASZTERNÁKRÓL ÉS A TÉLRŐL

*Így látom: ír annál a nagy-nagy asztalnál (a képen)
S talán méhdöngést vagy esőcsepergést hallgat éppen.*

*Tán hogy tinta helyett a tolla mézzel csorogjon,
Vagy támadjon eső, s mosson mindent, amit csak por von.*

*Hall s érez: mint kit a holnap sejtelve jár át,
Érzi, amint a jövődő megérinti vállát.*

*A függönyön nyers meggyfaillat száll be titkon,
S moccantja kezét, hogy egy vesseron igazítson ...*

*Peregyelkino hó alatt. Ez nem is hó talán —
Meg nem írt, szűz papír Oroszország nagy asztalán.*

LOCSOLÓK

*Alszik a város. Költők és szerelmesek
Virrasztanak csupán, meg korhely, s nagybeteg
Egyszer csak (eddig lapultak rejtekükben)
Tömlős nagy hüllők nyüzsgönek mindenünnen.*

*Mint karjukba csimpaszkodó szeretőket,
Vonszolják e kígyókat néma emberek
(A könnyű fejet ők tartják, az erősek;
A súlyos tömlő a gyöngék közt hentereg).*

*Sejtem, hogy mire vágyakoznak a gyöngék:
Mekkaparintják majd a könnyű rézfejet,
S a gumikígyó sistergő vízözönjét
Ők uralják egyszer — a vonszolás helyett..*

*De mire vágyhatnak ők, az erősek,
Mi hajtja őket, míg csoszognak szótlanul,
S kígyóik sziszegése egyre erősebb.
A város szakadékmélyén, ott, alul ...*

Fehér Ferenc fordításai

ÖRÖKSÉG

SZIRMAI ENDRE

ÚJABB ADALÉKOK A KALANGYA TÖRTÉNETÉHEZ

»Was du erebt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.«

(Goethe: *Faust*)

Apám, Szirmai Károly többször hivatkozott Németh Lászlóval való kapcsolataira, barátságára, és a kiváló magyar írónak a Kalangyában publikált jelentős műveire. Így az *Emlékezés a Kalangyára* c. írásában (Új Látóhatár, 1966. 1.) például a következőket írja: »A Kalangya nagy sikerének számított, hogy a velem sűrű levelezésben álló Németh László — folyóiratunkat megtisztelően — följánlotta közlésre *Ember és szerep* című önéletrajzi regényét, azonkívül *VII. Gergely* című drámáját és *Papucshős* című ironikus színdarabját. Ma is csak a legnagyobb hálával tudok visszaemlékezni e szép s rajtunk segíteni akaró gesztusra.« De már jóval korábban, még 1941-ben Szekfű Gyula Magyar Szemléjében is hasonló értelemben említette meg Németh László együttműködését *A folyóirat szerepe kisebbségi sorsunkban* c. tanulmányában. Legutoljára pedig az 1970-ben megjelent *Önkeresésben* olvashatunk e kapcsolatról: »Arról már megemlékeztem — írja —, hogy Németh László megtisztelte folyóiratunkat *Ember és szerep* című regényével, *VII. Gergely pápa* és *Papucshős* című színdarabjaival és utoljára *Budapest meghódítása* című rendkívül érdekes írásával.«

E kapcsolatról Németh László is megemlékezik egyik utolsó, részben önéletrajzi könyvében, de legalaposabban és legrészletesebben Bori Imre írt róla *Németh László és a jugoszláviai magyar irodalom* c. tanulmányában, amelyet eredetileg a Hídban közölt, apámhoz intézett Németh László-levelek elé írt kommentárként. (Híd, 1971. 6.)

Ez a kapcsolat azonban nem lenne teljes, ha nem emliteném meg Németh Lászlónénak leveleit, amelyeket apám hagyatékában találtam.

Németh Lászlóné levelei igazolni látszanak azt, amiről Bori Imre a következőképpen számol be: »Fenntartások nélkül és lelkesedve valójában csak Szenteleky Kornél, Szirmai Károly és a *Kalangya* állt mellette — s fokozatosan kialakul majd a viszony, amely éppen fordítottja lesz annak, amit az első ránk maradt Németh László-levél ígért Szirmai Károlynak. Nem annyira Németh László áll majd a *Kalangya* mellett, hanem a *Kalangya* Németh László mellett vagy tíz esztendeig.« A bátor és egyértelmű kiállásnak szép példája volt az *Ember és szerep* közlése. A *Kalangyát* »nem tántorította el az a vihar sem, amelyet egy-egy folytatás kiváltott a pesti irodalomban. Mert Németh László aggódott is, vajon jó szemmel nézik-e a jugoszláviai magyar irodalomban önéletrajzát, s óvta is Szirmai a vitáktól miatta. Vissza is vonná. Kedvezőbb légkörben viszont örömet fejezi ki, hogy a *Kalangya* ösztönzésére *kijött belőle* ez az írás. Azonban nem pusztán a kedély változásairól van szó Németh Lászlónál az *Ember és szerep* folytatásaival kapcsolatban: egy kicsit hihetetlen is számára, hogy a *Tanú* időszakában, a *Válasz* indulása körüli zajlásokban akad folyóirat, amely nagyobb lélegzetű munkája előtt nyitja meg hasábjait, s bár mind nyilvánvalóbb, hogy a szöveg Németh László *vihar-vetése*, konzekvensen hozza a folytatásokat a támadások ellenére is (lásd a *Hatvány*—Ignotus affért Németh Lászlónak 1934. június 14-én írott levelében). Németh László miatt ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a *Kalangya* kiszorul a *Nyugat* köréből s más utakra kényszerül.«

Itt szeretném megjegyezni — ezt ugyanis kevesen tudják, mert apám és a *Nyugat* munkatársainak levelezése még csaknem teljesen feldolgozatlan és ismeretlen —, hogy apám igen jó viszonyban volt Babits Mihállyal és Gellért Oszkárral. Ugyanis a *Kalangya* képviselte a *Nyugat* érdekeit Jugoszláviában és viszont. Gellért Oszkár például 1937. június 11-i levelében arról tájékoztatja apámat, hogy Schöpflin Aladár irodalomtörténetének új kiadásában meg fog emlékezni a jugoszláviai magyar irodalomról. Erről egyébként Schöpflin — aki anyai ágon rokonunk volt — maga is írt apámnak. Apám mindig készséggel teljesítette Gellért Oszkár kéréseit, amelyek igen gyakran a *Nyugat* jugoszláviai terjesztésével voltak kapcsolatosak. Természetesen Gellért is igyekszik eleget tenni apám kéréseinek. Így, amikor apám kéri, hogy Gellért közölje Herceg Jánosnak Cziráky Imréről szóló írását, a szerkesztő 1938. március 14-én a következőket válaszolja: »Nagyon köszönjük, hogy Cziráky Imre novellás kötetét elküldte; Herceg János róla írt kritikáját mielőbb közölni fogjuk.« Egy másik levelében (1940. február 21.) Gellért azt tanácsolja, hogy apám Weöres Sándort kérje fel Dudás Kálmán és Czakó Tibor verseskötetének bírálatára. Jankulov *Tragédia*-fordításáról pedig apámtól kért kritikát 1938. július 2-án: »A *Tragédia* szerb fordításáról szívesen közlünk figyelt — írja —, s örömmel vennénk, ha Ön írna róla.« Ami pedig Németh László önéletrajzi munkájának a *Kalangyában* való közlését illeti, Gellért biztosítja apámat, hogy ez a tény nem befolyásolhatja a két folyóirat jó kapcsolatát. 1938. július 2-i levelének utóiratában Gellért ezt félreérthetetlenül kifejezésre juttatja: »Magától értetődik — olvashatjuk e levélben —, hogy Németh László új regénye a *Kalangyában* semmiképp sem érinti kapcsolatunk barátságát.« Apám levelezése a *Nyugat* köré-

hez tartozó írókkal — amelyekből itt csupán néhányat ragadtam ki — azt igazolják, hogy 1936 után a Kalangyának nagyon jó kapcsolata volt a Nyugattal. Főleg a Gellért Oszkár-levelek tanúsága szerint az is bizonyítottnak látszik, hogy ez a kapcsolat nemcsak irodalmi, de terjesztési, népszerűsítési és egyéb területekre is kiterjedt. A Nyugat és a Kalangya kapcsolatának jellegéről és részleteiről — dokumentumok híján teljesen érthetően — mindeddig nem tudott az irodalomtörténet.

Apám még akkor ismerte meg Németh Lászlót, amikor a Napkelet munkatársa volt. Két alkalommal is kezdeményezi az együttműködést. Először még 1931-ben, amikor elküldi neki *A mi irodalmunk* c. almanachot, majd négyévi szünet után újra apám kezdeményezésére jön létre a kapcsolat. Németh László ekkor így válaszol apám felkérésére: »Köszönöm felhívását; örülök, ha az *Ember és szerep* első részének itteni botránya nem idegenítette el a vajdaságiakat a folytatástól.« Am egy kissé maga is fél a további pletykáktól, rágalmaktól. »Nem, nem tudok írni« — kiáltja, s a *Tanú-évek* folytatása helyett *VII. Gergely* c. drámáját ajánlja fel közlésre.

E kapcsolat kezdeményezésekor apám a Kalangya és a jugoszláviai magyar irodalom érdekeit tartotta szem előtt, nemegyszer egy-egy tehetséges írotársának útját egyengetve. Erről tanúskodnak például Herceg János apámhoz írott levelei is. Ismeretes, hogy Herceg János egészen közeli, már-már rokoni kapcsolatba került Németh Lászlóval, ő volt az egyetlen jugoszláviai magyar író, akinek novellás kötetéről Németh László kritikát írt. Mindez Németh Lászlóné leveleiből is kitűnik, de az imént említett tény egyszersmind Bori Imre téziséit is igazolja, mely szerint nem annyira Németh László állt a Kalangya mellett, mint inkább a Kalangya Németh László mellett.

Németh László közismerten rossz levélíró volt. Ezt maga is beismerte egyik apámhoz intézett levelében: »Kedves Barátom! Bizony változatlanul rossz levélíró vagyok s ki tudja, hányadik válasszal tartozom neked.« Ez az egyszerű magyarázata annak, hogy néhány alkalommal a felesége írt helyette, aki jól ismerte férje megbízásait. Ime egypár sor Németh Lászlóné néhány közelebbi dátum nélküli leveléből: »Laci benne van a munkában, de valahogy nem tudja úgy megírni a vállalt munkát, ahogy szeretné... kéri, ne haragudjon... A *Papucshóst* és a *Gergelyt* hála Istennek nagyon könnyen írta... Lacinak nagyon sok ellensége van, ezért nem akar egyes dolgokat közölni...«

De következék most már Németh Lászlóné három levele apró, de nem lebecsülendő adalékként a Kalangya és Németh László kapcsolatának történetéhez.

1939. július 10.: »Kedves Uram, Laci helyett nekem kell a választ megírni. Nagyon benne van a munkában, s miután neki nyáron kell egy évre való írást elkészíteni, hát napkeltétől nyugtáig az íróasztal mellett van. S ha egy-egy levelet közben megírna, nagyon kiköccsené őt. Egyébként most két színdarabot is készített. A *Papucshóst* már lekötötte a Nemzeti jövőre és az *Apa és lányait* fejezi most be. De közben írja a regényét is.

Kéri ne haragudjon, ha még most a *Néma esztendőkből* nem tud postára adni semmit. De a Nemzetivel most olyan dolgok vannak folya-

matban, hogy arra csak szeptemberben kerülhet sor. Ha viszont a felejtött *Papucshősre* szüksége van, szívesen küldöm azt el postán.

A *Gergely* hála Istennek elég szépen ment. A kritikák teljesen elismerők és úgy látszik, a Nemzetinek is nagyobb elismerést vívott ki a megszokottnál, mert Lacinak most egy igen szép ajánlatot tettek, amit ha aláírt majd, megírom. Közönség, színész egyaránt érezte, hogy magas feladatok vannak elé tűzve, amelyeket szépen kell megoldani. De Timár maga egész barátián viselkedett. Úgy tudom egyébként, hogy Makay Margittal most Jugoszláviában vannak előadni.

Remélem, ez a lapom odaér, mert Hercegek se kapták meg utolsó levelem, se a *Kisebbségben* könyvet, amit pedig én magam adtam fel postára.

Ha szüksége van a színdarabra, értesítsen, és postafordultával küldöm ajánlottan. Jelenleg apámék birtokán vagyunk (címünk: Sátorkő, u. p. Dorog). Esztergom m. A pénzt, amit Gödre küldött, köszönettel nyugtázzuk. Szíves üdvözléssel Németh Ella«

1939. augusztus 21.: »Kedves Uram, Laci megszökött innen már pár napja, mert a sok vendég miatt nem tudott dolgozni, és így én érdeklődöm meg, megkapta-e a *Papucshóst*? Azonkívül van még egy kérésem. Szeretném tudni pontosan, hogy állunk maguknál pénz dolgában és az a kérésem, hogy amíg tőlem választ nem kap, ne is küldjön további átutalást. Ugyanis Herceg Margit készül át Pestre, és abban az esetben, ha van elég tartalékunk ott, szeretnénk vele egyet-mást hozatni. Ha viszont gyengén állunk, akkor az ott lévő pénzt elteszem januárra, amikor szeretnénk kimenni Ragusába. Laci nagyon kicsúfolna ezért a messzi tervért, de én sokkal optimistább vagyok, mint ő és ezért merek ilyen lehetetlen terveken gondolkozni. Ne haragudjon tehát, ha terhelem, de talán lesz valaki, aki nekem ott egy kimutatást készít és nem lesz nagy gondja vele. Hisz csak annyit kell megnézni, miért mit kapott, mennyi jött ebből át és mi van még ott.

Fáradtságát előre is köszöni, szívélyes üdvözléssel Németh Ella«

1939. október 18.: »Kedves Uram, kilenc dupla példány *Kalangyát* megkaptam, nyilván a három azért nem érkezett meg, mert a borítópapír megrongálódott és nem volt hová vinni. De ez is nagyon jól jött meg. Nekem csak az még a kérésem, hogy még öt számot, ha tudnak nélkülözni, legyen olyan jó, küldjön még nekem.

Örülök, hogy Lacinak olyan messze ilyen lelkes híve van, és természetesen, ha érdekli, hogy küldök majd kritikákat. Már a *Gergely*nél is küldtem volna, ha tudtam volna, hogy ott nem jutnak hozzá. S annál inkább örömmel továbbítottam volna a kritikákat, mert igazán szépek voltak. Nem hiszem, hogy ez olyan megértésre talál, és valahogy Lacinak évről évre jobban szaporodnak az ellenségei, mint a barátai. De nem érdemes előre jósolni, majd meglátjuk.

Nagyon köszönöm, hogy olyan gyorsan elküldte a kért számokat és kérem, Hercegnének jelezze, hogy én írtam utoljára és arra még válasz nem jött. Pedig én is szeretnék róluk és a Zsófikáról valamit hallani. Már igen régen ígértek a piciről egy képet, még az se ért ide.

Szíveségét köszönve szeretettel üdvözléssel Németh Ella«

ÉGTÁJ

STOJANOVIC - KÁICH KATALIN

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET ÖT ÉVE

Öt év egy intézet életében nem nagy idő. Mégis, most, amikor a Hungarológiai Intézet e szerény jubileumáról megemlékezünk, tesszük ezt azzal a céllal, hogy felmérjük a megtett út eredményeit, röviden összefoglaljuk az intézetünkkel kapcsolatos ismertetések főbb észrevételeit, elfogadjuk őket, vagy vitába szálljunk velük, s természetesen megpróbálunk kitérni azokra a szubjektív és objektív okokra, melyek meggátoltak bennünket abban, hogy elképzeléseinket teljesebb mértékben megvalósítsuk.

»Egy tanszék teljesítményét percek és évtizedek mérik« — írta B. Szabó György *Magyar tanszék — ma és holnap* című cikkében (*Éjszakák, hajnalok*. Újvidék, Forum, 1963, 192.), s ugyanez a megállapítás Intézetünk eddigi munkájának felmérésével kapcsolatban is érvényes. Öt esztendő telt el kitartó, szorgos munkában. Sokszor botladozva jártunk, örömök és kétségek jegyében, de végeredményben mégis nem az önelégültség hangján, hanem az objektíve elvégzett munka és a további valós tervek birtokában elmondhatjuk: úgy érezzük, hogy az intézet beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Lehet, hogy kevesebbet tettünk népszerűsítése érdekében. Még sokak számára talán nem eléggé ismeretes a hungarológia fogalma. Ennek tudatosítását hatékonyabb eszközökkel kellene végeznünk. Szolgáljon mentségünkül a mulasztásért az, hogy az indulás pillanatában egyes problémákra nem figyeltünk fel, nem voltunk eléggé körültekintőek, márpedig az intézet akkor válik igazán művelődésünk szerves részévé, ha tevékenységünk a szakemberek, a közvetlenül érdekelték ügye lesz.

Az első konkrét javaslatot a Hungarológiai Intézet megalakítására a *Híd* 1967. májusi, 5. számában tették közzé. A javaslatot a Tudományos Kutatómunkát Koordináló Tartományi Tanács felkérésére az Újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékének keretében megalakított munkacsoport dolgozta ki. A majd egy évtizedes múltira visszatekintő tervezetek, elképzelések a megvalósulás útjára léptek.

B. Szabó György már 1954-ben az intézeti munka megszervezésének szükségességét, fontosságát hangsúlyozta. Az akkori feltételek, a demokratikus jugoszláv nemzetiségi politika ellenére sem biztosíthatták az elképzelések sikeres realizálását, elsősorban szakemberek híján.

Ugyancsak B. Szabó György már idézett cikkének 4. tételében a Magyar Tanszék feladatai között jelöli ki »a tudományos munka újtjának előkészítését és egyengetését: a tudományos kutatási területeknek és problematikájának felmérését«.

»Hungarológia Jugoszláviában«, mely »emberi erőfeszítést, anyagi befektetést igénylő sokesztendő munkát jelent. Nagykorúságunkat« (191—192.) — írta le felnövekvő szellemi életünk útjainak fáradhatatlan, nyugtalan kutatója a jugoszláviai magyarságtudomány konkrét feladatait.

A magyar nyelv és irodalmi tanszék, mely az 1946-ban létesített tanárképző főiskolai tanszék utóadaként 1959-ben megalakult, egy relatíve rövid időn belül az irodalom, a tudomány számos művelőjét nevelte fel, megteremtve az alapot a magyar anyanyelvű tudományosság feltársására Vajdaságban.

Ezzel párhuzamosan tudatosodott az a tény, hogy »A jugoszláviai magyar szellemi élet jóval többre képes, mint amennyit eddig felmutatott, s kétségtelen, hogy megfelelő munkaformák között e téren a szakterők szervezett és céltudatos munkája jelentősebb eredményekhez vezetett volna.« (Híd, 1967. május, 403.)

Az *Indítvány* idézett megállapításának igazságát bizonyítja, hogy az 1969. február 1-én megalapított intézet végre lehetővé tette a majd tízenöt éve készülő három kötetes szerbhorvát—magyar nagyszótár kéziratának befejezését és nyomtatását.

Az intézet létesítésével kapcsolatban megtartott tanácskozás 25 résztvevője kiemelkedő vajdasági magyar tudományos munkásokból, közéleti emberekből, valamint a tanszék tagjaiból tevődött össze, akik megvitatták az előzetes tervezetet. A konkrét javaslat végleges megzövegezése ezek alapján történt.

Az *Indítvány* az intézet létesítése szükségességének megokolása mellett a felépítés, a káderkérdések és egyéb szervezési kérdések részletes programját tartalmazta.

A munkát, olvashatjuk egyebek között, három kutatóosztályban és az intézet szakszolgálatait egyesítő osztályban véljük megszervezni:

- a) Nyelvosztály
- b) Irodalmi osztály
- c) Művelődéstörténeti osztály
- d) Könyvtár, levéltár (mikrofilm), dokumentáció és bibliográfiai munkálatok osztálya.

Az eltelt öt év alatt fokozatosan kialakult az intézet profilja. Megalakult mind a három osztály, és hamarosan sor kerül a meglévő könyvtár és felgyülemlett levéltári anyag rendezésére is. Úgy véljük, a munka megszervezésének kezdeti nehézségein túljutottunk, és az eddig elért eredmények alapján az intézet létjogosultságának kérdése

elvitathatatlan. Ezt bizonyítják a hazai és külföldi, elsősorban magyarországi sajtóban megjelent hosszabb-rövidebb ismertetések, elemzések az intézet munkáját illetően.

Az első visszhang a Tiszatáj 1970. februári számában jelent meg, mely az intézet *Közleményei* első számáról közölt kimerítőbb ismertetőt. Ugyancsak a Tiszatáj 1971. szeptemberi számában látott napvilágot Kósa László *Új tudomány a Vajdaságban* című írása. »Vajon szabad-e tudományos intézetről értékelően írni működésének harmadik esztendejében? — veti fel a kérdést a cikkíró. — Nem korai-e még mérlegre tenni a végzett munkát? Gyümölcsöt keresni a tudomány növendékfáján, amikor nemrég bújta ki az ágakon az első levelek. Egy tudományos intézet alapítását szívós szervező munka, az anyagi és szellemi erők nagyfokú összpontosítása előzi meg. (...) mégis fontossága fiatalon is érdemessé teszi eredményeinek és ígéreteinek számbavételét. Nem csupán a hungarológiáról, más szóval magyarságtudományról van szó, hanem több nép közös ügyéről: magyarokéről, szerbekéről, horvátokéről, szlovénokéről és természetesen más délszláv népek is több-kevesebb jogon érdekeltek.« (838.)

Kósa László ez utóbbi megállapításával választja el a »jugoszláviai hungarológiai tudomány«-t a majd ötven évvel ezelőtt felvetett gondolatától, melyet Németh László *A magyarságtudomány feladatairól* című írásában konkretizált: »Egy nép egyénisége, egy kultúra lényege viszont önmagában nincs. Az alkat szín, s a szín csak más színek közt létezik.«

Kósa rövid történelmi áttekintésben rámutat a vajdasági kulturális tradíció újkoriságára, ezzel is hangsúlyozva: milyen nagy erőfeszítésekre volt szükség, hogy megszülethessen »a jugoszláviai magyarok irodalmának, nyelvének, művelődéstörténetének és folklórájának« intézményes szintű kutatási lehetősége.

A provincializmus bélyegét több esetben magán viselő vajdasági magyar irodalom- és művelődéstörténet számára megnyíltak az egyetemesség útjának távlatai. »Gyakori hiányossága a nemzetiségi kultúráknak az egyoldalúság, amely rendszerint az irodalom központi szerepében, olykor szinte teljesen egyedüli szereplésében nyilatkozik meg. A kulturális élet teljessé tételének jelentős állomása, ha az irodalomtudomány mellett más önismereti tudományok is fórumot kapnak. Örösisít tágul a világ, ha a nemzetiség napi gondjainak megoldásához több tudomány szolgáltat szempontokat.« (839.)

A Hungarológiai Intézet eddigi munkája is e megállapítások helyességét támasztja alá. Kapcsolata a különböző hazai és magyarországi intézményekkel lehetővé teszi a kutatások folyamán jelentkező problémák több irányú megközelítését, biztosítja a szélesebb körű elemzések elvégzésének lehetőségét, adalékokat nyújt egy teljesebb magyar művelődéstörténet megteremtéséhez, ugyanakkor: hozzájárul (...) a jugoszláviai magyar nemzetiségi kultúra önállósulásához és további erősödéséhez. Megalakulásában kifejeződik az a nagyon reális és jogos igény, hogy a jugoszláviai magyarok mindinkább a maguk erejéből építsék anyanyelvi kultúrájukat, mindjobban betölthessék a „híd”-szerepet, amit a határ két oldalán várnak tőlük.«

Ez utóbbi megállapítással kapcsolatban hangsúlyozni szeretnénk, hogy a »hídszerep« csak egyike lehet a számos feladatoknak, melyeknek betöltésére az intézet munkája jelentősen hozzájárul. Semmi esetre sem lehet helyes az az elképzelés, mely tevékenységünket e szűk keretekre igyekszik korlátozni.

Pomogáts Béla *Újvidéki köznapok* címen tette közzé írását a Jenkor 1970. októberi számában, s ebben egyebek között az intézet egyéves munkáját értékelte pozitívan. Nézete szerint egy intézet sikeres működését mi sem igazolhatja jobban, mint »a nyomtatott fórum«, amely a nyilvánosság elé helyezi a kutatómunka eredményeit. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, rögtön az intézet megalakulása után, ezzel az igénnyel teremtették meg annak feltételét, hogy a vajdasági és magyarországi közvélemény tudatában helyet szorítsanak a fiatal intézmény munkájának megismerése számára.

Az Alföld ugyancsak 1970. októberi száma szentel különösebb figyelmet a *Magyarág és kultúra* című írással nemcsak a Hungarológiai Intézet jelentőségének, hanem a csehszlovákiai CSEMADOK és a Kassai Batsányi Kör sokirányú kulturális munkájának. »Egyidejűleg két kultúrában élve színvonalasan oldhatnak meg olyan feladatokat, melyek itthoni kutatók számára hozzáférhetetlenek« (82.) — jegyzi meg helyesen a cikkíró.

Tulajdonképpen az eddigi egyetemes magyar kultúra egyfajta egyoldalúsága, erősen Budapest-centrikussága válik megkérdőjelezetté. A nemzetiségi magyar művelődés, a sokszor igazságtalanul provinciálisnak minősített peremvidék követeli a megmerevedett ítéletek, értékek revízióját. A teljességre való törekvés a hagyományteremtés igényével gazdagítja nemcsak a magyar, de Kelet-Közép-Európa irodalom- és művelődéstörténetét is. Hozzásegít a lappangó, feledésbe merült értékes részjelenségek feltárásához, melyek nélkül elképzelhetetlen egy valóban kimerítő, tág világszemléletű »magyarságtudomány«.

A csehszlovákiai Irodalmi Szemle 1970. augusztusi száma »a szlovákiai és a vajdasági magyar kisebbség kulturális-tudományos« életében jelentkező problémák, megoldandó feladatok hasonlóságát hangsúlyozza, röviden összevetve és értékelve mindkettő eddig elért eredményeit. »Vannak területek — állapítja meg Révész Bertalan — a CSEMADOK kultúrszervező tevékenysége, különféle regionális és országos rendezvények, közoktatásunk állapota stb. —, ahol mi állunk jobban, s ugyanakkor vannak olyan területek is, ahol a vajdaságiaktól alaposan lemaradtunk, ilyen például a (...) szakterületek tudományos kutatásának intézményes úton történő szervezése, publikációs lehetőségek megteremtése stb.«

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az Újvidéken megalakult Hungarológiai Intézet egyedülálló, úttörő kísérlet a nemzetiségi sorban élő magyarok kulturális fejlődésében. Helyes szervezéssel ez a legmegfelelőbb módja annak, hogy ne csupán a »nemzetiségi tradíció« ápolásává, »provinciális tudománykodássá« merevedjenek a kutatások, hanem szerves részeivé váljanak az egyetemes magyarságtudománynak. E szempontoktól vezérelve szervezték meg 1970-ben az összehasonlító irodalomtudományi konferenciát a magyar—dél-szláv ku-

tatásokkal foglalkozó magyarországi és jugoszláviai szakemberek részvételével Újvidéken, majd 1972-ben Budapesten. Az eddigi gyakorlat azt bizonyította, hogy ez a fajta közvetlen kapcsolatteremtés és együttműködés nagy mértékben elősegíti az elszigetelődés felszámolását. Nem volna érdektelen megvitatni annak lehetőségét, hogy az elkövetkezőkben, a kétvétenként megtartandó komparativista tudományos tanácskozásokon a szlovákiai és romániai magyarság tudományos erői is bekapcsolódhassanak a munkába. Ily módon tovább szélesíthetnénk a kapcsolattörténeti kutatások kereteit egy egyetemes kelet-közép-európai művelődéstörténet megalapozását illetően.

*

A Hungarológiai Intézet munkaprogramja az 1973. évben hét projektumra oszlott, amely a jugoszláviai magyar irodalom, a magyar—dél-szláv irodalmi kapcsolatok, a jugoszláviai magyar nyelvjárások, a két-nyelvűség pszicholingvisztikai, valamint a vajdasági szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtani kérdések, a jugoszláviai magyar folklórkutatások és a vajdasági magyar művelődéstörténet tanulmányozását foglalta magába. A projektumok vezetői: Bori Imre, Magdalena Veselinović-Andelić, Penavin Olga, Mikes Melánia, Szeli István és Katona Imre, a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem folklórtanszékének docense, az intézet állandó és honoráris tudományos munkatársai.

A több évre tervezett projektumok keretén belül a legjelentősebb témák: Sinkó Ervin és Szenteleky Kornél életművének, a bánáti magyar polgári szociológiának és a szabadkai Népkör történetének monografikus feldolgozása, adatgyűjtés a vajdasági magyar színháztörténet, valamint a jugoszláviai magyarok kulturális atlaszának elkészítése céljából, a szerbhorvát—magyar nagyszótár három kötetének sajtó alá rendezése, a szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan negyedik kötetének megjelentetése, a szlovéniai magyarok három kötetes szótárának, a kutatásokhoz szükséges tudományos segédeszközöknek, bibliográfiáknak, repertóriumoknak összeállítása.

A folyamatban levő kutatások eredményeit az intézet munkatársai, elsősorban a negyedévenként megjelenő folyóiratban, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben teszik közzé. Ugyancsak e célból szervezik meg a tudományos tanácskozásokat, konferenciákat. Az első tanácskozást 1969. szeptember 3-án tartották a szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan kérdéseiről. Az intézet és a Zentai Városi Múzeum 1970-től kezdődően minden évben megszervezi a folklórszemináriumot. Határozat született a kapcsolattörténeti tanácskozások kétvétenkénti megtartására, felváltva Újvidéken, Budapesten és Zágrábban. Szoros az együttműködés az Újvidéki Lingvisztikai Intézettel, a belgrádi, zágrábi és néhány magyarországi intézménnyel.

Az intézet 1973 márciusában megszervezte a Petőfi-, novemberben pedig a Kalangya-ülésszakot. Az év végéig elkészült a szerbhorvát—magyar nagyszótár 3. kötetének, a zombori magyar színjátszás monográfiája első részének (1825—1918), a kórogyi szótár 2. kötetének és a jogi szótárnak a kézírata. Megjelent Lőrinc Péter Bánát ma-

gyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején (1880—1918) c könyve; a Közlemények 17. és a szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 3. kötete, valamint a bibliográfiai mellékletek 5. és 6. füzetete.

Jelenleg az intézetnek két tudományos munkatársa, öt asszisztense, egy gyakornoka, egy adminisztratív dolgozója van. Az igazgatói és titkári teendőket két tiszteletdíjas munkatárs végzi. Ezenkívül kb. 50 külmunkatárs kapcsolódott be az intézet munkájába.

Összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a Hungarológiai Intézet a létesítésétől eltelt öt év alatt igazolta a hozzáfűzött reményeket. »(...) reményt ad arra, hogy nem csupán egy nemzetiség, nem is egy nép, hanem összekötő kapocsként több nép értékes hagyományát kutassa föl, és tegye közös kinccsé«. (Tiszatáj, 1971. szeptember; 841.)

E kialakult pozitív vélemény és elismerés a munkában jelentkező nehézségek mielőbbi leküzdésére ösztönzi azokat, akik fáradságot, áldozatot nem sajnálva, nemcsak társadalmilag, de személyesen is elkötelezték magukat a vajdasági magyar irodalom, nyelv és művelődéstörténet közkinccsé tételére, az egyetemes magyar kultúra gazdagítására, a kelet-közép-európai népek közös szellemi örökségének tudatosítására. Elkoptatott, hangoskodó szólamok helyett munkás hétköznapiok jelzik a békés egymás mellett élés eszméjének megvalósulását.

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (VII.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

A SZABADKAI ÁLLAMI TANÍTÓNŐKÉPZŐ GYAKORLÓISKOLÁJA

A XIX. század megreformált és önálló szakiskolává fejlesztett tanítóképzője feladatát, a tanítók korszerű kiképzését csak a gyakorló népiskola segítségével valósíthatta meg. A tanítói pályára készülő ifjúság a képzőben szerzett elméleti tudását a gyakorlóiskolában sajátította el. A gyakorlóiskola tehát kiegészítette a képző munkáját és annak részévé vált. Éppen ezért intézkedett a népoktatási törvény úgy, hogy a gyakorlóiskola a képző igazgatása alatt és azzal egy épületben végezze kettős feladatát: a) valósítsa meg saját tanulóival a minisztérium által előírt tantervet, b) vezesse be a tanítóképző tanulóit a gyakorlati tanítás ismereteibe és a népiskola vezetésébe.

A törvény nemcsak rendelkezett, hanem cselekvésre is készítette a kormányt. Húsz állami tanítóképző felállítását irányozta elő, amit a kormánynak kötelezően végre kellett hajtania. Ezeket az állami tanítóképzőket a gyakorlóiskolákkal együtt kezdték felépíteni. Azokban a helységekből, ahol a kormány előirányozta az állami tanítóképző felállítását, de új épületet valami okból kifolyólag nem építhetett, a gyakorlóiskolát a megnyitott állami tanítóképző épületében kellett elhelyezni. Ilyen a helyzet Szabadkán, ahol az állami tanítónőképző és gyakorlóiskolája 1871. november 25-én megnyílt, de csak 1898-ban költözött újonnan felépített, a modern pedagógia minden igényét kielégítő impozáns épületébe.¹⁷⁹ Gyakorlóiskolájával addig, bárhol is helyezkedett el, mindig egy épületben dolgozott.

Az állami tanítóképzők és gyakorlóiskolák eltartásáról az állam gondoskodott. Ebből kifolyólag ezek az iskolák épületeik, felszerelésük, taneszközökük ellátottsága szempontjából, végül tantestületeik összetételével felette álltak a községi és felekezeti iskoláknak. Ez is volt a célja a kormánynak, mert ezeket az iskolákat főleg nemzeti-ségi területeken helyezték el és alapfeladatuk mellett, hogy növendékeiket korszerűen kiképzett tanítókká neveljék, külön feladattal: a magyarosítással is megbízták. Ezért kapott lényegében a soknemzetiségű Szabadka is állami tanítónőképzőt és gyakorlóiskolát.

A jól felszerelt állami tanítóképzők és gyakorlóiskolák sokban hozzájárultak a múlt század második felében a magyar polgári pedagógia fejlődéséhez. Ezekben az iskolákban kezdték a hazai viszonyokra alkalmazni a külföldön már elfogadott haladó pedagógiai elveket, az oktatásban a modern didaktikai eljárásokat. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a gyakorlóiskolák voltak az első kísérleti iskolák

is, ahol a pedagógusok tudatosan törekedtek a nevelési folyamat állandó tökéletesítésére, megújítására, a nevelési eredmények javítására. A gyakorlóiskola tehát nemcsak a kipróbált, elfogadott jó módszereket adta át a jövő tanítóinak, hanem igyekezett bevezetni őket a pedagógiai kutatásokba és serkentette alkotó szellemüket.

Ebből a sokrétű és nagyfokú pedagógiai jártasságot igénylő munkából a szabadkai gyakorlóiskola is alaposan kivette részét.

Négyosztályú osztatlan iskolaként nyílt meg a gyakorlóiskola, Szabadka első állami népiskolája. Mivel az ország népiskoláinak legnagyobb része osztatlan iskolaként dolgozott, a gyakorlóiskoláknak a képzős növendékeket gyakorlati munkájuk elvégzésére kellett előkészíteniük. Ennek az osztatlan típusú iskolának megfelelően építettek fel a tanyai és falusi elemi iskolák nagy részét és sok városzéli iskolát egy, esetleg két tanteremmel. Az egytantermes iskolában rendszerint egy tanító egyidejűleg foglalkozott minden osztállyal; ezt nevezték osztatlan iskolának. A kéttantermes iskolában már két tanító tanította a gyermekeket felosztva az ún. részben osztott iskolában. Teljesen osztott iskolát, ahol minden osztály külön tanteremmel és tanítóval rendelkezik, századunk elejéig majdnem csak a városokban lehet találni.

Még 1911-ben is a kormány hivatalos jelentéséből az látszik, hogy az ország 16 455 elemi iskolájának 63 százaléka, azaz 10 357 osztatlan.¹⁸⁰

Felszerelésében a szabadkai gyakorlóiskola már működése első éveiben a város többi népiskolája fölé emelkedett. Igaz, hogy első bútorzatát a helybeli iparosok készítették, az iskolai bútoripar fejlődésével azonban egyre korszerűbb és a pedagógiai igényeket kielégítő bútorzattal látja el a minisztérium. Az iskolának megvolt minden előírt bútordarabja; ezeket 1898-ig többször cserélték és újabbakkal pótolták. Ebben az évben épült fel a tanítónőképző új épülete, ahol a gyakorlóiskola egy 16×7 méteres, a modern pedagógia elvei szerint felépített és felszerelt tanteremben kapott helyet. Itt használták először a városban a Gönczy—Feiwele-féle kétüléssel, a gyermek nagyságához méretezett padokat, és azokat úgy helyezték el, hogy elől, a kisebb méretezésű padokban ültek a kis elsősök, mögöttük pedig nagyság szerint a többi osztály. Bár a város ekkor már sokat költött reprezentatív népiskolái felszerelésére, de sem a Központi, sem a Kakas iskolában nem alkalmazta a gyermekek nagyságához méretezett padokat. Az iskola tanszereit külön üvegezett szekrényekben helyezték el, a ritkábban használandókat pedig a szertárban.

Egy 1875-ből származó leltár azt bizonyítja, hogy a gyakorló iskola tanszerekben sem szenvedett hiányt. Minden tanuló rendelkezett minden előírt tankönyvvel és diákfelszereléssel. Az eredményes oktatást a tankönyveken kívül a 22 olvasó falitábla írott és nyomtatott betűkkel, 72 falitábla a természetrajz köréből, 8 falitábla a fizika területéről, 16 különféle irányú szemléltető falitábla és négy térkép segítette elő.¹⁸¹ Ami esetleg hiányzott azt a tanítónőképző felszereléséből pótolták. Az iskola tanszerekkel való felszerelésére a költségvetés meghatározott százalékát használta fel az iskolatanács, tekin-

tetbe véve az igazgató és gyakorlóiskolai tanítónő javaslatát. De származhatott az ajándékozásból, vagy a tanulók munkájából. A minisztérium minden évben megajándékozta az iskolát különféle tanszerekkel, a kiadóházak pedig különféle kiadványaikkal, vezér- és kézikönyvekkel, tanítói mutatványszámokkal termékeik újabb kiadásaiból. Végül maguk a tanulók is sokban hozzájárultak a taneszközök gyarapításához: tanítójuk vagy az idősebb képzősök vezetésével herbáriumokat, talaj- és vetőmaggyűjteményeket készítettek.

Ha összehasonlítjuk a gyakorlóiskola és a legjobban felszerelt beltéri fiúiskola tanszertárát, ahol »a törvénytábla taneszközök nélkülözhetnek«,¹⁸² az előny a gyakorlóiskola javára dől el.

Külön helyet foglalt el a gyakorlóiskola szellemi életének fejlődésében a gyermekkönyvtár, amelyet a tanítónőképző ifjúsági könyvtára keretében már a múlt század nyolcvanas éveinek elején megszerveztek. 311 könyvvel nyitották meg a gyermekkönyvtárát. Gyarapítására pedig az 1877. évi 30535. sz. miniszteri rendelet a növendékek beiratási díját s az igazolatlan mulasztások büntetőpénzének egy részét kötötte le.¹⁸³ Mivel a gyakorlóiskolába az igazolatlan mulasztásokból vajmi kevés pénz folyt be, a gyermekkönyvtár növeléséhez a tanítónőképző is hozzájárult. A könyvtár évi gyarapodása 30—35 könyvből állt.¹⁸⁴

Az ifjúsági és gyermekkönyvtárakat a kapitalista társadalom hozta létre. A megnövekedett termelésben olyan termelőkre volt szüksége, akik rendelkeztek az ismeretek minimumával. Ezt a minimumot alapjában az elemi iskola nyújtotta, kiegészítve azt jól ismert világnézeti, elsősorban vallásos neveléssel, és munkája támogatására a könyv segítségét vette igénybe. A legszélesebb néprétegek, akikből a termelők zöme kerül ki, csak elemi iskolai műveltséggel rendelkeznek, ami viszont nem elégíti ki az állandóan fejlődő termelés ismeretszükségletét. Hogy ezeknek a szükséges ismereteknek a tömegek birtokosaivá váljanak, az iskoláskoron túli önművelés igényeit kell bennük kifejleszteni. Ezt már az elemi iskolának kell megalapoznia az olvasási igények megszokásának kialakításával.

Ezek az ifjúsági és gyermekkönyvtárak tehát az uralkodó osztályok, a szellemi élet, majd a művelt polgárság nevelését szolgálták. annak az oktatási intézménynek a céljai szerint, amelyhez kapcsolódtak, egy természetszerűen szűk körben, magas színvonalon terjesztve az idők folyamán specializálódó ismereteket.¹⁸⁵

A gyakorlóiskola könyvtára is átélte fejlődésében, minőségi változásában azokat a kezdeti nehézségeket, amelyeken a hozzá hasonlók is átestek. Megszervezőjének Hahn Róza gyakorlóiskolai tanítónőt tekintjük, aki az iskolát 1871—1903-ig, vagyis harminckét éven át megszakitás nélkül vezette és sokrétű tanítói tevékenységével a gyakorlóiskola tekintélyét felemelte, könyvtárát pedig nagy pedagógiai felkészültségével olyanná tette, amilyennek annak lennie kellett. Maga is tollforgató ember lévén, felismerte a gyermekkönyvtár jelentőségét a nevelésben és megkezdte annak szervezését. Anyagi gondokkal, mint ahogy az legtöbb helyen volt, nem kellett küszködnie. Nehézségei inkább a fejletlen magyar gyermekirodalom hiányosságából

eredtek. Szegény volt még a múlt század nyolcvanas éveinek magyar nyelvű gyermekirodalma. »A világirodalom már klasszikussá vált, néhány jó-rosszul lefordított alkotása mellett alig állt rendelkezésre néhány színvonalas hazai termésű mű.« A hazai szerzők közül Kriza János *Vadrózsái*, Jókai elbeszélései, Petőfi és Arany verseskötetei emelkedtek ki. Ezenkívül a Vasárnapi Könyvtár, a Falusi Könyvtár, Kis Nemzeti Múzeum kiadványai szerepeltek, míg a külföldiek közül Hoffmann, Schmiedt Kristóf, Salzmann, néhány Verne-kötet, Robinsón, *Münchhausen báró kalandjai*, Pestalozzi *Lénárt és Gertrudja*.

A sorozatok kiadványainak nevelgető, moralizáló elbeszélései nem voltak közkedveltek a gyermekolvasók között. Nehéz volt ebben a szegényes irodalomban a gyermek érdeklődését lekötő jót megtalálni. A fordításokban jelentkezték a »magyarosító« törekvések, amelyeket a nyolcvanas-kilencvenes években Áldor Imre és Lázár Gyula történelmi jellemrajzaikban a sovinizmus szintjére emeltek. A kilencvenes években hallatszottak olyan hangok is a nemzeti nevelés nagy felbuzdulásában, hogy a külföldi ifjúsági irodalmat el kell utasítani, hogy legalább is át kell dolgozni úgy, hogy pl. Grimm és Andersen meséit magyaros nevekkal, magyaros nyelvvel és fordulatokkal kell a gyermekek kezébe adni.

A gyermekkönyvtárak fejlődésének első szakaszára az egyéni kezdeményezés jellemző, míg az 1896-ban megtartott Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszuson már felvetődik az olvasás és a könyvtár pedagógiai funkciójának megfogalmazása és jelentkezik a könyvtárak központi szervezésének igénye.

Fordulópontot az ifjúsági és gyermekkönyvtárak továbbfejlődésében az 1902. évi közoktatásügyi miniszteri intézkedés jelentett, amellyel megkezdődött azok központi szervezése. Megalakult a Népiszkolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság, amely a minisztérium által jóváhagyott ifjúsági könyvjegyzék alapján az ország valamennyi állami népiskolájában és az államszegélyben részeseülő községi népiskolákban egységesen szervezi az ifjúsági könyvtárakat.

Ennek a bizottságnak volt a feladata, hogy az ifjúsági könyvtárak hivatalos könyvjegyzékébe csak az általa felülvizsgált, kiértékelte és ajánlásra javasolt könyveket foglalja be és a közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával a Hivatalos Közlönyben időről időre közlétegye. Az iskolák csak ennek a jegyzéknek az alapján gyarapíthatják könyvtáraikat. Egy 1908. évi miniszteri rendelet alapján nagy tisztogatásra került sor a népiskolai könyvtárakban. Kiselejtezték a hivatalos könyvjegyzékbe be nem jegyzett műveket. Ugyanakkor az 1908. évi 46. t.c. 50 filléres beiratási díjat állapított meg minden egyes — ettől fel nem mentett — tanuló után az ifjúsági és tanítói könyvtár javára. Ezért kellett a szabadkai állami tanítónőképződe költségvetéséből pótolni az ifjúsági könyvtári alapot, mert a gyakorlóiskola kisszámú növendékeinek beiratási díjából alig tellett volna a jegyzékben megjelenő új könyvekre. Előre kell bocsátani, hogy az ifjúsági könyvek igen olcsók voltak.

A gyakorlóiskolában tehát az 1877. évi miniszteri rendelet alapján szervezték meg a népiskolai könyvtárat a nyolcvanas évek elején

és ezzel jóval megelőzték a város többi népiskoláját. Hahn tanítónő hozzáértésének és lelkiismeretes munkájának köszönhetően, az 1908. évi nagy könyvtártisztogatás nem okozott nagyobb gondot utódjának, mert a könyvek összetétele nagyjából megfelelt a hivatalos könyvjegyzék követelményeinek és alig kellett néhány könyvet kicselezteni.

Ekkor már bővelkedett a gyakorlóiskola könyvtára Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Gaál Mózes, a magyar ifjúsági irodalom minőségi és mennyiségi változását jelentő műveivel. Ezek mellett persze ott voltak a külföldi ifjúsági irodalom képviselői is. 1901-ig Hahn tanítónő — az iskola igazgatójával egyetértésben — inkább a leányokat érdeklő művekkel gazdagította a könyvtárat. Ebben az évben vezették be a gyakorlóiskolában az V. és VI. osztályt, és a leányokon kívül fiúkat is beírtak. A könyvtár összetétele tehát ilyen irányban is megváltozott. Egyre több, fiúkat érdeklő mű kapott helyet a könyvtár polcain, de az iskola hiányos könyvjegyzékében May Károly művei nem szerepelnek. Ez is bizonyítéka annak a megállapításnak, hogy a könyvtár jó irányítás mellett fejlődött.

A gyakorlóiskola könyvtára igen népszerű és látogatott sarka volt az intézetnek, mert a népiskola tanulói mellett a képzős növendékek is szívesen időztek ott szabad óráikban. Itt ismerkedtek meg a könyvtár szervezésével, vezetésével s főleg a gyermekirodalommal. Mivel az elemi iskola feladati közé tartozott az olvasási igények megszokásának kialakítása, a gyakorlóiskolai tanulók tanítónőjük irányítása mellett sokat olvastak, amiről — főleg a nyelvi órákon — be is számoltak.

Nagy fogyatékosága a népiskolai könyvtáraknak, ami ugyan jellemző a dualizmus közoktatásügyi politikájára, hogy a könyvjegyzékekben alig akadtak gyermekszinten megírt, a természettudományokat népszerűsítő könyvek.

Szervezetileg a gyakorlóiskola tehát a tanítónőképzőhöz tartozott és 1901-ig négyosztályú osztatlan iskolaként működött; ekkor hatosztályúra emelték. A népiskolák V. és VI. osztályának megnyitását a megváltozott gazdasági viszonyok tették szükségessé. A fejlődő kapitalizmus nem elégedett meg a négyosztályú népiskolák nyújtotta ismeretekkel. Ki kellett őket bővíteni. Ezt pedig a hatosztályú mindennapi iskola és az azt követő kötelező ismétlőiskola újjászervezésével lehetett csak elérni.

1906-ban nyitották meg a gyakorlóiskolában a gazdasági ismétlőiskolát azoknak a leánygyermeknek a részére, akik sikeresen elvégezték a mindennapi elemi iskolát és nem folytatták tanulmányaikat a felsőbb iskolákban, illetve nem helyezkedtek el az iparban vagy kereskedelemben.

Az ismétlőiskolát már a népoktatási törvény előírta. Mivel az ismétlőiskolák megszervezése a kilencvenes évekig nem járt eredménnyel, 1896-ban a közoktatásügyi miniszter, egyetértve a földművelésügyi miniszterrel, az ismétlőiskolákat gazdasági irányban újjászervezte.¹⁸⁶ Bizonyosan megyorsította ezt az intézkedést a gazdasági élet igényei mellett a második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszuson elhangzott, az ismétlőiskolákra vonatkozó vitaanyag, amely hatá-

rozottan követeli ennek az iskolatípusnak az újjászervezését és beindítását.¹⁸⁷ Mégis hosszú idő kellett beindulásához.

A gazdasági ismétlő népiskolák szervezési szabályzatát és tantervét 1902-ben hozta meg a minisztérium *Szervezet és tanterv* címen. A tanterv meghatározta a gazdasági ismétlőiskola célját és feladatát: »A gazdasági népiskola célja és feladata a 13—15 éves, mindkét nem-beli tanulókat eddigi ismereteikben való megerősítésük és továbbképzésük mellett a gazdaság egyes ágaiban oly mértékben begyakorolni, hogy a fiúk mint leendő földművesek, okszerűleg kezelhessék birtokaikat, vagy mint gazdasági munkások keresetképességüket fokozzák; a leányok pedig mint jövőbeni gazdasszonyok és családanyák a munkakörükbe eső gazdasági ágakban és háztartásban megkívántató tudni-valókkal megismerkedjenek s a főbb teendőket elsajátítsák.«

Kétféleképpen szervezhető meg a gazdasági népiskola: a) mind kisebb fokozatú, b) mint önálló gazdasági népiskola. Szabadkán a kisebb fokozatú gazdasági ismétlőiskolákat szervezték meg, s így a gyakorlóiskola mellett is ez a típus működött.

A gazdasági ismétlőiskola tantervét úgy állapították meg, hogy tályból állt. Előkészítő osztályt azoknak a tanköteleseknek a számára kellett szervezni, akik nem tudnak annyira írni, olvasni és számolni, amennyi szükséges ahhoz, hogy az I. osztály tantárgyait sikeresen hallgathassák, vagyis azok számára, akik nem végezték el eredményesen a mindennapi hatosztályú iskolát. A szorgalmi idő az iskolában legalább nyolc hónap. A tanítás november 1-én kezdődik és március végéig tart; a téli hónapokban hetente egy egész vagy két félnapon 7 órát kell megtartani a többi hónapban heti egy félnapon pedig 5 órát. A közismereti tárgyakat a hét valamelyik napján kellett tanítani míg a hittant áttehették vasárnapra is. A gazdasági ismétlőiskolákban a tanítási nyelv a magyar.

A gazdasági ismétlőiskola tantervét úgy állapították meg, hogy a tanítás súlypontja a gazdasági tárgyak tanítására és a gyakorlati oktatásra esik. A gyakorlati cél elérése végett minden gazdasági ismétlőiskola részére — a miniszteri tanterv mellett — a helyi visznyok figyelembevételével helyi tantervet is kellett készíteni, amelyet a tanfelügyelő hagyott jóvá.

A tanterv a tanítás anyagát felosztotta: 1. hit- és erkölcstanra; 2. gazdasági tárgyra: talajismeret és általános növénytermelés, rétművelés és legelőgondozás, állattenyésztés (baromfi-, méh-, selyemhernyó- és haltenyésztés), tejgazdaság, kertészet, szőlőművelés és borászat, erdőkezelés, háztartásban, kiscgazdaságok berendezése, gazdasági számvitel, gazdasági építkezés, gazdasági törvények és szövetkezeti ügy, háziipar, női kézimunka; 3. közismereti tárgyak: a) olvasás, írás fogalmazás, b) hazai földrajz, történelem és alkotmánytan, c) számtan, mértan, d) egészségtan, csecsemőápolás, e) természettudományok elemei.

E bőséges tananyagban sehol sincs szó a mezőgazdasági gépek megismeréséről, amelyekkel a század elején már kellene foglalkozni, hiszen az iskola a jövőbe néz, a jövőre készíti elő tanulóit.

A gazdasági iskolák eltartását és tanítóik ellátását az 1907. évi 22. t. c. rendezte. Szabályozta a tanulók létszámát, előírta a gyakorlati tanításhoz szükséges földterületet és a kötelező beruházásokat, rendezte a tanulás kötelezettségét, a tanítók külön képzettségét és státusát.

Nem taníthatott a gazdasági ismétlőiskolában minden népiskolai tanító, csak az, aki elegett tett a törvényes előírásoknak. Ideiglenesen gazdasági népiskolai tanítási jogosítást a királyi tanfelügyelő kiadhattott, de az ilyen tanító, tanítónő két év alatt köteles megszerezni a törvényben előírt képesítést. Természetes, hogy a gazdasági ismétlőiskolában végzett munkáért külön díjazás járt, s hogy azt beleszámították a nyugdíjalapba.

A törvény a tanító- és tanítónőképzőket — jellegkülönbség nélkül — kötelezte a gazdasági gyakorlati kiképzésre alkalmas szaktanárok és szaktanárnők beállítására.

Gyakorlóiskolánkban a gazdasági ismétlőiskolát fokozatosan nyitották meg. 1906-ban nyílt meg az I. osztály. Előkészítő osztályt nem nyitottak, mert a tanulók — csak leányok — a gyakorlóiskola VI. osztályának befejezése után jelentkeztek. Számuk sohasem volt nagy; például az 1907—8. tanévben az I. osztályban 5 beírt tanuló hallgatta az előadásokat, a III. osztályban 11.¹⁸⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy a gyakorlóiskola növendékeinek nagy része folytatta tanulmányait a felsőbb iskolákban, vagy elhelyezkedett az iparban, illetve kereskedelemben, akkor ez a létszám elfogadható.

A gyakorlóiskola mellett működő gazdasági ismétlőiskola munkáját nem lehet elválasztani a tanítóképző gazdasági gyakorlatokra irányuló munkájától. Itt már a harmadéves képzősök, bár a gazdaságtan csak a IV. osztályban kötelező tantárgy, megkezdték a gazdaszszonykodást és felváltva foglalkoztak a konyhában, ahol az intézet gazdasszonya és a szakácsnő irányítása mellett ismerkedtek a háztartástan alapfogalmaival. Ezt az elsajátított gyakorlati munkát követte a IV. osztályban kötelező elméleti felkészülés a háztartás minden tudnivalójára. Ősszel a télirevalók befőzése, előkészítése, mint például uborkasavanyítás, lekvárfőzés, tarhonyakészítés, a disznóvágási műveletek, szappanfőzés stb. Tavasszal a kert földjének veteményezésre való előkészítése, felosztása, melegágykészítés, vetőmagok előkészítése, virágok kezelése stb. Nem maradt el a lakóház rendbentartása sem, ahol az ablaktisztítástól a nagymosásig minden tennivalóra előkészítették a növendékeket. Külön oktatták őket az egészségügyi teendők előkészítésére, csecsemőápolásra. Végül a gazdasági udvar életével ismerkedtek meg, ahol a baromfiállomány gondozását gyakorolták.

Ugyanezeket a feladatokat végezték a gazdasági ismétlőiskola tanulói is a vezető szaktanárnő és hospitáló képzősök irányítása mellett a téli hónapokban szerda és szombat délután, a nyári hónapokban szerdán délután. A téli hónapokban az elméleti és közismereti tárgyak anyagát dolgozták fel, a nyári hónapokban inkább gyakorlati munkát végeztek.¹⁸⁹ Sokat tartózkodtak az ismétlőiskolai tanulóleányok az iskola konyhájában is, hogy ellessék a főzés titkait.

Hasznuk volt a gazdasági ismétlőiskola működéséből a képzős tanulóknak is, mert megismerkedhettek szervezésével, vezetésével és tantervével.

1906. március 8-án újabb munkaterülettel bővült a gyakorlóiskola tevékenysége. Ezen a napon kezdte meg működését a gyakorlóiskola mellett felállított leányifjúsági egyesület.¹⁹⁰

Az ifjúsági egyesületek gondolata már 1823-ban hivatalos formát öltött, amikor a közoktatásügyi miniszter rendeletileg hívta fel a kir. tanfelügyelők figyelmét, hogy az iskolaköteles korból kinőtt ifjúság részére, főleg a magyar nyelvtanítás ápolása végett, alakítsanak ifjúsági egyesületeket, elsősorban az állami iskolákkal kapcsolatban. Megszervezésük azonban csak századunk elején kezdődött. 1902-ben és 1903-ban újabb miniszteri rendeletek sürgették felállításukat és az állami népiskolák számára *Utasítás* címen szervezeti szabályzatot adtak ki. A szabályzat 103. szakasza szervezésükről a következőket írja: »Mínthogy az elemi népiskolából a 15. életévük betöltése után kilépő ifjaknak úgy hazafias és valláserkölcsi, valamint főleg a nem magyar ajkú lakosság között az iskolában elsajátított magyar beszéd további begyakorlására az ifjúsági egyesületek nagy szolgálatot tesznek, amennyiben a helyi viszonyok lehetővé teszik az igazgató tanító tanítótársával vállvetve, ilyen ifjúsági egyesületeket alakít és abban az ifjúság továbbképzését előmozdítja.«

Az utasítás az egyesületek fő célját abban jelölte meg, hogy ápolják az ifjúság értelmi körébe illeszkedő népszerű előadások és felolvasások által főleg a hazafias szellemet és erkölcsi életet, terjesszék a közhasznú ismereteket népszerű módon, tehát egyszerű és világos formában.¹⁹¹

E magasztos hangú célkitűzés mögött egész más rejlett. Mint ahogy az ismétlőiskolával kapcsolatban is határozottan kimondta az utasítás, hogy a tanítási nyelv csak magyar nyelv, itt is a magyar nyelvismeret továbbfejlesztését tűzte ki a kormányzat, hangsúlyozva annak szükségességét a nemzetiségi területeken. Tehát az egyik cél a magyarosítás mindenáron. A másik célja az ifjúság ilyen egyesületekbe való tömörítésének pedig az, hogy a kormányzat vissza akarta tartani a munkásifjúságot az egyre jobban erősödő és a munkásság között gyorsan terjedő szocialista eszméktől. Világosan látszik ez az ifjúsági egyesületekre vonatkozó 1902. évi 21.015 sz. rendelet egyik mondatából: «Az ifjúsági egyesület köréből minden felekezeti avagy politikai kérdés, még a legcsekélyebb vonatkozásaiban is szigorúan kizárandó.»¹⁹² Az ifjúság ne politizáljon, bízta azt a kormányzatra.

Szervezetileg az ifjúsági egyesületeket a tagság a választmány és a tisztviselők képezték. A választmány és a tisztviselői kar 10—15 tagból áll. Az egyesületi atyák, illetve ha az egyesületnek nőtagjai is vannak, az egyesületi anyák száma 5. Tisztviselők: igazgató, elnök, al-elnök, jegyző, pénztáros és könyvtáros. Az egyesület tagjai lehetnek rendes, pártoló és alapító tagok. Rendes tagok a 15. életévüket betöltött ifjak 21 éves korukig, vagy leányok, pártoló tagok akik három éven át két koronát, alapító tagok pedig azok, akik egyszersmindenkorra húsz koronát fizetnek tagsági díj fejében.

A gyakorlóiskola mellett megszervezett leányifjúsági egyesület az 1903. évi 41.816 sz. miniszteri rendelet alapján kezdte meg működését. Munkájában — a gyakorlóiskola tanítónőjén kívül — az intézet igazgatója, tanári kara, valamint a harmad- és negyedéves növendékek vettek részt. Az intézet igazgatónője és a gyakorlóiskolai tanítónő mint egyesületi anyák a vezetőséggel inkább a szervezési munkálatokban vették ki részüket a tanárok ismeretterjesztő előadásaikkal kapcsolódtak be az egyesületbe, amely már megalakulásának évében 75 tagot számlált. Az egyesület tagsága rövid idő alatt megnövekedett, úgyhogy működésének első évét már 4 alapító, 64 pártoló és 161 rendes taggal zárta. A tagság főleg azokból a leányokból alakult ki, akik szociális helyzetüknél fogva nem tanulhattak tovább a felsőbb iskolákban, de a tudomány és az újabb ismeretek vonzották őket. Képzős tanulókat nem vettek fel, a tagok azonban szívesen együttműködtek velük vásárnap délutáni összejöveteleiken. Egyesületi munkájuk tartalmát a vezetőség által kidolgozott terv szerint valósították meg november 1-től május utolsó vasárnapjával bezárólag. A téli hónapokban hetente kétszer jöttek össze a gyakorlóiskola tantermében, márciustól május végéig pedig vasárnap délután.

Összejöveteleket a tanítóképző harmadik és negyedik osztályos növendékei vezették, akik így ismerkedtek meg az egyesületi élet irányításával, tartalmának megtervezésével. Ezeket a délutáni találkozásokon részleteket olvastak fel a szépirodalomból, majd megvitaták azokat, előadásokat hallgattak történelemből, földrajzból, természettudományokból, amelyeket szavalatokkal, karénekkal egészítettek ki. Itt készítették el a nagyközönségnek szánt rendezvényeiket. Ilyen előadásokat évente ötöt-hatot tartottak. Munkájuk folyamán énekkart, színjátszó csoportot szerveztek, hogy rendezvényeiket színvonalasabbá tegyék. A komoly munkán kívül jutott idő szórakozásra is, amelybe bevonták a képzős leányokat is. Így próbálgatták felszabadítani és egymáshoz közelebb hozni a dolgozó és tanulóifjúságot.

Az ifjúsági egyesület május utolsó vasárnapján tartotta záróünnepélyét a nagyszámú meghívott közönség előtt. Ekkor jutalmazták meg dicséző oklevéllel, könyvekkel az egyesületi munkában kitűnt tagokat. Meg kell jegyezni, hogy az egyesület nyilvános rendezvényei népszerűek voltak a városban és anyagilag sokban hozzájárultak az egyesület költészetéhez. Rendezvényeiken belépőjegyeket ugyan nem árusítottak, de az önkéntes adományok elfogadását a szétküldött meghívókon jelezték.

Az évek folyamán az egyesület tagsága változott, de annyira sohasem csökkent le, hogy munkáját ne folytathatta volna. Az I. világháború kitörésének évében, 1914. novemberében a leányifjúsági egyesület nem kezdhetett meg megszokott munkáját és többé nem is folytathatta.

Szervezetileg a gyakorlóiskola feladatköre az I. világháború befejezéséig tovább nem bővült.

A gyakorlóiskolát a minisztérium által kinevezett gyakorlóiskolai tanítónő vezette a tanítónőképző igazgatójának irányításával. Egyen-jogú tagja volt a tanítóképző tantestületének és részt vett annak mün-

den munkájában. Heti óraszámja 32. A gazdasági ismétlőiskola munkájában nem kellett részt vennie, mert a tanítónőképző rendelkezett ilyen képesítésű szakemberrel.

A népiskolai törvény nem említi az osztatlan iskolát, de a népiskolai tanterveket már egytanítós, kéttanítós, végül hattanítós iskolákra állították össze. A gyakorlóiskolák tanterve azonos a többi népiskola tantervével. Szabadkán csak annyiban különbözött a helyi népiskoláktól, hogy 1899-ig heti egy órában a nagyszámú és otthon németül beszélő zsidó gyermekek végett beiktatták a német nyelv tanítását.

Hogy hány órát fordított a tanító a tantervben előírt egyes tantárgyak tanítására, a tanterv óratervéből látható.

Az egy tanítóval rendelkező népiskola általános óraterve az 1868. 38. és 1879. 18. t. c. értelmében

Tantárgyak	A. tanító						A tanító óraösszege
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
	osztály						
	együtt		együtt		együtt		
Hit- és erkölcstan	1	1	1	1	1	1	
Beszéd- és értelemgyakorlat s magyar nyelvtanítás	1	4	2	2	2	2	9
Írás és olvasás anya- és magyar nyelven	2	2	2	2	2	2	8
Anyanyelv	—	—	2	2	—	—	2
Szám- és mértan	1	2	2	2	1	1	6
Földrajz, történelem és alkotmánytan	—	—	—	—	2	2	2
Természettudomány	—	—	—	—	1	1	1
Éneklés	1	1	1	1	1	1	2
Testnevelés	1	1	1	1	1	1	2
Gazdasági és kertészeti gyakorlatok	—	—	Nyáron szerda és szombat délutánokon				
Az osztály óráinak összege a tanítóval (e mellett magánosan dolgoznak a tanítás ideje alatt)	7	11	11	11	11	11	32

A tanító heti óraszámát a következőképpen kapjuk meg:

- A hittanórák számát nem számítjuk a tanító heti óráinak a számába.
- Az I. és II. osztály óraszámát összeadjuk és ehhez hozzáadjuk a többi osztály egyes tantárgyainak összevont óraszámát, pl. írás és olvasás anya és magyar nyelven: az I. és II. osztályok heti

óraszám 4, a többi osztályé együttvéve 8, de ennek csak a felét vesszük, mert egyidejűleg tanítja a két-két osztályban a tantárgyat. Tehát $4+4=8$.

- c) Énekből és testnevelésből 3 osztállyal dolgozik a tanító egyidejűleg, így a heti hat órából csak kettőt kell neki megtartani.

Az óraterv az 1879. évi 18. törvénycikkkel bevezetett hivatalos magyarosítás koncepcióját alapozta meg a népiskola tantervében. A tanterv a tanítás központjául az anyanyelvet tette meg, mellyel kapcsolatban meg kell tanítani a magyar nyelvet. A bemutatott óraterv szerint az egytanítós osztatlan iskolában a tanító heti 32 órájából 19 órát foglalkozik az anya- és magyar nyelv tanításával. Ugyanakkor a számtan és mértan csak heti 6 óráját, a természettudományok viszont csak heti egy óráját veszik igénybe.

Az 1879. évi tanterv alapállása tehát az, hogy az anyanyelvvel való kapcsolatban a magyar nyelvet annyira meg kell tanítani a nemzetiségi iskolában, »hogy azon a gyermek akár eredeti gondolatait, akár figyelmeztetés útján szerzett ismereteit tisztán ki tudja fejezni.«¹⁹³ A tanterv e kitételével kezdődött el a hivatalos magyarosítás, a magyar nyelv kötelező tanítása az ország minden népiskolájában.

Bár az 1879. évi tanterv óratervéből világosan látszik, hogy a magyar nyelv tanítása a nemzetiségi iskolákban az anyanyelv rovására megy, a nacionalizmus és sovinizmus útját követő kulturális politikusok ezzel sem elégedtek meg. Birálták és szemfényvesztésnek nevezték az 1879. évi tantervet. A népoktatók negyedik egyetemes gyűlésén, 1890-ben azt követelték, hogy a magyar nyelvet a nem magyar ajkú iskolákban már az I. osztályban kell tanítani, és minden tantárgy szolgáljon eszközkül a magyaros gondolkodás és beszéd gyakorlására; a tanító működését hassa át a magyar szellem. Az 1896-ban megtartott ötödik egyetemes tanítógyűlés állásfoglalás a magyarosítás ügyében minden eddigi elképzelést felülmúlt. Elégedetlenségüket fejezik ki az 1879. évi tantervvel szemben és állítják, hogy annak alapján a tanulók nem tanulnak meg magyarul beszélni. Kezdenek hozzá már az óvodákban a nem magyar ajkú gyermekek magyar nyelvi tanításához. Ahol ennek eredményeként a népiskolába lépő gyermekek csakugyan beszélnek magyarul, ott a népiskola minden tárgyát tanítsák magyarul. Határozataikban odáig mennek, hogy kimondják: ez legyen az I. osztály egyedüli feladata, és attól akkor sem szabad elállni, ha e miatt a tantervi anyag egyéb részeit elhanyagolják. Csak a III. osztályban kezdjenek a gyermekek saját anyanyelvükön tanulni, de itt is csak a délutáni órákban. Külön határozat emeli ki a tanító szerepét: »... a magyar nyelv sikeres tanítása csak a hazafias, magyarul is érző és gondolkodó tanítók által eszközölhető.«¹⁹⁴ A magyar nyelv erőszakos terjesztésének érdekében a nemzetiségi iskolák bezárásáig is elmennek követeléseikben. Szabadkán a bunyevác nyelvet már előbb kitiltották a város népiskoláiból, vagyis az addig működő bunyevác nyelvű iskolákat a kilencvenes évek elején bezárták.

Az előírt tantervet a tanító valósította meg. Hogyan és milyen módszerekkel végezte el feladatát, azt képessége, felkészültsége és rá-

termettsége határozta meg. Annyi bizonyos, hogy a gyakorlóiskolákba rendszerint a legképzettebb tanítókat nevezte ki a minisztérium, és a kedvezőbb viszonyok között jobb eredményeket is értek el tanulóikkal. Mégsem mondható el azonban, hogy a gyakorlóiskolai tanítók pedagógiai és didaktikai felkészültségükkel minden esetben kielégítették a haladó pedagógia igényeit, hiszen a legtöbben közöttük a régi kétéves tanítóképzőt végezték el és az nem sokban tért el a Felbiger-féle vagy sagani módszertől, »mely bonyolult és formális fogások elsajátítását követelte meg elsősorban a tanítójelöltektől.«¹⁹⁵ A fejletlen magyar pedagógia akkor még nem adhatott többet. Megalapozói ezekben az években járták a fejlettebb külföldi iskolaközpontokat, ahol Pestalozzi, Diesterweg, Dittes és a többi ismert pedagógus munkáiból szerzett tapasztalataikat alkalmazták a hazai viszonyokra. A kibontakozó magyar pedagógia központjává a budai tanítóképző — Budai Pedagógium — vált. Ebben az intézetben fejtették ki tevékenységüket a magyar pedagógia megalapozói. Innen sugárzott ki az ország különböző részeiben működő tanítóképzőkbe a Comenius—Pestalozzi—Diesterweg—Dittes demokratikus népoktatási vonal azzal, hogy ellesúlyozza a Herbart és főleg Ziller hatására a magyar oktatásban is helyet kereső formalizmust.

Az önálló magyar közoktatásügy megalapozói a pestalozziánus és diesterwegi demokratikus hagyományok irányvonalával igyekeztek felszámolni a régi iskolát feudális maradványaival. Törekvéseik nem hozták meg a várt eredményeket. A demokratikus népoktatás, jóllehet csak a polgári demokratizmus szellemében igyekeztek a népoktatást felszabadítani a benne mutatkozó feudális maradványoktól, az Eötvöst követő kulturális politikusok szemében túl radikális volt. Diesterweg pedagógiájának antifeudális, demokratikus, a társadalmi haladás előtérbe helyezett tartalma és Dittes egyházellenes nézetei az oktatásban ellenszenvet váltottak ki a sajátos fejlődésű magyar társadalom vezető rétegeiben, különösen a közoktatásügyi vezetők között. Céljaiknak jobban megfelelt Herbart konzervatív, reakciós világnézetekre épült, a porosz feudokapitalizmust védő pedagógiai rendszere. Átmenetileg így a herbarti tanok kerültek a magyar pedagógiában hatalomra.¹⁹⁶

A herbarti pedagógiát a magyar pedagógusok egy része átvette, a század végén egyesek már korszerűsítették, majd újabb pedagógiai eszméket kezdtek követni.

Századunk elején több magyar pedagógiai munka és szaklap látott napvilágot, az oktatásban azonban továbbra is mutatkoznak a régi iskola feudális maradványai. Még nem jutott el a magyar pedagógia arra a fokra, hogy az ifjúság nevelésében minden téren a polgári haladást támogassa. Ekkor még nem juthattak szóhoz a polgári haladást követő pedagógusok, és nem jelölhették ki az oktatásban azokat a radikális tennivalókat, amelyekkel megteremthették volna az önálló magyar népoktatás haladó polgári szellemű népiskoláját. Az iskola szellemét a kiváltságosok érdekei határozták meg és a század eleji népnevelés legfőbb feladatát a nemzeti és vallásérkölcsei nevelésben látták.

A régi iskolát feudális maradványaival az egyház védelmezte. A felekezeti iskolákra ólomsúlyal nehezedik rá a papi befolyás,¹⁹⁷ ami az

állami népiskolákban is erősödik. A magyar kulturális politikusok még a század elején sem akarják belátni, hogy a magyar nevelésügy csak úgy szabadulhat fel feudális maradványaitól, ha felzárkózik a nyugat-európai haladó polgári nevelési törekvésekhez.

A gyakorlóiskola együtt élt és fejlődött ezekkel a pedagógiai áramlatokkal. Vezetője, Hah Róza hosszú pályafutása alatt szorosan együttműködött az intézet pedagógia szakos tanáraival, akik között számos kiváló szakember volt. Azonkívül állandó kapcsolatot tartott fenn a Budai Pedagógium haladó tanáraival és iskolájában alkalmazta a nevelésben és oktatásban helyet kapott új nézeteket. Írásaiban, pedagógiai értekezleteiben bátran kiállt a haladó polgári pedagógiai elvek mellett, és pályafutása végéig alapjában a pestalozziánus és diesterwegi irányt követte. A képzős növendékeket, ahogy azt a tanterv meg is követelte, munkatársaival együtt gyakorlatilag bevezette minden újonnan megismert és alkalmazott módszeres eljárásba, amelyet maga is nagy érdeklődéssel kísért a szakirodalomban. Sohasem átalotta azonban kimondani véleményét egy-egy újabb didaktikai eljárásról, akár tetszett neki, akár nem. Nem volt híve a túlfűtött nemzetieskedésnek, elítélte a nacionalizmust és sovinizmust és bátran szembeszállt az egyházi zaklatásokkal, melyeknek iskolája, mint a város egyetlen állami népiskolája, állandó célpontja volt.

A gyakorlóiskola megnyitása éveiben — a helyi katolikus papság támadásai miatt — nem élvezte az egyház befolyása alatt álló szülők bizalmát. Kevesen is adták gyermeküket a buzgó katolikus szülők közül ebbe az iskolába. Csak a bátrabbak és liberális felfogású szülők, közöttük sok zsidó, iratták ide gyermekeiket. Így 1877-ben a 49 beírt tanuló közül 17 zsidó gyermek látogatta a gyakorlóiskolát. Ezt a szülői bizalmatlanságot magának az iskolának kellett eloszlátnia. A rendszeres munka hamar meghozza gyümölcsét. A nyilvános év végi záróvizsgákon bemutatott eredmények eloszlatták a szülők bizalmatlanságát és oda vezettek, hogy néhány évi működés után — a korlátozott hely miatt — nem vehettek fel minden jelentkezőt a gyakorlóiskolába. Vagyis a sok jelentkező közül most már válogatni is lehetett, amit ez a gyakorlóiskola is megtett hasonlóan a többihez. El kell ismerni, hogy az eredmények kialakulásához sokban hozzájárult a gyermekek összetétele. A legtöbb gyermek értelmiségi környezetből került az iskolába, kevesebben az iparosok és kereskedők gyermekei közül. Munkás- és földművesszülők gyermeke alig kapott helyet ebben a tanintézetben.

A tudást a gyakorlóiskola is úgy közvetítette, ahogy azt a hatalmon levő kiváltságosok érdekei megkövetelték, bár sokáig kitarzott a diesterwegi irányvonal mellett. Az egyre jobban feltörő nacionalis és erkölcsi nevelést azonban kikerülni nem tudta. Századunk elejének szellemét legjobban a korabeli tankönyvekből láthatjuk.

A múlt század végéig használt tankönyvekről már szóltunk. Most csak századunk elején kiadott néhány tankönyvet mutatunk be. Ezek a tankönyvek koncepciójukban és tartalmukban a nacionalista és valáserkölcsi nevelés szemléletéből indultak ki és a polgári társadalom érdekeit szolgáló világnézeteket hirdették.

Itt van pl. Gyórfy János: *Olvasókönyv az osztatlan népiskolák III—VI. osztálya és az ismétlőiskolák számára.* Budapest, Lampel könyvkiadó, 1909.

A tankönyv I. része »Vallásos és erkölcsi olvasmányok«-at tárgyal. A második olvasmány címe: *Isten — Nézzük bár a legnagyobbat, vagy vizsgáljuk a legkisebbet — mind célszerű és bámulatos.* A tanulás világos: egy ilyen célszerű és bámulatos világon nem kell és halandó embernek nem is lehet változtatni.

A *gazdagság* című olvasmány arra tanít: »ne panaszkodj szegénységről, mert vannak lelki kincseid.«

A *gondviselés útja* fatalista képet ad. A *Mennyei köszöntés* című olvasmány szerint: a lelkek »odafenn« úgy köszöntik egymást, mint ahogy »ideleln« kell a római katolikus papot köszönteni.

A tankönyv kevés földrajzi és természetrajzi ismeretet is közöl, tudománytalan és együgyű formában.

Szilágyi Gyula a Néptanítók Lapjában ismerteti Mócsy Antal és társai az osztatlan népiskolák III—VI. osztálya számára írt négykötetes *Olvasó- és tankönyvét.*

Az uralkodó osztály áhitatos tisztelete — írja —, a kizsákmányoló gazdasági rendszer Isten által elrendelt változhatatlansága, királyhűség, képtelennél képtelenebb »csodák« elhitése a vallás örve alatt jellemzik ezeket a tankönyveket.

Az emberiség nagy munkásai helyett a szentek misztikus életrajzát az iskola és a tudás tisztelete helyett a templom és a vallás magasztosságát zengi. Nem tartja szükségesnek még csak említeni sem a szép és egészséges iskolaépület fontosságát, de azt nem engedi el, hogy a gyermek már tízéves korában megtanulja, milyennek is kell lenni a plébános lakásának...

Összehúzták a tananyagot annyira, hogy nem maradt egyéb, mint írás, olvasás, egy kis számtan, kevés földrajz és történet és sok-sok katekizmus... De azért az így megkurtított anyagba felvették az egyházmegyéről, az esperesi kerületről, VII. és IX. Pius pápáról szóló olvasmányokat.

Körösi Csoma, Vámbéry, Watt, Stepehenson, Edison nem találtak helyet az olvasókönyvükben ezek helyett bőségesen hozzák a szentek hosszú lére eresztett életrajzait. A szentek életrajzaiban, de másfajta olvasmányokban is a természetfölötti, a képtelenség úgy van a népiszkola utolsó évfolyamait járó gyermek elé állítva, mint hiteles, történeti tény.

László vizet fakaszt a kősziklából... Szent Polikarp a máglya tüzeiben is sértetlen marad. Xaveri Szent Ferenc halottat támaszt fel... Ezeket... az olvasmányokat nem hittanórákra, de történelmi és olvasóórákra szánták a szerzők...

Keresztényszocializmus és szociáldemokrácia címmel — folytatja Szilágyi — két hosszabb olvasmányt találunk a tankönyvekben. Ezekből idézi: »A szocializmus el akarja venni a dolgozó földműves házat, jószágát. Olyan államot teremtene, melyben nem lenne érdemes dolgozni, mert a dolgozó rétegek munkájának gyümölcsét dologtalan iszá-

kosok fogyasztanak el. A szociáldemokraták nem pártolják a szövetkezéseket, mert azt akarják, hogy a nép szegény legyen...« Olyan rendet óhajtanak, ahol nincs vallás, nincs király, nincs haza, nincs család, nincs gyagon.

A század eleje nem bővelkedik jó tankönyvekben. Ha itt ott akad is egy jól megszerkesztett tankönyv az állami iskolák részére, szemlélete nem térhet el az említettekétől.¹⁷⁸

Nem alaptalanul említettük, hogy a gyakorlóiskolák voltak az első kísérleti iskolák is.

A szabadkai gyakorlóiskolában többek között lélektani kísérleteket is folytattak és eredményeiket a szaklapokban közölték. Kísérleteket folytattak a gyermek emlékezőtehetségével kapcsolatban. Először a színemlékezetet boncolgatták és megállapították, hogy az a gyermeknél a leggyengébb. Jobb eredményeket értek el az alakemlékezet megállapításánál a Bernstein-féle ábrák segítségével. Végül a képzettársítás gyorsaságát mérték le. Az eredményes kísérletekből levont következtetések alapján megállapították, hogy a kísérleti lélektan pedagógiai vonatkozása azt követeli, hogy a tanítás az érzékszervek igénybevételével történjék. Így született meg a cselekvés szemléleti módszere.¹⁷⁹

Befejezésül a szabadkai gyakorlóiskoláról nyugodtan elmondhatjuk: feladatát a fennálló társadalmi viszonyok között mint népiskola, mint gyakorlóiskola kitűnően oldotta meg. Szolgáljon bizonyásgul erre egy pár évvel ezelőtt elhunyt volt községi igazgató tanító tömören megfogalmazott véleménye a gyakorlóiskola munkájáról: »Bizony a mi községi iskoláink közül egy sem vehette fel a versenyt az állami gyakorló iskolával. Munkájuk minőségében még a legjobbak is lemaradtak mögötte.«

J E G Y Z E T E K

179. Pálinkás József: I.m. 56.
180. A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920. Budapest, 1958. 21.
181. Szabadkai Történelmi Levéltár: Az Állami Tanítóképezde 1875. évi iratai. (Levéltárilag feldolgozatlan köteg.)
182. Kalocsai Erseki Levéltár: Lux János idézett jelentése.
183. Körösi-Szabó: Az elemi népoktatás enciklopédiája. Budapest, 1912. II. 358.
184. A szabadkai M. Kir. Állami Tanítónőképző-intézet értesítője az 1881–82., 1882–83., 1883–84. tanévekre. Szabadka, 1884. 68.
185. Szabóki György: Mit olvastak a népiskolai tanulók a dualizmus korában? Magyar Pedagógia, Budapest, 1968. 2–3. sz. 254.
186. Körösi-Szabó: I.m. 459.
187. Felkai László: A Második Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus, Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon 1848–1948. Budapest, 1971. I. k. 141.
188. A szabadkai M. Kir. Állami Tanítónőképző-intézet értesítője az 1907–8. tanévre. Szabadka, 1908.
189. Uo.
190. A szabadkai M. Kir. Állami Tanítónőképző-intézet értesítője az 1905–6. tanévre. Szabadka, 1906.
191. Körösi-Szabó: I.m. II. 6–9.
192. Uo.
193. Dr. Arató Ferenc: I.m. 540.
194. Felkai László: I.m. I. 136–139.
195. Dr. Magyarfalvy Lajos: A budapesti tanítóképző múltjából: a Budai Pedagógium. Pedagógiai Szemle, Budapest, 1970. 12. sz. 1086.
196. Felkai László: I.m. I. 104.
197. Uo. 138.
198. A szocialista tanítómozgalom Magyarországon 1900–1920. Budapest, 1958, 25–28.
199. Népoktatás, Kalocsa, 1914. 5. sz. 226–227.

FEJEZETEK A KÁRPÁT-UKRAINAI MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

KETTŐS KEZDET

Ha a kárpát-ukrainai (kárpátaljai) magyar irodalomról szólunk, joggal írhatjuk gondolataink fölé ezt az alcímet. Az I. köztársaságbeli Csehszlovákiában, a szlovenszkoói magyar irodalom részeként már-már megizmosodó kárpátaljai magyar irodalmat a háborús évek teljesen szétzilálták. Legtehetségesebb költőnk, a munkácsi származású Sáfáry László, az »elsüllyedt nemzedék« íróinak sorsában osztozott: ottpusztult a háborúban. Tamás Mihály a haladó polgári eszmék mérnök-író megfogalmazója pedig, aki az első kisebbségi regényt írta, amely — Féja Géza szerint — »Komolyan kivetkezett a műfaj jeremiád-stílusából«, a kivándorlók sorsában osztozott; 1968-ban halt meg Melbourne-ben.

A felszabadulást követő újrakezdéskor tehát ők már, sok társukkal együtt, nem lehettek jelen, így azok viselték az első, bizonytalan lépésekkel együtt járó terheket, akiket nem a felkészültségük, edzettségük, hanem a történelem avatott írókká. Így hát nem csoda, ha jó ideig zátonyra futott minden irodalomszervező szándék.

De nemcsak a hagyományteremtés igénye mondhatja Sáfáry Lászlót és Tamás Mihályt kárpátaljai íróknak. Élményeik, a kisebbségi létforma és az együttélő nemzetiségek problémáira adott válaszaik mindig tájközelben, szülőföldközelben maradnak. Mégis az egész nyelvterület megbecsülésére számot tarthatnak, mert mondanivalóik sohasem regionálisak: nem feneklenek meg a provincializmusban. Tamás Mihály programszerűen el is határolta magát mindennemű leszűkítést, bezárt-ságot sugalló kategóriától. Az általa szerkesztett Tátra c. folyóirat beosztójában a kisebbségi irodalmak történetének máig egyik legszimpatikusabb, legéletrevalóbb célkitűzését fogalmazta meg: »A mi ideálunk dúsán termő irodalmi élet Szlovenszkoón, melynek eredményei, ha magunkon hordják is a szlovenszkoói magyarság kisebbségi sorsának és az együttélő népek egymásra hatásának lelki és szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velük kiteljesedő magyar irodalomnak«. (Szlovenszkoó itt Kárpátalját is jelenti — B. Gy.)

E program komolyságát bizonyítandó Sáfáry László kötetekre (*Lendület, Verhovina*) Illyés Gyula és Radnóti Miklós hívja fel a figyelmet a Nyugatban, Tamás Mihály könyveire pedig (*Két part közt fut a víz, Sziklán cserje*) Féja Géza reagál és a Kolozsvárott megjelenő Korunk is méltatja. Nemrég újra kiadott műveik pedig azt bizonyítják, hogy munkásságuk az utókor érdeklődésére is érdemes.

Hisszük: bocsánatos bűn, ha a hagyományteremtő szándék a kelletténél erősebben kiérzik a sorokból. De mentségünkre szolgál, hogy célunk nem egyes írók, jelen esetben Sáfáry és Tamás Mihály életművének és szellemi örökségének kisajátítása, hanem haladó hagyományaink birtokba vétele. Célunk tehát nem más, mint az, hogy megszűnjék az irodalmunk — a kárpát-ukrajnai magyar irodalom — szellemi árvaságáról, gyökértelenségéről alkotott hamis legenda, amely nem egy esetben félrevitte a legjobb szándékot is. Balla László így ír egyik cikkében: »A felszabadulás után hagyományok nélkül, üres területen kezdtük el a magyar irodalmi élet kibontakoztatását.«

Kettős kezdetet írtunk fentebb. Jogosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a többi kisebbségi magyar irodalom — vulgárisan szólva — a második világháború előtti állapotból startolhatott, természetesen a komoly emberi és szellemi veszteségeket számbavéve, a kárpátaljai magyar irodalom levált a szlovenszkoói magyar irodalom tétéről, és a békeszerződést követő területrendezésnek megfelelően szovjetunóbeli, kárpát-ukrajnai magyar irodalom lett.

Kovács Vilmos és Benedek András közös tanulmányukban a következő korszakolását adják irodalmunknak:

1951-től 1957-ig — első korszak;

1957-től 1965-ig — második korszak;

1965-től napjainkig — harmadik korszak.

Ami első pillantásra szembeűnő, hogy a szerzők »zéró morféma-ként« kezelik az 1945-től 51-ig terjedő szakaszt — joggal. Ebben az időszakban semmilyen önálló magyar irodalmi mű nem jelent meg. Az 1945 májusában indult beregszászi Munkás Újság c. hetilap — stílszerűen — tiszavirág életűnek bizonyult: ugyanennek az évnek decem-berében megszűnt. Ezt követően két évtizedig nem volt magyar nyelvű újság Kárpát-Ukrajnában. Húsz év után vált önálló magyar nyelvű napilappá a korábban ukránból fordított Kárpáti Igaz Szó.

Ezek tehát az előzmények. Most azt próbáljuk meg felderíteni, hogy mi az a sajátos szín, amelyet irodalmunk kapcsán feltétlenül meg kell említenünk.

KÉTÍRÓS IRODALOM

A kárpát-ukrajnai magyar írók könyvei eddig nem arattak zajos sikereket, de panaszra semmi okuk: a jó és figyelemre méltó teljesítmények nem maradtak visszhangtalan. Különösen Kovács Vilmos bemutatkozását kísérte élénk figyelemmel a kritika. Regénye — *Holnap is élünk*, 1965 — és verseskötete — *Csillagtélynél*, 1968 — nemcsak az íróra, de irodalmunkra is ráirányította a figyelmet. De Balla László novellás kötetét is (*A világóra ketyegése*, 1970) érdeklődéssel fogadták az olvasók. Így hát ők azok, akikről a bennfentesek és a tájékozódni akarók többet-kevesebbet tudhatnak. A kárpát-ukrajnai magyar irodalom önitéletekor is ők minősülnek egyértelműen írónak, ők állnak irodalmunk fókuszában. A jelen állapotokat tekintve, ha sarkítottan,

nem eléggé árnyaltnak tűnik is a kétírósz irodalom elnevezés, de irodalmunk erővonalait híven tükrözi. Azt sem a fentiek igazolására, csupán tényként említjük, hogy ők alkotják az Ukrajnai Írószövetség magyar szekcióját.

SZÜKSÉGSZERŰSÉG VAGY SOKOLDALÚSÁG?

A kisebbségi írók gyakori műfajváltásaival, fokozott szerepvállalásával kapcsolatban sokszor felvetődik a fenti kérdés. Különös tekintettel az olyan »kicsi« irodalmakra, mint a kárpát-ukrajnai. Létezése, továbbélése szempontjából is fontos szembesülni a problémával. Irodalmi folyóirat, almanach, időszaki kiadvány nem jelenik meg, így a Kárpáti Igaz Szó c. napilap vasárnaponként és a Kárpáti Kalendárium évenként egyszer megjelenő irodalmi melléklete inkább csak névsor-olvasásra vállalkozhat. A műfaji kísérletezéssel járó műhelygondok így visszajelzések nélkül, a kritikával és az olvasóval való előzetes szembesülés nélkül maradnak. Irodalmunk másik gyermekbetegsége: a versenyszellem hiánya. A kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak sokáig nem volt egy csapatra való írója. Így a kifulladás, válságba került ismert írók támogatására nem tudott friss erőket felvonultatni. A hatvanas évek közepén megindult pezsgés — az Uzshorodi (Ungvári) Állami Egyetemen létrehozott magyar tanszék jótékony hatása — változtatott némileg a helyzeten. Egy sor költő és novellista nevét ismerhették meg az olvasók. Emlékeztetőül néhány név: Benedek András, Fábian László, Fodor Géza, Györke László, Zselicki József. De az íróvá avatást jelentő kötetig még egyiküknek sem sikerült eljutni.

Visszatérve a fenti kérdésfelvetéshez, azt kell mondanunk, hogy irodalmunk értékgyarapodását — nem véletlenül — Balla László és Kovács Vilmos műfaji kalandjainak köszönheti. Még akkor is ezt kell mondanunk, ha ezek a teljesítmények, a korábban vázolt okok miatt, még saját lehetőségeik alatt maradnak. Balla is, Kovács is költőként indult, mindketten később váltottak át prózára. De ezek a külsődleges egyezések teljesen ellentétes írói attitűdöket takarnak.

BALLA LÁSZLÓ (szül. 1927-ben) munkássága egyidős a kárpát-ukrajnai magyar irodalommal. Pontosabban: a Kovács—Benedek-féle »időszámításból« kiderül, hogy az ő verseskötetével kezdődik irodalmunk, bár az 1951-ben megjelent könyv ma már nem több irodalom-szociológiai ténynél. A címét azért ide írjuk: *Zengj hangosabban!* Költői eszközein túllépett az idő, mondandóján nem kevésbé, de ugyanezt tette Balla László is: válogatott verseskötetébe (*Nyári lángok*, 1961) szinte semmit nem vett fel ekkori verseiből.

Amikor a szükségszerűség és a sokoldalúság problémáját érintetük, főként rá gondoltunk. A költőről már szoltunk, ezenkívül regényíró és novellista, műfordító, az ifjúsági és gyermekirodalom rendszeres művelője, irodalomszervező és politikus, újságíró (a Kárpáti Igaz Szó c. politikai napilap főszerkesztője), irodalomtörténeti és művészet-történeti tanulmányok, irodalmi tankönyvek írója, képzőművész stb. — a sor korántsem teljes. Hogy a fenti felsorolásból és a nem említettek-ből mi az, ami nélkülözhetetlen a személyiség önmegvalósításához és

kiteljesedéséhez és mennyi a kisebbségi létformával együtt járó szereptöbblet, nehéz eldönteni. Egy bizonyos: a szépirói pálya kanyarutait, váltásait, töréseit, szemlélet- és eszközbeli módosulásait végérvényesen csak a fenti kérdés tisztázásakor rögzíthetjük. De azt már most láthatjuk, hogy Balla László változatos, termékeny írói korszakot tudhat maga mögött: eddig tizenhat könyve jelent meg. Kritikusai egybehangzóan azt állapították meg, hogy számára a novella a legbiztonságosabb közeg: itt futtatja ki legszerencsésebben stílusterkévéseit, a megélt élmények itt kamatoznak leggazdagabban. Igaz, a túlhajtott líraiság is itt a legszembetűnőbb. Két legutóbb megjelent novellás kötete (*Parázs a hóban*, 1967; *A világra ketyegése*, 1970) számottevő értékek hordozója, szemben regényével (*Meddőfelhők*, 1964) és versesköteteivel (*Kitárom karom*, 1954; *Rohanó évek sodrában*, 1956).

A *világra ketyegése* tizenöt novellája, ha nem is áll össze szemléletes egésszé, de beszédes és változatos emberi sorsokon keresztül vall az ember és a társadalom viszonyának kisülési pontjairól. E megállapításnak csak látszólag mond ellent a kötet utószavában Kovács Vilmos jelzése, miszerint Balla László »legújabb hőseinek világát sem a társadalom hullámverései és mélyáramlatai feszítik, hanem mindennapjaink emberi tartása tölti be.« Ha ezek után megkérdezzük, hogy milyenek hát a Balla-hősök, mindenekelött azt válaszolhatjuk: emlékezők. Bejárják korábbi életüket, de ezt sohasem »kalandvagyból« teszik, hanem a leltárkészítés, a korábbi cselekedetekkel való szembesülés okán. Ez adja a kötet legsajátosabb vonását: vallomásosságát.

Balla László hőseit egy valami mindennél jobban foglalkoztatja: az, hogy törvényszerű-e a bukás, ha önmagunkkal »távházasságban« élünk, ha cselekedeteinkkel morálisan önmagunk és mások ellen vétünk. Ez a morális kiütkeresés majd mindegyik novellában jelen van, de legkristályszerűbb az *Inkarnációban* és a *Dobszólóban*.

A *Dobszólo* hőse, az ismert dzsesszdobos, aki a nagy attrakció. a dobszóloja ritmusára újraéli, újragondolja egykori nagy szerelmét, bukását és minden alkalommal megvalósítja diákkori álmát: palotákat épít, »hol egy nagyszállót, hol egy főiskolát, hol egy kormányzékházat. És Valit is megteremti magának.«

Emlékezik itt a nyugdíjas színész, az özvegy gyárigazgatóné, az egyetemi tanár és a címadó novella zenész hőse is (*Színház és színházak*, *Horror vacui*, *Aratás*, *A világra ketyegése*). Ahol az emlékek megidézése a jellembrázolást segíti, ahol nem csupán történéslnacolat, ott igazi olvasmányélményben van részünk. Kár, hogy a legjobb novellákra is rátenyerelnek olykor a nehézkes publicisztikai fordulatok.

Összegezve az elmondottakat, szeretnénk újra hangsúlyozni: Balla László novellás kötete az író eddigi legjobb teljesítménye, méltó az egész nyelvterület figyelmére. Mint dokumentum és mint írói teljesítmény egyaránt.

KOVÁCS VILMOS (szül. 1927-ben) kerek harmincéves volt, amikor első verseskötete megjelent. Már a cím is sok mindent elárul a költői attitűd milyenségéről: *Vallani kell*. Egy olyan egyéniséget ismer-

hetett meg az olvasó, akinek költői kamaszkora — szubjektív és objektív okok miatt — az erőgyűjtés, a felkészülés jegyében telt. De a versekből még csak az derül ki: mi az, amit nem vállal, mitől határolja el magát a költő. A »hurrá-optimizmusnak«, az ún. »traktoros versek« ihaj-csuhaj hangulatának felszínes jegyeit már sikerül elkerülnie, de a valóság költői átélését a vallomásosabb hangvétel, a gondolkodóbb-töprengőbb alapállás sem tudja hitelessé tenni. A kötet így is korszakos jelentőségű a kárpát-ukrajnai magyar irodalomban: bizonyító erővel hirdette, hogy a költészet megállhat a napi események mankói nélkül is, és nem a határozatok, a jelszavak megverselése a pártosság, a szocialista elkötelezettség egyetlen kritériuma.

A személyi kultusz, a sematizmus szorítása után Kovács lírája megszűnt légzészavarokkal küszködni: a költő sajátos eszközeivel birtokba vette a tájat, rálelt annak továbbvivő szellemi és történelmi hagyományaira. Két kötete őrzi az ez idő tájt írott, eszmei és eszközbeli elmélyülésről, gazdagodásról tanúskodó verseit: *Tavaszi viharok*, 1959; *Lázás a Föld*, 1962.

Az első exportképes művei ezek a kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak. A sajátos tagolású szabadversek »romantikus szabadossága«, a pátoszt kerülő versbeszéd értelmi folytonossága, s a mindezekből adódó, feltűnően sok enjambement az élőbeszéd hullámzásához közelíti Kovács költeményeit (*Levélféle Gróf Schönborn úrnak*, *Lázás a Föld*, *Európa*, *hallod Európa!*)

A tájélmény sajátos megjelenítésével találkozhatunk Kovács Vilmos lírájában. Míg Sáfáry Lászlónál a kárpáti táj szociális mondanók hordozója, addig Kovács verseiben a történelem megelevenedett díszletként van jelen (*Vereckén*, *A munkácsi várban*).

Már megszokhattuk, hogy Balla László és Kovács Vilmos egy-egy műve irodalomtörténeti korszakot jelöl. Kovács Vilmos két kötete (*Holnap is élünk*, *Csillagfénynél*) irodalmunk nagykorúságának bizonyítékai.

A *Csillagfénynél* Kovács Vilmos eddigi legegységesebb, legkifejezettséggel teljesebb műve. A korábban kirívóan harsány színek lehalkultak, a forma fegyelmezettebbé vált; feltűnedeznek a dal- és népszerű versek (*Szerelmes legény bánata*, *Korom*). A kötet legfeltűnőbb hozománya az elégikus hangzások elszaporodása. Olyan verseket köszönhetünk ennek, mint a *Meghalt Julis néni*, *Őszi elégia*, *Két perc egy koporsónál*. A világgal való mind teljesebb szembesülés igénye fordította a költőt József Attila és García Lorca példája, öröksége felé, hogy a »bomló század, az atomkor másodszülött fiaként, a történelem éjjeliőreként, ötvenmillió halottra vigyázva« az ő igazukkal éljen és élni segítsen.

Kovács Vilmos máig legvitatottabb írása a *Holnap is élünk* c. regény. Balla László véleménye szerint: prózában való jelentkezése problematikusnak mondható. Az Élet és Irodalom kritikusa a kárpát-ukrajnai magyarság regényeként méltatta a *Holnap is élünk*et, a Tiszatájé pedig a regény dokumentumértékét hangsúlyozta, megállapítva, hogy rendhagyó művel van dolgunk, amelynek minden lapja lírikusra vall. »Regénye is nyilván azért kerekedett, mert ennyi intellektuális természetű probléma nemigen fér el versben. Regényben is csak nehezen.«

Mielőtt a regényről szólnánk, tegyünk egy kis kitérőt. A kárpát-ukrajnai magyar irodalom kiteljesedését többek között az is akadályozza, hogy a szépirodalom előtt nem jár tudományos igényű szociológia, így az író akaratlanul is magyarázgatásra, belső lábjegyzetelésre kényszerül, ami azután fellazítja a regény kompozícióját. Kovács Vilmos megpróbálta a lehetetlent: összeházasítani publicisztikát, szociográfiát, lírát. Nem sikerült — nem sikerülhetett. Nem a műfaji bigámia irrealitása miatt, hanem részben a fent elmondottak, másrészt pedig a regényszervező szándék nem kellő végiggondoltsága miatt.

A regény festő hőse azok közül a művészek közül való, akik akkor is megjárják a maguk kálváriáját, ha nem »biztatják« őket. Somogyi Gábor tehetséges művész, de kénytelen sokszor csínbe menni, hogy emberi tisztaságát, jó szándékát bizonyítsa. Látszólagos bukása így inkább kifáradásból, mint elképzeléseinek, meggyőződésének helytelenségéből, az ellenfelek erőfölényéből következik be.

A hatvanas évek közepén úgy tűnt, sikerül megszüntetni a kárpát-ukrajnai magyar irodalom kétszólamúságát. A Kárpátontúli Ifjúság c. ukránból fordított területi lap — önálló magyar nyelvű szépirodalmi anyagot is közölt — mellett működő Forrás stúdió tagjai, főleg egyetemi hallgatók, változtatni tudtak a nem éppen kedvező helyzeten. De az utóbbi néhány évben a lendület megtörni látszik. Így a kétírósi irodalom megjelölés továbbra is meghatározó jegye a kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak.

SZEMPONT

MILOŠ NIKOLIĆ

MARXIZMUS, A FORRADALMI GYAKORLAT ELMÉLETE (I.)

Kísérlet ez a szöveg arra, hogy a forradalmi elmélet és gyakorlat viszonyának álláspontjáról felvázoljuk a marxizmus és a marxista tanítás fejlődését, kezdetétől máig.

Köztudomású azonban, hogy Marxtot sokféleképpen magyarázzák és különböző marxizmusok vannak, ezért mindenekelőtt, legalább főbb vonalaiban ismertetnünk kell, hogy szövegünkben Marx tanításának milyen tolmácsolásáról lesz szó.

I.

Marx tanítása a tökéletes rend és általában az osztálytársadalom alapos, voltaképpen forradalmi bírálását foglalja magában — e világ egész tartalmára, minden formájára és tényezőjére kiterjedve —, olyan bírálását, amely teljességében feltárja az okokat e világban és elsősorban a kapitalizmusban önnön történelmi szükségszerűségéről, fennállásának tényezőiről és törvényszerűségeiről, újratermelődéséről, de a maga lényegbevágó embertelenségéről, történelmi korlátairól, illetve saját tagadásáról is, s ennek nyomán felfedi e világ forradalmi átalakulásának önmagában adott elkerülhetetlenségét és minden lehetőségét; továbbá felfedezi a proletariátust mint történelmi szubjektumát ennek az átalakulásnak, mint dialektikus közvetítőt, azt az erőt, amely legfőbb tartalmát, de egyben problémáját is képezi ennek az átalakulásnak; és végül a kommunizmust, ami egyidejűleg iránya és célja is ennek a világnak — a kommunizmust, amely véget vet az eddigi előtörténelemnek, és megadja kezdetét az emberek igaz történelmének.

Minden tudás, amelyet Marx elmélete magába foglal, ennek a kritikanak és ennek a forradalmi átalakulásnak a szolgálatában áll. Marx, bármit is tanulmányoz, azt mindig a munkásosztály forradalmi harcának álláspontjáról teszi, egyenesen azzal a céllal, hogy még egy releváns is-

merettel alapozza meg és mélyítse el a szocialista forradalom elméletét. Hiszen ő már nem akar még egy olyan teoretikus lenni, aki csak magyarázza a világot, ő változtatni akar ezen a világon.

Tézisek Feuerbachról című szövegének hírneves XI. tételében kiemeli: »A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk«.

A *német ideológia* című művében azért is bírálja Feuerbachot, mert ő, »akár a többi teoretikus, csak egy *fennálló* tény helyes tudatát akarja létrehozni, míg a valóságos kommunista számára az a feladat, hogy a fennállót megdöntse« ebben a szövegben még egyszer hangsúlyozza: »a *kommunista* számára arról van szó, hogy a fennálló világot forradalmasítsa, a készen talált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa«. Ugyanis e forradalmi szándék nélkül »a követelés, hogy tudatunkat megváltoztassuk, arra a követelésre fut ki, hogy a fennállót másképpen magyarázzuk, vagyis más magyarázat segítségével ismerjük el«. Az új tényismeretek, az új kommunista tudat létrehozása csak a forradalomban valósulhat meg, hiszen »e kommunista tudat tömeges létrehozásához és magának a dolognak a keresztülviteléhez egyaránt az emberek tömeges megváltoztatása szükséges, ami csakis gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* mehet végbe.«

A *tőke* második kiadásának utószavában Marx hangsúlyozza: a dialektika »a maga racionális alakjában a polgárságnak és doktrinér szószólóinak botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségyszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát múlandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár«.

Marx tanítása tehát a szocialista *forradalom forradalmi-dialektikai* elmélete, s ez adja meg ebben a tanításban a módszer és a tárgy egységét: forradalmi módszerrel a forradalmat teszi tárgyául.

Marx tanításának már említett elméleti-metodológiai irányvétele, forradalmi-dialektikai értelme, útmutatása és módszerei is elárulják, hogy ennek a tanításnak lényegében véve a forradalom a tárgya. A forradalom mint fő tárgya tanításának, magában foglalja a forradalmi lehetőségek felfedezését a fennálló világban, valamint e lehetőségek időszerűsítése és megvalósulása tényezőinek, formáinak, ellentmondásainak, útjainak, illetve kommunista irányvonalának ismereteit.

Kritikailag csatlakozva Hegel követelményéhez, az eszme és a valóság azonosságának elérését illetően, Marx nemcsak hogy a maga egységében tekint az elméletre és a gyakorlatra a forradalmi folyamaton belül, hanem, több helyen is, egyenesen a forradalmi ismereteknek és a munkásszótály gyakorlati harcának kölcsönös összefüggéséről és egységről beszél.

Azokról az ismeretekről szólva, amelyek a kommunistákat vezérik a munkásszótály forradalmi harcában, azokról az ismeretekről tehát, amelyek révén »az elmélet terén a proletariátus többi tömegével szemben előnyben vannak«, Marx igen világosan és egyértelműen rámutatott az ilyen ismeretek és a forradalmi gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolatára. Marx szerint a kommunistáknak »az az előnyük, hogy... világosan látják

a proletár mozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit» (A kommunista párt kiáltványa.) Marx szerint a kommunisták elméleti tételei »csupán általános kifejezések a meglevő osztályharcnak, a szemünk látára végbemenő történelmi mozgalom tényleges viszonyainak« (A kommunista párt kiáltványa); miután kiemelte, hogy »ahogyan a közgazdászok a burzsoá osztály tudományos képviselői, ugyanúgy... a kommunisták a proletariátus osztályának teoretikusai«, A filozófia nyomorúsága című művében Marx hangsúlyozza: a kommunistáknak »nincs szükségük arra, hogy a tudományt elméjükben keressék«, hanem »csak számot kell adniok maguknak arról, ami szemük előtt lejátszódik, és annak szócsövévé kell válniok«, úgyhogy az ő ismeretanyaguk nem más, mint »a történelmi mozgalom által létrehozott tudomány«. (Kiemelések — M. N.)

Marx tanítását és a marxizmust a legértékesebb marxista alkotók mindig is úgy értelmezték, mint a forradalom elméletét. Antonio Labriola azt hangsúlyozta, hogy a marxizmus »a társadalmi forradalmak objektív elmélete«. Lukács György így beszélt: »A történelmi materializmus a proletárforradalom elmélete«. Karl Korsch úgy vélekedett, hogy »a marxizmus a szociális forradalom teóriája, amely a maga teljességében átfogja a társadalmi élet minden területét«. Vanja Sutlic kiemelte, hogy Marx »a forradalmat és annak útjait tanítja«.

Marx elméletének fejlődését természetesen a történelmi események befolyásolták. Marx úgy lépett saját fejlődési útjára, hogy kritikai kapcsolatot teremtett a polgári csúcselméletekkel, a német filozófiával és az angol politikai gazdaságtannal. Ezekben maga a polgári világ valósága szólalt meg, a már megvalósult, de az is, ami csak adva volt általa mint végső, történelmi lehetőség. A polgári gondolkodás és valóság mélyre ható bírálatáig és forradalmi tanításának kialakításáig még egy, gyakorlati jellegű lépésre volt szükség: a munkásmozgalom addigi tapasztalataihoz kötődve (és ebben van Marx 1844 évi párizsi tartózkodásának és a francia szocializmussal, illetve kommunizmussal való megismerkedésének jelentősége) a proletariátus pozíciójára kellett helyezkednie, azonosulnia kellett a kapitalizmus és általában az osztálytársadalom gyakorlati-forradalmi tagadásával. Csakhamar felismerte, hogy »miként a filozófia a proletariátusban találja meg az anyagi, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit«, ezzel azonban a probléma még elméletileg sem oldódott meg. Ez idő szerint Marx elméletében a proletariátus szerepe meghatározott filozófiai elképzelésekből és premisszákból (Hegel dialektikus triádjából, azaz a tagadás tagadásából, Feuerbach antropologizmusából stb.) volt inkább levezetve, mintsem a történelem tanulságaiból. Ugyanez érvényes a forradalomról és a kommunizmusról alkotott felfogására is. A 40-es évek közepén Marx tanításában mintha csakugyan jelen lenne az, amit Lelio Baso hangsúlyoz: »A megalázott és dehumanizált proletariátus szükségérzete, amelyre úgy tekintenek, mint abszolút negativitásra, amelynek „kiváltsága” a nyomor és a tagadás tagadásának, azaz a kommunizmushoz elvezető proletárforradalmak szinte már mechanikus és végzetes szükségszerűsége.«¹ És valóban, a proletariátus forradalmi szerepének megalapozottságát Marx abban az időben mindenekelőtt annak nyomorában, teljes elidegenülésében, az emberiség totális tagadásában látja: a proletariátus »az ember teljes elvesztése« — írja Marx 1844-ben a Német-francia évkönyvekben, 1845-ben pedig A szent családban azt hangsúlyozza,

hogy benne »fejlődött ki és valósult meg gyakorlatilag a minden emberiségétől való elvonatkoztatás.« (A teljes elidegenedés álláspontjának megfelel a munkásosztály abszolút elszegényesedéséről vallott nézet: »A munkás annál szegényebbé válik, mennél nagyobb gazdagságot termel« — írja a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban*.) August Cornu Marx akkori felfogását szemléltetve így ír a proletariátusról: »A proletariátus, amely a haladás szolgálatában felveszi az antitenikus elem értékét, szinte már protagonistájává válik az emberi sors feuerbachi drámájának, már-már az emberiséget testesíti meg, amely az elidegenedés utolsó lépcsőjére hullva, a maga végzetes elkorcsosulásából merít okot és motívumot, hogy ismét megszerezze magának önnön elidegenített lényét.«²

Mivel így értelmezi a proletariátust és a forradalmat, Marx — ahogyan Ernest Mandel megállapítja — még »nem a termelésben elfoglalt helye alapján tárgyalja a proletariátus emancipátori szerepét.«³

Az elméleti örökség ilyen hatása Marx tanításában, kiegészítve az akkori idők osztályharcainak egynémely jelentős vonásával, hozzájárult ahhoz, hogy ebben a tanításban eleinte a munkásosztály mint a forradalom szubjektuma egészen háttérbe szorította a termelőerőket mint a forradalom tényezőit. Eppen a termelési viszonyok és a termelési erők közötti ellentmondást értelmezte olyan tényezőként, amely *máris* a forradalmi megoldás irányában hat; csakhogy a megoldás *kizárólag* a forradalmi motíváltságtól és tudattól, illetve a szubjektív tényezők forradalmi vágyától és energiájától függ.

Marx és Engels a proletariátusról és a forradalomról kialakított ilyen nézeteikkel várták be az 1848-as forradalmat mint olyan történelmi eseményt, amelynek el kell vezetnie a polgári társadalom alapvető forradalmának kibontakoztatásához, és pedig úgy, hogy a burzsoa-demokrata forradalom átalakul proletárforradalommá, ami azután elmegy egészen az osztálytársadalom megszüntetéséig (alapjában véve ez képezte a *permanens forradalom* eszméjének alapját, amelyet Marx az 1789-es francia forradalom radikális, plebejusi szárnyától örökölt, és első ízben az 1848-as forradalom elemzésében hangsúlyozott).

Az 1848-as forradalom nem elégítette ki Marx és Engels várakozását. Az önbírálat a forradalom vereségének hatása alatt következik be, és ennek jóval nagyobb a jelentősége, mint az elkövetett tévedések merő beismerésének. Az első komoly önbírálatot a *Központi Vezetőség üzenete* tartalmazza, amit Marx megszövegezésében a *Kommunisták Szövetségéhez* intézett 1850 márciusában. Ebben a burzsoázia és a kispolgárság árulásáról ír és annak szükségéről, hogy a munkások a jövőben önállóan lépjenek fel, együttesen saját pártjukkal, saját öngazgatásukkal, saját szervezeteikkel (ide értve a katonaságot is). Az *Üzenetet* írva azonban Marx és Engels még mindig hisznek a forradalom újbóli kitörésének és folytatásának lehetőségében, és ezért szólnak benne a permanens forradalomról. A munkásokról szólva ezekkel a szavakkal fejezik be az *Üzenetet*: »Harci kiáltásuk ez legyen: Permanens forradalom!« Mégis *Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig* című munkáját (amelyet ugyanebben az időben írt) Marx a következő mondatokkal kezdi: »Néhány fejezet kivételével az 1848—1849-es forradalmi évkönyvekben minden fontosabb szakasznak ez a címe: *A forradalom veresége!* Ami ezekben a vereségekben meg-

veretett, az azonban nem a forradalom volt. A forradalom előtti hagyományos koloncok voltak, olyan társadalmi viszonyok eredményei, amelyek még nem éleződtek éles osztályellentétekké, személyek, illúziók, elképzelések, tervek, amelyekről a forradalmi párt a februári forradalom előtt nem volt mentes, amelyektől nem a februári győzelem, hanem csakis egy sor *vereség* szabadíthatta meg.« Ebben a művében Marx hangsúlyozza, hogy a francia munkásosztály 1848-ban és 1849-ben még »nem jutott el arra a pontra«, hogy »közvetlenül a saját helyzetében megtalálja forradalmi tevékenységének tartalmát és anyagát«, tehát »még képtelen volt saját forradalmának végrehajtására«.

Marx és Engels ilyen irányú gondolatai szakadást idéztek elő a Kommunista Szövetségében. A kisebbség a Központi Bizottságban (Willich, Schapper, Fränkel és Lehmann) a forradalom mesterséges előidézése mellett szállt síkra. A sorsdöntő ülésen (1850. szeptember 15-én) Marx a következő szavakkal magyarázta meg az ellentétek lényegét: »A Központi Vezetőség kisebbségének tagjai olyan nézeteket fejtettek ki, amelyek... az egyetemes szemléletet a német nemzeti szemlélettel helyettesítik, és a német kézművesek nemzeti érzésének hízelegnek... A materialista szemlélet helyett az idealista szemléletet domborítják ki. A valóságos viszonyok helyett az *akaratot* domborítják ki mint fő dolgot a forradalomban. Amíg mi azt mondjuk a munkásoknak: 15, 20, 50 évi polgárháborút kell végigharcolnotok, hogy a viszonyokat megváltoztassátok, hogy önmagatokat az uralomra alkalmassá tegyétek, ehelyett ezt mondják: *Azonnal* uralomra kell jutnunk, vagy lefekhetünk aludni. Ahogyan a demokraták a „nép” szót, most ők a „proletariátus” szót pusztán frázisként használják... Így a valóságos forradalmi fejlődést a forradalom frázisával kellene helyettesíteni.«

Saját lapjuk, a *Neue Rheinische Zeitung* utolsó kettős számában, *Szemle, májustól októberig* címmel, 1850. novemberében Marx és Engels a következőket írják: »Ilyen általános virágzás idején, amikor a polgári társadalom termelődési oly buján fejlődnek, amennyire ez polgári viszonyok között egyáltalán lehetséges, valódi forradalomról szó sem lehet. Ilyen forradalom csak azokban a periódusokban lehetséges, amikor ez a két tényező: a *modern termelődők* és a *polgári termelési formák* egymással ellentmondásba kerülnek.« Milyen nagy különbség az 1848-as évet megelőző időkhöz képest!

Marxnak azonban továbbra is szilárd meggyőződése, hogy a proletárforradalom történelmileg elkerülhetetlen; csupán 1848 után arra a véleményre jut, hogy a proletárforradalom nem napok kérdése; a proletárforradalmat voltaképpen egy egész sor forradalom, egy egész sor összeütkezés, roham és visszavonulás, győzelem és vereség fogja jelenteni: »A proletárforradalmak... állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemaságait, gyengéit és gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak azért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből, még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben; mindig újra visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától, míg meg nem teremődik az a helyzet, amely minden visszafordulást lehetetlenné tesz, s a viszonyok maguk kiáltják: *Hic Rhodus, hic salta!*« (*Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*).

Engels 1895-ben, amikor majd arról ír, hogy az 1848-as vereség után Marx és ő, és még sokan mások, milyen közelinek látták az újabb forradalmat, hangsúlyozni fogja (*Bevezetés az »Osztályharcok Franciaországban« 1895-ös kiadásához*):

»Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. Világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem érett meg a tőkés termelés megszüntetésére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst megragadta, s Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban valójában csak most honosította meg a nagyipart, Németországból pedig éppenséggel elsőrangú ipari országot csinált — mindezt tőkés, tehát 1848-ban még nagyon is terjeszkedésre képes alapzaton.«

A történelmi események tapasztalatai ily módon befolyásolták Marx és Engels elméletét, és ez az elmélet képes volt magába foglalni ezeket a tapasztalatokat. Marx újra hozzálát, és pedig alaposan a kapitalizmus tanulmányozásához, hogy megértse lényegét, és hogy felfedezze forradalmi felszámolásának tényleges lehetőségeit (1850-ról, londoni tartózkodásának első évéről szólva Marx 1859-ben a következőket írta: »Végül az az új fejlődési szakasz, amely az utóbbi (ti. a polgári társadalom) számára a kaliforniai és ausztráliai arany felfedezésével láthatólag kezdetét vette, arra indítottak, hogy megint egészen előlről fogjak neki a dolognak, és hogy az új anyagot kritikailag feldolgozzam. (Marx: *Előszó »A politikai gazdaságtan bírálatához«*.)

Az 1848—49-es forradalomnak így döntő hatása volt Marx és Engels tanításának fejlődésére, és igazolta Marx álláspontját, hogy a proletártudatot maga a történelmi mozgás hozza létre.

Kétségtelen, hogy 1850 után Marx, a sikertelen forradalmak tapasztalataiból kiindulva, és a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek (a történelmi materializmusnak) már megszerzett ismeretei birtokában, valamint a mélyreható gazdasági tanulmányok alapján hozzálát új koncepciójának kidolgozásához a forradalomról és annak szubjektumáról, hozzálát, a forradalom új stratégiájának kidolgozásához.

Az új forradalmi stratégia mindenekelelt az *objektív* tényezőből mint alapvető forradalmi tényezőből indul ki: az alapvető forradalmi tényező a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének mélyen gyökerező kapcsolatában rejlik, tehát valójában maguk a termelőerők képezik a forradalom alapvető tényezőjét. »A gőz, a villamosság és a selfactor (önműködő fonógép — ford. megj.) Barbès, és Blanqui polgártársaknál is sokkal veszedelmesebb forradalmárok voltak« — írja Marx 1856-ban, és így folytatja: »Az angol munkások a modern ipar elsőszülött fiai. Bizonyára nem utolsóként segítik hát majd a társadalmi forradalmat, amelyet ez az ipar létrehozott, egy olyan forradalmat, amely osztályuk felszabadítását jelenti az egész világon.« (Marx: *Beszéd a People's Paper évfordulóján Londomban 1856. április 14-én.*) »A modern ipar sohasem tekinti és fogja fel a termelés folyamatainak formáit véglegeseknek. Ezért is forradalmi annak technikai alapja...«, írja Marx *A tőke* első füzetében. És a termelőerőknek ez a forradalmi fejlődése elvezet a kapitalizmus alapvető ellentmondásaihoz. »A társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán

ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy — ami ennek csak jogi kifejezése — a tulajdonviszonyokkal, melyek között eddig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból a termelőerők béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap megváltozásával lassabban vagy gyorsabban átalakul az egész óriási felépítmény.« (Marx: *Előszó »A politikai gazdaságtan bírálatához«*, 1859.). »Az ellentmondás egészen általánosan kifejezve abban áll, hogy a tőkés termelési mód a termelőerők abszolút fejlesztésére irányuló tendenciát foglal magában, tekintet nélkül az értékre és a benne foglalt értékfölletre, és tekintet nélkül azokra a társadalmi viszonyokra, amelyek közepette a tőkés termelés is végbemeget; ugyanakkor viszont az a célja, hogy a meglevő tőkeértéket fenntartsa, s azt a legnagyobb mértékben értékesítse« (*A tőke*, III.) stb.

Ezek szerint tehát a termelőerők a forradalom igazi protagonistái. Ami a proletariátust illeti, neki az a feladata, hogy »részt vegyen a társadalmi forradalom történelmi folyamatában, ami szemünk láttára megy végbe« (Vogt úr, 1860.).

Hogyan érthetjük meg Marxnak ezt a két, egymástól kétségtelenül bizonyos mértékben eltérő forradalmi stratégiáját, azt az elsőt 1850-ig és ezt a másodikat (a másodikat, amelynek csupán az elemeit adta meg, de sohasem fogalmazta meg véglegesen)? Vajon ez a második az első helyébe lépett-e, ahogyan az ismert olasz marxista, Lelio Baso vélekedik? Vagy talán ez a második ugyanaz, mint az első, csak más nézőpontból tekintve rá, ahogyan Karl Korsch gondolta? Korsch ugyanis *Karl Marx* című művében a következőket írta: »Az objektív formula A politikai gazdaságtan bírálatához Előszavából — „a társadalmak története azonos az anyagi termelés, valamint az anyagi termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése során előálló és megoldódó ellentmondások történetével” — megfelel A kommunista párt kiáltványa szubjektív formulájának — „minden eddigi társadalom története osztályharcok története”. A szubjektív formula megmagyarázza és kiegészíti az objektív formula értelmét.«⁵ Marx és Engels gondolati és forradalmi fejlődésének következő időszaka bebizonyítja majd, hogy egyáltalán nem becsülték le a munkásság harci ténykedését mint alapvető forradalmi tényezőt — sőt, éppen ellenkezőleg. Ehhez azonban előbb, egyre inkább a termelőerők forradalmi szerepét szorgalmazva, fel kellett fedezniük a termelőerők fejlődése és a proletariátus forradalmi szerepe közötti összefüggést, fel kellett fedezniük, hogy a tőkés termelési mód objektív ellentmondásai döntő tényezőjét képezik a forradalomnak.

Marx gondolati fejlődésének utolsó szakasza, amely az I. internacionálé megalakulásával kezdődik, bizonyos értelemben dialektikus szintézisét képezi az előző kettőnek (úgy vehetjük, mint a tagadás tagadását).

A termelőerők forradalmiságára és az alapvető ellentmondások szerepére Marx és Engels ebben az időszakban is nagy súlyt helyez, amit első sorban *A tőke* bizonyít. Ekkor azonban, mintha ismét megújulna meghatározott értelemben a szubjektív tényezők jelentősége, pontosabban a munkásság gyakorlati-forradalmi harcának, politikai szervezeteinek és ideológiájának jelentősége, amit többek között Marxnak és Engelsnek az I. internacionálé megalapításával és fejlődésével kapcsolatos tevékenysége is igazol. (Marx például, jöhet ebben az időszakban a lehető legnagyobb mértékben lefoglalja *A tőke* írása, az internacionálé minden kongresszusá-

ra és értekezletére beszámolókat készít. Emellett Marx és Engels erőteljes harca a prudhonizmus, az egyezkedő trade-unionizmus, Bakunjin anarchizmusa és a lassallisták ellen, mint a kapitalizmus elleni harc ideológiai változatai ellen, ami a munkásmozgalmon belül vagy annak peremén fejlődött ki, a maga módján szintén azt igazolja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított Marx és Engels ebben az időszakban a szubjektív forradalmi tényezőknek.)

II.

A II. internacionálénak elsődrendű jelentősége van a munkásmozgalom és a marxizmus történetében. A III. internacionálén belül korszerű és tömeges munkásmozgalom alakult ki. A III. internacionálé volt a marxizmus szülőhelye: ezen belül kapcsolódott egybe Marx tanítása a munkásmozgalommal (ennek az egybeolvadásnak a Német Szociáldemokrata Párt 1891-es erfurti programja szabta meg a közös célkitűzéseit, amely azután mintaképpül szolgált minden munkáspárt programjához egészen a III. internacionálé megalapításáig). Ennek nyomán született meg a marxizmus mint Marx tanításának tolmácsolása és fejlesztése a munkásmozgalom részéről. (Ez utóbbi fogalmat első ízben Diogenész használta a 80-as évek végén.) Werner Blumenberg német marxista, a II. internacionáléről írva, hangsúlyozza: »Marx tudományos elméletének történelmi fejlődése többé már nem Marx története. Történelmi hatásukban ezek az eszmék elváltak a maguk alkotójától, és így átalakulva éltek a maguk sajátos életét. A marxizmus nem Marx alkotása: a marxizmus elsősorban Karl Kautskynak köszönhető. A marxizmus sokféle iskolára és irányzatra oszlott: semmi sem szemléltetheti jobban Marx alkotásának sokoldalúságát, mint az a tény, hogy mindezek a áramlatok Marxra hivatkoztak, és ezt jogosan tették.«⁶

Marx tanítása és a munkásmozgalom különleges történelmi feltételek között kapcsolódott egybe, a tökéletes rend békés fejlődésének körülményei között, aminek döntő hatása volt a marxi gondolatok magyarázására, illetve a marxizmusnak arra a történelmi változatára, amelyet joggal nevezhetünk a II. internacionálé marxizmusának.

A szociáldemokrata mozgalomnak és a II. internacionálé marxizmusának egyik legalapvetőbb jellemzője a marxizmusnak mint elméletnek, mint tudományos szocializmusnak elválásztása az osztályharctól, a munkásosztály mozgalmától. Amíg Marx azt hangsúlyozta, hogy »a kommunisták elméleti tételei csupán általános kifejezései a meglévő osztályharcnak, a szemünk láttára végbemenő történelmi mozgalom tényleges viszonyainak« (A *kommunista párt kiáltványa*), s így a kommunisták ismerete »történelmi mozgalom által létrehozott tudomány« (A *filozófia nyomorúsága*), tehát amíg Marx a forradalmi elmélet és gyakorlat egysége mellett szállt síkra, Karl Kautsky világosan kifejti az egész II. internacionálé ellentétes nézetét: »A szocializmus és az osztályharc egymás mellett és különböző feltételek hatására keletkezik.«⁷

Ezzel a különválasztással a marxizmus a forradalom elméletéből (és a forradalmi elméletből) átalakul a társadalmi fejlődés pozitív tudományává. Ezt az átalakulást szemlélteti az is, hogy a marxizmus forradalmi-kritikai irányzatát pozitivistá irányzattal cserélték fel, de ezt szemlélteti a II. internacionálé marxizmusának tárgya is: a forradalom, a munkás-

osztálynak mint a forradalom szubjektumának kérdése, a proletariátus diktatúrája, az állam elhalása — mind olyan témák voltak, amelyek iránt a II. internacionálé marxizmusa semminemű érdeklődést nem tanúsított.⁸ A II. internacionálét elemezve Karl Korsch: *Marxizmus és filozófia* (1923) című nagy jelentőségű alkotásában a következőket írta: »Mindez és a további kisebb torzulások egész sora, amit az epigonok kezében a marxizmusnak el kellett szenvednie fejlődésének második időszakában, egyetlen átfogó mondatral jellemezhető: a szociális forradalom egységes egészet képező elmélete átalakult a polgári gazdasági rend és a polgári állam, a polgári oktatási rendszer és a polgári vallás, művészet, tudomány és általában a kultúra tudományos bírálattá, olyan bírálattá, amelynek a maga lényegénél fogva nem okvetlenül a forradalmi gyakorlatban kell érvényesülnie, hanem ugyanilyen jól érvényesülhet, és a maga tényleges gyakorlatában csakugyan érvényesül is — a különféle *reformtörekvésekben*, amelyek elvileg nem lépik át a polgári társadalom és a polgári állam talaját. Hogy milyen mértékű ez a torzítás, amelynek során a minden ízében forradalmi marxista elmélet egy teljesen forradalmiatlan tudományos bírálattá alakult át, amely már csak egészen véletlenszerűen fejeződik be gyakorlati-forradalmi feladatokkal, ezt akkor láthatjuk a legjobban, ha Marx Kommunista Kiáltványát és az I. internacionálé általa megírt szervezeti szabályzatát (1864) összehasonlítjuk a Közép- és Nyugat-Európa szocialista pártjainak programjaival, de különösen a Német Szocialista Párt programjával a XIX. század második feléből.«⁹ Másrészt ezzel a különválasztással a proletariátus mozgalma tudattalanná, tudatnélkülivé vált, úgyhogy: »a szociáldemokrácia feladata: a proletariátust helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni (szó szerint: eltölteni helyzetének és feladatának tudatával)«.

(Kautsky)

Ez a tézis, hogy a munkásmozgalomba tudatosságot kell bevinni (amelyet, mint látni fogjuk, Lenin is átvett), így vált alkotó részévé a marxizmus és a munkásmozgalom elválasztása koncepciójának és gyakorlatának.

A marxizmusnak és a munkásmozgalomnak ez a megkülönböztetése oda vezetett, hogy a II. internacionálé vezető teoretikusai a marxizmus ideológiai, azaz szociológiai semlegességéről kezdtek teljes meggyőződéssel beszélni. A pozitív tudományok álláspontjáról kiindulva Eduard Bernstein hangsúlyozta: »A tudomány nem tartalmaz irányzatosságot; mint tényismeretek összessége, nem tartozik egyetlen osztályhoz, egyetlen párthoz sem.«¹⁰

Életútjának valahol a vége felé, abban a művében, amelyben nézeteit összegezi (*A történelem materialista értelmezése*) Kautsky ezt írja: »Ne essék félreértés, a történelem materialista értelmezésének elismeréséhez nem okvetlenül kell a szociáldemokrata párthoz tartozni. Ennek a pártnak nyitottnak kell lennie mindenki előtt, aki harcolni akar a proletariátus felszabadításáért, a felszabadulásért minden járom és kizsákmányolás alól. Függetlenül attól, hogyan alapozták meg ezt az akarásukat — materialista vagy kantista — keresztényi vagy bármilyen más módon.«¹¹

A marxizmus átalakulása pozitív tudománnyá azt jelentette, hogy a természettudományok mintájára kellett kialakítani és továbbfejleszteni. Ez a már említett megkülönböztetések mellett (elmélet és gyakorlat, tudomány és filozófia, illetve ideológia) egyet jelentett a ténymegállapítások és

az értékítéletek különválasztásával is, s ily módon a marxizmusra ismét rákényszerítették a Marx által már túlhaladott kanti problémakört, annak a viszonynak a kérdését, ami a ténylegesen meglévő között (Sein) és a között áll fenn, aminek lennie kell (Sollen). Kifejezésre jutott ebben a neokantizmus közvetlen hatása a marxizmusra, az a befolyás, amelyet a pozitivizmus és a szcientizmus hatása egészített ki, miután ezek teljes egészében átszöttek a II. internacionálé marxizmusát.

A II. internacionálé marxizmusa ilyen fejlődésének egyik »legális« eredményével, Bernstein nyílt revizionizmusával és az osztályharc elárulásával az úgynevezett »ortodox marxisták« csoportja helyezkedett szembe (Kautsky, Plehanov, Lenin és mások). Az »ortodox marxisták« elméleti síkon próbálták megvédeni Marx tanítását a reviziótól, meg akarván őrizni Marx tanításának »tisztaságát«. Ez csakhamar lehetetlennek bizonyult. Az »ortodox marxisták« maguk is kifejezései voltak az általános történelmi helyzetnek; ők egyazon gyakorlati-történelmi alapon szálltak szembe a revizionizmussal és reformizmussal, nem érintvén a legmélyrehatóbb kérdést (nem irányulva a forradalmi akció felé), s ezért elméletükben a marxizmust éppen olyan pozitivistá módon tolmácsolták, mint azok, akiket bíráltak. (Kiváltképpen az elmélet és a gyakorlat viszonya tekintetében.) Mindez akkor vált egészen nyilvánvalóvá, amikor a XX. század első két évtizedében kialakultak a forradalmi helyzetek.

A szociális és elméleti feltételek, amelyek a II. internacionálé marxizmusának kialakulásához és fejlődéséhez elvezettek, számosak, de úgy is kivétel nélkül, a maguk viszonylagos önállósága ellenére is azoknak a történelmi körülményeknek az erőteljes hatása alatt állottak, amelyek között sor került a marxi elmélet és a munkásmozgalom összevonására.

Ezeket a történelmi körülményeket a tőkés rend békés fejlődése, a termelőkörök zavartalan és gyors növekedése, és — aminek elsődrendű jelentősége van — a munkáspártok olyan irányú kísérleteinek hiánya jellemezte, hogy a békés fejlődés feltételei között, kölcsönös kapcsolataik alapján, éppen a munkásosztály közvetlen és történelmi érdekeinek és céljainak dialektikus egyesítése nyomán célínányosabbá és fejlettebbé tegyék a forradalmi harcot. Ezek a körülmények döntően kihatottak a II. internacionálé marxizmusának jellegére, alapvető eszmei irányvonalára, sőt tárgyára is.

Mindez részint hatást gyakorolt életének utolsó évtizedeiben Engels gondolkodására is; Marx tanításának pozitivistá magyarázása kierződik az ő műveinek egynémelyikéből is. Így maga Engels sem vonhatta ki magát a történelmi valóság döntő befolyása alól.

Ha gondolatmenetünkben csak részlegesen is fel akarjuk tárni a II. internacionálé marxizmusának szociális gyökereit, nem kerülhetjük meg Karl Korsch elemzését. Korsch hangsúlyozza: »A II. internacionálé marxizmusa... voltaképpen új történelmi formája a proletár osztályelméletnek, amely egyenes következménye az osztályharc megváltozott politikai feltételeinek az új történelmi korszakban«¹²; »a marxista dialektika nézőpontjáról egészen természetes, hogy a marxista elmélet első formája nem maradhat változatlan ebben a gyakorlatilag teljesen forradalmiatlan korszakban, amely Európában lényegében véve kiterjedt a XIX. század egész második felére«¹³. »A tényleges történelmi helyzet, „a II. Internacionálé

marxizmusával" kapcsolatban abból állt, hogy ... a marxizmus úgynevezett teljes befogadására a szocialista mozgalom részéről, amely a XIX. század utolsó harmadában, a megváltozott történelmi feltételek nyomán újra fölébredt és megerősödött, igazában véve soha nem került sor. „A marxizmus elfogadásának” a munkásmozgalom ekkori új történelmi szakaszában, az ortodox marxisták és ellenfeleik ideológiája szerint is... elméletileg és gyakorlatilag ki kellett terjednie az egész marxizmusra, de valójában és az elmélet tekintetében is csupán egyes gazdasági, politikai és szociális elméletekre vonatkozott, amelyeket ezenfelül a legtöbbször különféle formákban elferdítettek és megcsontkítottak, jóllehet amikor kivonták Marx teljes egészet képező forradalmi álláspontjából, már ezzel is megváltoztatták őket.«¹⁴

Korsch kiemeli, hogy a kapitalizmus és a munkásmozgalom történelmi helyzetéből eredően mind a revizionizmus, mind az ortodox marxizmus — mint a II. internacionálé marxizmusának két ellenpólusa — egyaránt eltávolodott a marxi tudománytól, mint a forradalom elméletétől. »A revizionizmus arra irányuló kísérletet jelentett, hogy a szakszervezetek gazdasági osztályának és a proletárpártok politikai osztályharcának jellegét, ami megváltozott történelmi feltételek hatására gyakorlatilag már ugyis reformisztikussá vált, a következetesen levezetett szociálreformista elméletben fejezze ki. Ezzel ellentétes irányba törekszik az akkori időszak úgynevezett ortodox marxizmusa, amely vulgáris marxizmussá alacsonyodott le, s amelyben túlnyomórészt a megadás gondolatával terhelt teoretikusok próbálkozása érvényesült, hogy a szociális forradalom elméletét, amely első történelmi formáját képezte a marxizmusnak, továbbra is fenntartsák egy teljesen absztrakt elmélet formájában, mely a valóságban semmire sem kötelez...«¹⁵ »Abban a másik időszakban, amelyben a (lassan terjedő) marxizmusnak gyakorlatilag valóban semmiféle forradalmi feladatot nem kellett megoldania, a forradalmi és az elméleti problémák a legtöbb ortodox és revizionista marxista számára megszűntek e világiaknak lenni. A reformisták számára egészen eltűntek, míg az ortodox marxisták... egyre messzebbre, és végül is a teljesen transzcendentális jövőbe helyezték át őket.«¹⁶

A II. internacionálé marxizmusa, hangsúlyozza Korsch,» nem volt igazában a munkásmozgalom *elmélete* (olyan elmélet, amely „általános kifejezője a történelmi eseményeknek”, Marx), noha formálisan ennek nevezték, hanem mindig is „ideológia” volt, amelyet kész formában „kivülről” fogadtak el.«¹⁷

Ernesto Ragionieri olasz marxista *A II. internacionálé marxizmusának forrásainál* című kitűnő tanulmányában a következőket írja: »A tudósok, akik ez ideig foglalkoztak a II. internacionálé marxizmusának történetével, és pedig nemcsak mint filozófiai jelenség, hanem mint adott politikai tény történetével is, joggal vetették fel az akkori *eszmei formák és társadalmi erők egymáshoz való viszonyának kérdését, hiszen ezek kölcsönös kapcsolatban valósulnak meg a meghatározott ideológiai változások*. Valószínűleg épp ez képezi a *marxizmus történetének központi problémáját*, amely a végsőig menően korrekt megoldást követel, ha el akarjuk kerülni tévelygéseit egy menő ideológiai víziónak, amely igazságokból és hibákból, árlásokból, felfedezésekből és pótlásokból tevődik össze.«¹⁸

Igy vált a II. internacionálé marxizmusa, éppen e sajátos történelmi alappzatra való tekintettel, első jelentős gyakorlati igazolásává annak a döntő jelentőségű nívumnak (és igazolásává magának a történelmi eseményeknek is), amelyet Marx tanítása tartalmaz a tényben, hogy ez a tanítás forradalmi-dialektikai elmélete a forradalomnak (ami a módszer és a tárgy egységét is megadja), olyan elmélet, amelyet maguk a történelmi események hoznak létre éppen a forradalmi gyakorlat és elmélet egysége által, ami azt jelenti, hogy ha maga a forradalmi gyakorlat nem hozza létre, illetve nem termeli újjá és nem fejleszti, akkor a belefoglalt ismeretanyag pozitív tudománnyá alakul át a társadalomról, s miután így bekerül a munkásmozgalomba, egyrészt elméleti alapjává válik a reformista politikai stratégia és taktika egyik vagy másik változatának a mozgalom vezetői révén, másrészt pedig továbbképzési lehetőséget nyújt a mozgalomban résztvevők legszélesebb rétegeinek. Nemcsak hogy forradalmi gyakorlat nem létezhet forradalmi elmélet nélkül, de forradalmi elmélet sem létezhet forradalmi gyakorlat nélkül, hiszen »a valódi és pozitív elméletnek az igazi gyakorlat a feltétele«. (Marx)

A II. internacionálé tette ugyanis számunkra lehetővé, hogy világosabban áttekintsük a marxizmus és a munkásmozgalom kölcsönös összefüggését, azt a kapcsolatot, amelynek keretében nem csupán a marxizmus, tehát az elmélet gyakorol hatást a munkásmozgalom gyakorlatára, hanem ez a gyakorlat is döntő módon hat az elméletre.

Amikor a munkásosztály részt vesz a forradalmi gyakorlatban, amikor tehát a forradalmi gyakorlat folyamatban van, a társadalom pedig forradalmi helyzetbe kerül, akkor magában a mozgalomban és körülötte is kialakul és érvényre jut az alapvető forradalmi álláspont (ez az álláspont pedig, ez a döntően létfontosságú kiindulópont nem más, mint a *forradalmi ideológia*, vagyis a forradalmi *gyakorlati-elméleti viszony* a világhoz), ami (először is) lehetővé teszi a marxi tanításnak mint kritikai-forradalmi tanításnak elfogadását és tolmácsolását, és (másodszer) a marxizmusnak mint a gyakorlat forradalmi elméletének fejlesztését, amikor is ez a gyakorlat maga a folyamatban levő forradalmi történet — voltaképpen tehát ez esetben maga a forradalmi gyakorlat (ami úgy fejlődik ki, mint gyakorlati-elméleti bírálata a meglévőnek a marxi tanítás álláspontjáról) hozza létre a forradalmi elméletet, az ismereteket »a proletármozgalom feltételeiről, menetéről, és általános eredményeiről«, pontosan azokat az ismereteket, amelyek ezt a gyakorlatot tudatossá, kritikaivá és forradalmivá teszik, és amelyek továbbfejlesztik Marx tanítását.

Ez esetben Marx tanítása biztosítja a forradalmi irányvonalat, az elmélet és a gyakorlat forradalmi irányvételét, a gyakorlat pedig új ismeretekkel bővíti a marxizmust, gazdagabbá téve tartalmát, és pedig olyan mértékben, amennyire a maga gyakorlati harcával a proletariátus átfogja és forradalmasítja az alapvető társadalmi folyamatokat, s amilyen mértékben a maga harcába sikerül bekapcsolnia újabb anyagi és szellemi termékeket és a kultúra minden pozitív vívmányát, felülkerekedve rajtuk, s a harc döntő tényezőivé és tartalmává téve őket.

Amikor a proletariátust nem foglalja le a forradalmi gyakorlat, amikor a forradalmi gyakorlat nincs folyamatban, vagy amikor ez a gyakorlat ilyen vagy olyan módon deformálódik, akkor (először is) értik meg és nem fogják el a marxi tanítás forradalmi lényegét, ezt a tanítást ugyan-

is ilyenkor a polgári gyakorlati és elméleti horizonton belül akarják megérteni, és ennek megfelelően az egységes marxi tanokból csupán egyes részeket vesznek elő és hangsúlyoznak, és (másodsor) a marxizmus úgy »fejlődik«, hogy összevegyül és kiegészül a polgári tudományokkal és ideológiával.

Ez esetben a marxizmus elveszíti a maga forradalmi lényegét és irányvételét, az az anyag, az a tartalom pedig, amivel kibővítik, nem abból ered, hogy a proletariátus átfogja és forradalmasítja a társadalmi folyamatokat, az anyagi és szellemi termelőerőket, hanem beépülését jelenti a polgári, a klasszikus burzsoá, a kispolgári, az etatista, a technokratikus osztályok tudományának, annak az ideológiának tehát, amely e folyamatok és vívmányok megértését és elfogadását szorgalmazza, miáltal az elmélet is alárendelt helyzetbe hozza a proletariátust e folyamatokkal és vívmányokkal szemben, hasonlatosan a proletariátus gyakorlati helyzetéhez. Így válik az elmélet mutatójává a gyakorlatnak, a gyakorlat pedig mutatójává az elméletnek.

Amennyiben tehát a proletariátus nem fogja át gyakorlati-forradalmi értelemben és nem változtatja meg a fennálló (és így a fennálló fogja át őt, és igyekszik felülkerekedni rajta), és amennyiben a marxizmus mint a proletariátus elmélete megnyílik a polgári ideológia hatása előtt (illetve a polgári tudományok és filozófia hatása alá kerül) — ez az ideológia átfogja a proletariátus elméletét és felülkerekedik rajta. Ha a polgári ideológia beszivárog a marxizmusba, ez elsősorban a marxizmus alapvető irányvételében jut kifejezésre (és ez az irányvétel mindenekelőtt az elmélet és a gyakorlat viszonyát érinti), és mindjárt bekövetkezik az egységes marxista elmélet felbontása, pontosabban széttördelése filozófiára, ami filozófia van benne, és külön pozitív (pontosabban pozitivista) tudományokra, amelyek fokozatosan alakulnak ki oly módon, hogy a polgári tudományok pozitivistá irányzatait és a nekik legmegfelelőbb elméleti-metodológiai alapelveket megpróbálják összekapcsolni Marx tanításának egyes részeivel, amelyeket kiragadnak e tanítás egészéből.

(Folytatjuk)

Nagy József fordítása

J E G Y Z E T E K

1. Lelio Baso: *Izgleđi evropske ljijevice*. Komunist, Beograd, 34.
2. Uo. 3.
3. Ernest Mandel: *La formation de la pensèe economique de Karl Marx*. Maspéro, 1967. 16.
4. Lásd Lelio Baso: *Izgleđi evropske ljijevice*, Komunist, Beograd, 1971. Fejezetcím: *Pripomene o razvitku revolucionarnog učenja Marxa i Engelsa*.
5. Uo. 63.
6. Lásd Ernesto Ragioneri: *Na izvorima marksizma II internacionala*. Naše teme, 1969/2, 289.
7. Lásd V. I. Lenin: *Mi a teendő*. Összes Művei, 6. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
8. Rudolf Hilferding: *Finansijski kapital*, Kultura, Beograd, 1958. 28.
9. Karl Korsch: *Marksizam i filozofija*. Komunist, Beograd, 1970. 59—60.
10. Uo. XVII. o.
11. Lásd P. Vranicki: *Historija marksizma*, I. kötet 265.
12. Karl Korsch: *Marksizam i filozofija*. Komunist, Beograd, 1970. 11.
13. Uo. 55.
14. Uo. 9—10.
15. Uo. 60.
16. Uo. 61.
17. Uo. 12.
18. Ernesto Ragioneri: *Na izvorima marksizma II internacionala*. Naše teme, 1969/2, 291. (Kiemelés — M. N.)

ALKOTÓMŰHELY

BARÁCIUS ZOLTÁN

AZ EREDMÉNYEK HŰ KÍSÉRŐJE A GOND

A szemlék — hamarjában azt sem tudom, hogy szűkebb tartományunkban hol s mikor és hányszor szólnak meg a harsonák —, tehát a színházat mutogató szemlék, fesztiválok előtt és után, a bemutatók ünnepi hangulatának peremén, az évad kezdeti fázisaiban és a tavaszi elfáradás késő esti óráiban, hogy rövid legyek, minden esztendőben a kíváncsisággal megsarkantyúzott kortárs nem kerüli meg a Nagy Kérdést, hanem nekiszegzi a közvéleménynek:

Van-e napjainkban komoly missziója, értéke és értelme, megbecsülése a műkedvelő színjátszásnak, az amatőrösködésnek mindennapi kultúránk gazdagításában, s mit várhatunk az elkövetkező esztendőktől, vajon meddig tart ez a ritmustalan állapot, meddig fogjuk hangoztatni, hogy az »igényeink nagyok«, de a szubjektív és objektív okok meghiusították elképzeléseinket.

Szeretem a műkedvelőket.

Mégis mindig némi szorongással szólok róluk.

Az újvidéki tanácskozáson a harmadik sorban dideregtem, s próbáltam odafigyelni a felszólalókra, vártam a szenvedélyes vitát, a problémák csiszoltabb taglalását, s abban is reménykedtem, hogy a tanácskozás végén úgy megyünk majd szét, mint azok a hadvezérek, akik kész napiparancssal állhatnak holnap reggel a közkatonák elé és kimondják: **ELŐRE!**

Nem a fásult beletörődés jellemezte a tanácskozást.

A panaszok sem halkultak.

Talán tartományunkban az amatőrizmus meglelte a maga természetes helyét, s most egy jól kitaposott mederben folyik a bekapcsolódás a kultúra — s mindennel, ami ehhez a területhez tartozik — általános folyamatába?

Vannak számok, vannak adatok.

Bizonyíthatunk ilyen és olyan rendezvényekkel, ezzel és azzal a szemlével, volt hazai író, vajdasági, volt ősbemutató, német és orosz, fehér és fekete, s ne szóljon senki a színházi válságról, hiszen a nézési kultúra ma is maradéktalanul betölti szerepét.

Saját keserű tapasztalatomból tudom, hogy a profik számtalan esetben mellébeszélnek, s csak ritkán szóltak a múltban a kulturális nevelőmunkáról, és a jelenben is alig-alig gondolunk arra, hogy a művelődés berkeiben is erőteljesebb hangsúlyt illene tenni a közműveltség színvonalának emelésére.

A hivatásos színházak kulisszái mögött azonnal ott toporognak a lelkes és kevésbé lelkes amatőrök, akik erejüket meghaladó »órábérben« azon munkálkodnak, hogy a közömbös polgárt visszaszorítsák a tévé mellől a színházba, az ő színházukba, amely nem felel meg ugyan minden esetben az elvárásoknak, de ezúttal is lényeges fontossági szempontokról van szó, tehát a színvonalról csak »hangtompítóval« szólhatunk, írhatunk.

A műveltség a lélek élelme.

Mindig nagy-nagy szeretettel, megértéssel és féltő gonddal fordultam a műkedvelők munkássága felé, s szerettem volna valahonnan, valamilyen szószékről biztatni őket, hogy »csak tovább«, hiszen a színpadi munkálkodás humánus tett volt s marad, mert végül is a színész, akár hivatásos, akár amatőr, a műveltség terjesztői közé tartozik. Rossz definíció, mégis leírom: a színész ezen az égtájon még mindig a miszterionárius szerepében járja a községeket, mert erre mifelénk még mindig több ember jár a templomba, mint a könyvtárba. Itt a színpadról leszóló hang még mindig csak a nevelés eszköze, s ezért botlani sem nyúlhatunk a fellegek után.

Azt hiszem, ezzel világosan kifejtettem nézeteimet a repertoárt illetően. Ginzburg, Schisgal és Ionescu egyelőre semmilyen jelzést sem ad a vajdasági éjszakában. A repertoár belső rendteremtést igényel, s a szakmabelieknek átmenetileg vagy örökre le kell mondaniuk beteges képzelgéseikről és minden erejük latba vetésével azon kellene fáradozniuk, hogy a színész ahhoz az emberhez beszéljen, aki subában és kötött harisnyában gubbaszt a kelebiai művelődési otthon hideg termében. Ostobaság azt hinni, hogy a bostoni polgár, akihez a »modern« darabok íródnak, két kézzel kapkod a színházjegy után.

Amott ráuntak a színházra.

Mi meguntattuk magunkat.

Faragó Árpád vitaindítója igényes írás.

Egyik kezében mérleg, a másikban kard.

Úgy is mondhatnám, hogy minden megállapításával együttérzek, egyetértek, de a tömegkommunikáció mérhetetlen fejlődése máris meg-

hozta azokat a változásokat, amelyeknek a figyelembevétel után érthető, hogy miért csappant meg a fiatalok érdeklődése a műkedvelés iránt.

Tulajdonképpen kizárólag ehhez a témához fűzöm soraimat.

Az újvidéki tanácskozáson a fiatalok nem hallatták szavukat, s ez a felismerés végső esetben a műkedvelés szerepének a csökkenése irányába hat. A felgyorsult életben a fiatalokat más médiumok vonzzák, a színpadra csak azok osonnak félénken vissza — ne feledjük, hogy volt olyan időszak, amikor onnan erőszakkal leűzték őket —, akik évtizedek óta ott szorgoskodnak a kulisszák között. Tehát rosszul áll a lista?

Mondhatjuk: játszani jó.

S vannak, akik játszanak. Szép momentum, amikor a bácskerteszi rendező több mint negyven fiatalt szervez be egy-egy előadásra, de úgy érzem, hogy nincs meghirdetett ifjúsági mozgalom, s ehhez a megmozduláshoz az Amatőrök Szövetsége nem adhat plakátot.

A színház fiatalok nélkül szomorú színház.

A tavalyi és a tavalyelőtti mélypont után azt mondjuk — ezt vettem ki a felszólalásokból —, hogy a műkedvelés kifutott a nyílt tengerre, s ettől a hajóbúgástól mértéktartó büszkeséggel hagytuk el az üléstermet.

De felteszem a kérdést: ki veszi majd át idővel a rendező és irányító szerepét, a mindenes szakmát Koncz Istvántól Kanizsán, Ormai Máriaától Zrenjaninban, Sturczéktól, Szalaiéktól és a többiektől, akiktől, saját formulájuktól vezérelve hallani sem akarnak Mac Luhan tanairól is semmilyen színházellenes tételt nem hajlandóak lehozni a földre.

Hol vannak a fiatalok?

Ami lényem, az létem.

Újra kérdem: hol vannak a fiatalok?

Eddigi tapasztalataim meggyőztek arról, hogy nem voltak túlzottak azok az aggodalmak, melyek a műkedvelést féltették. Sok helyütt az öregek távozásával megszűnt műkedvelő tevékenység. Megemlítenék néhány községet, várost: Kikinda, Torda, Horgos, Moravica, Bajsa, Gunaras, Zenta (!), Csantavér. Ennek az évek óta tartó csendnek vajon ki ígérhet harsonást?!

Nincsenek meg községeinkben az értelmiségi lét feltételei? Maradjunk a legegyszerűbbjénél. Tudok olyan községekről, ahol az urbanizációs tényező hátráltatja a munkát. Egyszerűen nincs színpad, nincs öltöző, nincs próbaterem. Gyenge kifogás, mert »színházat csinálni« ma egy pincében is lehet, hiszen ott is megtehető a jó munkaköri légkör.

A színpad nem karrierlehetőség?

Állandóan azt hangoztatjuk, hogy a mai fiatalok most és itt, azonnal meg akarják hódítani a világot, ledöntve mindazokat a mítoszokat, amelyek felett évtizedekig őrködtünk. A Szabadkai Népszínház és az Újvidéki Rádió színészei azelőtt műkedvelők voltak, és a színház ma

sem zárkózik el a tehetséges műkedvelők előtt. De évek óta nem jelentkezik a színház portáján Szilágyi Lászlóhoz, Fejes Györgyhöz és Romhányi Ibihez hasonló tehetség. Megleltünk egy zsenge havasi gyopárt, Pribilla Valériát, aki a színjátszást értelmiségi pályának hitte, de nem vették fel a színművészeti akadémiára. Megmagyarázhatatlan kritérium.

Egy fiatal elfordult a színháztól.

Kinek a hibájából?

*

Az én vitakérdésem: Hol vannak a fiatalok?

A rendezők azt mondják:

— Itt! Itt a színpadon! A ma esti előadáson kilenc új arcot láthatsz...

Aztán egyik napról a másikra ezek a fiatalok el-eltűnedeznek. Gyorsan ráunnak a színházra. A rezervátumban pedig megmaradnak az utolsó mohikánok, de a többiek »felveszik a fehér ember szokásait«, »arany után kutatnak«, »whiskyt isznak« és »új táncokat járnak...«

Jean Louis Barrault azt mondja, hogy a színház bennünk van. Mindenki játszik. Még az állatok is játszanak. A játék tehát célszerű tevékenység? Az ember a színházban élvezi a maga által eljátszott halált, örömet, bűnözést, sírást, rettegést, s ezeket az érzéseket átruházza a nézőre.

Így hangzik mindez rövid megfogalmazásban.

Hosszú távon azonban, amíg a fiatalokkal nem sikerül felfrissíteni a próbatermeket, amíg a fiatal rendezők nem parancsolnak álljt a *Fehérvári huszároknak*, addig a magyar műkedvelő színjátszás fellenüléséről csak óvatos lelkesedéssel beszélhetünk.

*

Mégis csodálattal tekintek a megmaradt lámpavivókra, erre a nagy-nagy váltófutásra. De félok, hogy holnap már kevesebb versenyző jelenik majd meg a rajtnál...

MŰKEDVELESÜNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Önigazgatású szocialista társadalmunk művelődési életünk tartalmasabb, gazdagabb kibontakozását sürgeti. A törekvés oélja kétségkívül kulturális életünk megújhódása, ennek a megújhódásnak pedig az alappillére csakis a társult dolgozó, maga az ember lehet.

A szándék nem sikkadt el az elméleti viták áradatában, nem sülyedt Don Quijote-i szélmalomharc kilátástalanságára, hanem konkrét formában, letisztult, kikristályosodott politikai légkörben, szerteágazó akció keretében igyekszik összefogni kulturális életünk sorvadó hajszalgyökeireit. Az eredmények bizalmat előlegeznek ezeknek a törekvéseknek, hiszen a minőségbeli változás, elsősorban pedig az önművelés iránt felfokozott érdeklődés kétségkívül a megújhódás jeleit hordozza magában.

Amatőr színjátszásunkról lévén szó, azt hiszem, már nyugodtan kimondhatjuk, hogy elmozdult kulturális életünk perifériájáról, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezzel minden meg is oldódott! Egyelőre csak elmozdult!

Hosszú évekig tétlenül, vagy inkább mondjuk úgy, hogy tehetetlenül figyeltük amatőr színjátszásunk stagnálását, lassú elhalását. Az utóbbi években azonban mintha valami történt volna, mintha valami megmozgatta volna az embereket, a művelődési egyesületeket. Ott lobbant fel az öntevékenység szikrája, ahol már azt hittük, hogy a közöny mindent letarol, ott indult meg a munka, ahonnan hosszú évek óta semmilyen életjel nem érkezett, az emberek érthetetlen passzivitása ott oldódott fel, ahol azt valóban nem vártuk. Egyszóval: amatőr színjátszásunk reneszánszát sejtetik az utóbbi évek.

Tulajdonképpen most innen kellene elindulni. Rendet kellene teremteni ebben a »sejtésben«, hogy valóság legyen belőle. A feladat nem könnyű. A megoldatlan, a meg nem választott kérdések láncolatára kell választ adni. Számptalan probléma megoldását kell minél előbb szorgalmazni, hogy a magyar, s természetesen a jugoszláv amatőr színjátszás hagyományait gazdagítsuk. Mindenesetre élni kell a lehetőséggel, az öntevékenység ilyen jellegű megnyilvánulásával, mert ma már nem fikció, hanem nagyon is reális elem, amelyre lehet és kell is építeni! S ez most kötelességünk is!

Próbáljunk ebben a mi műkedvelésünket érintő problémakörben néhány érzékeny pontot kitapintani. Például a szomszédos országokban, de természetesen másutt is, ahol fejlett a színházi kultúra, nemcsak az évszázados hagyományokra támaszkodik a hivatásos színház, hanem arra az egész országot behálózó amatőrszínház-rendszerre, amely egyrészt mindenhová eljuttatja az élő színházat, másrészt kielégíti a játékkedvet és értő nézőket nevel.

Néhány kérdés, ránk vonatkozó és természetesen amatőr színjátszásunkkal kapcsolatos gondolat vetődik fel önkéntelenül is az emberben e néhány mondat után. Nyomban párhuzamot próbálunk vonni, összehasonlítjuk, legalábbis elméleti síkon, a mi művelő tevékenységünket, annak egész felépítményét az említett példával. A következtetés: ott, ahol az amatőr színjátszás is alapját képezi a színházkultúrának, ott körültekintő, alapos, s mindenekelőtt tudatos folyamat határozza meg a műkedvelés formáit, tartalmát. A műkedvelésnek itt tulajdonképpen előkészítő, mozgósító szerepe van, s elsődleges célja: felébreszteni az igényt a színművészet iránt. Ezzel szemben ott, ahol a műkedvelés csupán az ösztönös megnyilvánulás eredménye, ott minden nemes szándék, minden lelkesedés mellett is laza talajra épül a műkedvelő tevékenység.

Nálunk az volt a gyakorlat — természetesen nem általánosíthatunk, nem sorolhatjuk most ide azokat a műkedvelő együtteseket, amelyek a felszabadulás óta rendszeresen, alapos munkával egyelőre még felszínen tartják, illetve tartották műkedvelésünket —, hogy néhány lelkes színjátszó megmozdulásában, legyen az tiszavirág életű is, a magyar amatőr színjátszás hagyományainak folytatását látjuk, s úgy emeljük ki őket az ismeretlenségből, mint akik most egyszerre több évtized lemaradását, mulasztását hivatottak tartalommal telíteni.

Tehát az első dolog, véleményem szerint, a folyamatos, az alapos munka! Az előre meghatározott, részleteiben kidolgozott terv, amely semmit sem bíz a véletlenre, amely felkarolja az ösztönös megnyilvánulásokat, megmozdulásokat és munkájuknak, tevékenységüknek állandó számon tartásával az ösztönösséget a tudatossággal váltja fel. S ez a legnehezebb. Nem engedni, hogy a fellobbanó szikra kihunyjon, hogy a munka, öntevékenység első megnyilatkozása idő előtt elsorvadjon. Ugyanis ha a műkedvelés iránt viszonyunk nem légvárákra épül, ha az ilyen jellegű tömegkultúrához több komolysággal, ragaszkodással, s nem utolsósorban hozzáértéssel fordulunk, akkor színházi kultúránk nem a végelgyengülésben szenvedő beteg kilátástalanságára fog emlékeztetni, hanem az igazi műkedvelés által előkészített közönség igényességét, a mind magasabb színházi kultúra követelményeit fogja szolgálni.

Németh László írja egyik, műkedveléssel foglalkozó írásában: »Kömmolyan veszem a műkedvelőket. A magyar drámai játék forradalmát várom tőlük...« A vajdasági magyar műkedvelés megújulásában ez a gondolat, úgy érzem, mindenképpen jelentős szerepet tölthetne be.

Ezután felhívnam néhány olyan jelenségre a figyelmet, amely ha nem is döntően befolyásolja amatőr színjátszásunk fejlődőképességét, de mindenképpen hozzájárul ahhoz, hogy gátolja egészséges, zökkenőmentes kibontakozását.

Két fogalom tisztázása már eleve sok vitás kérdést megoldhatna. Ezek a »tisztá amatőrizmus« és a »félhivatásos« fogalmak állandó jelenléte, hangoztatása és szembeállítás. A »tisztá amatőrizmus« hívei, s ma ezek vannak túlsúlyban, csak önmagukra támaszkodnak, előadásukat a régi »módszerek« alapján készítik és nem hajlandóak semmilyen komolyabb szakmai segítség elfogadására.

S itt mindjárt álljunk meg. Ugyanis a »tisztá amatőrizmus« híveit tovább kell rangsorolni. Objektív és szubjektív tényezők újabb kategóriákat állítanak fel. A legtöbb műkedvelő együttes kénytelen a régi mód-

szerek szerint dolgozni annál az egyszerű oknál fogva, hogy anyagi lehetőségei erre rákényszerítik! Tehát: hiába igényli a szakmai segítséget, hiába szeretne többet, jobbat nyújtani, a szűkös anyagiak gúzsba kötik, megfosztják a fejlődés lehetőségétől. Ezeket az embereket kizárólag a határtalan lelkesedés tartja csak felszínen!

Szívácon például a Szenteleky Kornél Művelődési Egyesület műkedvelői már évek óta rendkívüli anyagi gondokkal küszködnek. Mindössze 350 000 régi dinárt kapnak. Csepp a tengerben! Mit kezdhetnek vele! Rendezőt szerződtenek ezen a pénzen is, úgy látják, hogy ez a legheylesebb. De így van ez másutt is! A kultúra terített asztaláról csak a morzsák jutnak a műkedvelésnek.

A »tisza amatőrizmusnak« az a kategóriája, amely tisztán az objektív tényezők miatt szűkíti le tevékenységét, megérdemli, hogy a legmesszebbmenő támogatásban részesítsük, hogy a lelkesedés, amely még ébren tartja művelőit, egyszer már szétfeszítse a hideg, fűtetlen próbatermek, elhanyagolt művelődési otthonok falait.

A szubjektív tényezők sajnos sokkal összetettebb kérdést alkotnak. Ezúttal nem ragaszkodnék a konkrét példákhoz, hiszen azok ez esetben csak még jobban elszigetelnék azokat a műkedvelő egyesületeket, amelyek úgy gondolják, hogy nem szükséges senkitől semmit tanulni, s elegendő az, amivel ők maguk rendelkeznek. Sajnos, a szubjektív tényezőkre épülő »tisza amatőrizmus« követőinek a legtöbb esetben nincs anyagi gondjuk!

Egyről azonban megfeledeznek az ilyen együttesek vezetői: a közönségről. Ma már azért nem lehet annyira lebecsülni a nézőket, nem lehet egyszerűen kiskorúsítani őket, nem lehet az igénytelenséget náerőszakolni arra, aki például rendszeres tévé néző vagy rádióhallgató. S éppen ezért azt a szubjektív tényezők által meghatározott amatőrizmust nyugodtan nevezhetjük konzervatív amatőrizmusnak!

A »félhivatásos« fogalom véleményem szerint mindjárt korrigálható, hiszen azokat az elemeket foglalja magába, amelyek ma az amatőrizmus tulajdonképpeni fogalmát meghatározzák. Újra Németh László szavait idézem, aki a következőket írja: »Meg kell teremteni a színjátszást a színházakon kívül. Erre pedig csak egy mód van: a legmagasabbra törő műkedvelés.«

Véleményem szerint a legmagasabbra törő műkedvelés elsősorban ezen az úton, az amatőrizmus fogalmának ezzel a meghatározásával közelíthető meg. Természetesen itt is bizonyos eltérésekkel, fokozatokkal találkozunk. A legideálisabb, ha egy-egy műkedvelő együttes, vagy amatőrszínház állandó szakembert alkalmaz. Így folyamatos munkamenetre van kilátás. Vajdaságban sajnos kevés, illetve mindössze néhány ilyen típusú együttesünk van és ezek között elsősorban a kanizsai amatőrszínházat kell megemlíteni. Vlaovics József, a Dolgozók munkatársa jegyezte meg a közelmúltban: »Gyorsan kinőheti a ripacskodás gyerekcipőjét az olyan műkedvelés, amelyet (mint Kanizsán) avatott és fizetett szakember irányít.« S ez így igaz! Rendezett állapot, egész évi műsorkeret, a műkedvelőkkel való rendszeres munka, amely nemcsak »szezonzjellegű«, bejáródott közönségszervezés — mindez jelen lehet és jelen is van az amatőrök munkájában, ha valaki a kezében tartja, irányítja tevékenységüket.

A másik lehetőség a külső szakemberek bevonása, segítsége. Ez a gyakoribb példája az igazi amatőrizmusnak, mivel a legtöbb együttes anyagi bázisa »megengedi«, hogy egy, esetleg két darabot hivatásos rendező keze alatt készítsen. Tehát mivel állandó szakembert nem tudnak alkalmazni, így próbálják pótolni ezt ama már elmaradhatatlan szakmai segítséget.

A zrenjanini Madách színjátszói például a legnagyobb sikerüket hivatásos rendező irányításával érték el. A *Titanic-keringőt*, amellyel 1963-ban Hvaron, az ország legjobb amatőr színjátszó együtteseinek találkozóján aranyérmet nyertek, Varga István, az Újvidéki Rádió rendezője rendezte. Ugyancsak Varga István munkáját dicséri Heltai Jenő *Néma levante* és Bíró Lajos *Sárga lilium* című színpadi művének nagy sikere. Varga István mellett Zrenjaninban rendezett még Szilágyi László, Vajda Tibor, Lányi István és Fischer Károly is.

Az állandó szakmai képzés természetesen nem maradt eredmény nélkül, ugyanúgy, mint ahogy a szabadkai Népkör ilyen jellegű törekvései is meghozták a várt eredményeket. Itt Garay Béla, Sántha Sándor, Pataki László, Vinác Mihály és ifj. Szabó István foglalkozott a műkedvelőkkel. A Népkörben például Szilágyi László rendezésében rendkívüli sikert érték el Thorton Wilder *A mi kis városunk* című művének bemutatásával, vagy vegyük a Népkör legutóbbi kirobbanó sikerét, a trebinjei országos szemlén elért magas helyezését, a szereplők, valamint a rendező teljesítményét, amely nem került el a bíráló bizottság figyelmét. Bambach Róbert, a Belgrádi Színművészeti Akadémia harmadéves hallgatója, a rendezést tanulja, a szakmai segítség tehát újra csak pozitív értelemben »diadal-maskodott«! Mindenesetre a Népkör *Ez a ház bontásra vár* című egyfelvonásosának három változatával csak alátámasztotta fejtegetésemet a szakmai ismeretek szükségességéről!

Említsünk még néhány példát: az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesületben Sinkó István és Szilágyi László foglalkozik a fiatal színjátszókkal. Kulán és Péterrévén ugyancsak Sinkó István dolgozott a műkedvelőkkel. Szivácon, Cservenkán Fischer Károly, Ormai József és Stevan Nikolajević, Verdődön Lajčo Lendvai, míg Topolyán és Bajmokon Barácius Zoltán segítette a műkedvelőket. Meg kell említeni Petar Ujević munkáját is, aki különösen Kulán foglalkozott sokat a színjátszókkal, és még egyszer Varga István, aki Muzslyán rendezett a közelmúltban.

Már említettem, hogy a leghelyesebbnek azt tartanám, ha minden együttes számára biztosítanánk egy-egy szakembert. Természetesen ez olyan utópia, amire sajnos gondolni sem lehet, mindenesetre szorgalmazni kellene! A másik lehetőség a külső, hivatásos rendezők alkalmazása, szerződtetése. Ezt kellene elsősorban szorgalmazni, anyagi alapot biztosítani, hogy oda is eljusson a szaksegítség, ahol a színjátszók anyagi kerete ezt ma még nem engedi meg. Ebből a vállalkozásból természetesen szövetségünknek is ki kell vennie a részét. A művelődési egyesületek, színjátszó csoportok ilyen formában komoly segítséget kaphatnának!

Van azonban egy buktató, amely figyelmeztetésül szolgálhat mindazok számára, akik a szakmai segítséget igénylik. Aladics János színi kritikusunk jegyezte meg ezzel kapcsolatban: »A rendezést illetően az a helyzet, hogy nálunk aránylag kevés a munkáját jól értő, tapasztalt rendező. A kiút szerintem, ahol csak lehet, ahol ezt a lehetőségek megenge-

dik, a hivatásos rendező szerződésére. Nem azokra a kömmereszszellemű kereskedőkre gondolok, akik végigharácsolják a tartományt és silány minőségű munkáért horribilis tiszteletdíjakat vágnak zsebre, hanem a dráma-művészet igazi műveseire gondolok, akik lelkiismeretes munkával emelik a tartományi amatőr színjátszás színvonalát.«

Azt hiszem, nem nehéz levonni a következtetést: a szakmai segítséget csak a legilletékesebbek nyújthatják!

Megpróbálom röviden összegezni fejtegetéseimet: 1. Megtalálni a módját, hogy olyan szakembereket képezzünk, akik állandó, folyamatos munkát végezhetnek amatőr színházainkban vagy a műkedvelő együttesekben. A színművészeti akadémia erre minimális lehetőséget nyújt, mivel a hivatásos színházak szükségleteit sem tudja teljes mértékben kielégíteni. Talán a magyar vagy a pedagógiai főiskola lehetne ebben segítségünkre azzal a kitételrel, hogy elvégzésük után a kandidátusok egy-két évre olyan ember mellé kerüljenek, aki a színház szakmai oldalát alaposan ismeri, valamint járatos az amatőr színházak szerteágazó tevékenységében. 2. A fiatalok, a középiskolás, valamint az egyetemisták öntevékenységét nem volna szabad figyelmen kívül hagyni. Leginkább a színpadi kísérletezés, a színházi formanyelv korszerűsítése, valamint az irodalmi színpadok létesítése felé irányul érdeklődésünk. Oda kellene hatni, hogy az iskola, az egyetem elvégzése után ez az érdeklődés ne vesszen el, hanem felfrissülést hozzon amatőr színjátszóinknak. Tehát: a fiatalok angazsáltságára szükség van, mert új szint, új hangot hoznak magukkal. 3. Falvaink műkedvelése igényli a legtöbb segítséget. Itt jelentkezik legnagyobb mértékben az elszigetelődés veszélye. A községi művelődési tényezők feladata lenne, hogy állandó szakmai segítséget biztosítsanak mindazoknak a helységeknek, művelődési egyesületeknek és csoportoknak, amelyeknek tevékenységét eddig csak a valóban tiszteletre méltó lelkesedés táplálta. 4. Természetesen az amatőr színház, a műkedvelő csoportok nemcsak a rendezők munkáját igénylik. A színpad, a díszletek, a ruhák stb. is szükséges ahhoz, hogy az előadás végső fokon valóban előadás is legyen. Szemináriumokon ismertetni ezeket a színházi »kellékeket«? A legideálisabb itt is és újra csak az a »mindenes«, a szerződött szakember! De, amint mondtam, egyelőre messze vagyunk attól, hogy ezt megvalósítsuk. És persze az sem érthet mindenhez. Hát akkor?! Segítségre, összefogásra itt is szükség van, ha előbbre akarunk menni! Vagy egy közös szolgálatot kellene biztosítani, amely egyesítené a rendezők mellett a díszlettervezők, ruhatervezők csoportját, s amely azután segíthetne ott, ahol szükség van rá. Vagy beindítani a szaktanfolyamok sorozatát, a szövetség szervezésében is.

És végül, de nem utolsósorban, ebben az egész problémakörben nagyon sokat várunk a művelődési otthonoktól. Nem egy helyen szépen rendezett színpadok állnak kihasználatlanul! Lényeges segítséget nyújthatnának, hiszen elsődleges céljuk éppen a színházkultúrát szolgálni! Azaz, pontosabban, a művelődési öntevékenység otthonává lenni.

MŰSORPOLITIKA

A színház és a közönség viszonyának elhidegülése lényegében nemcsak az amatőrizmus szintjén jelentkezik, nemcsak a műkedvelő együttesek érzik a közönség passzivitását. Örökös kérdés ez, s a színházművészet ál-

landó, több ezer éves problémája. A napokban kezembe került Arthur Millernek egy rövid írása, amelyben a színház jövőjéről ír. Csak néhány sorát idézem: »... meg vagyok győződve arról, hogy a színházat újra fel fogják fedezni. Hirtelen el fog terjedni az a felismerés, hogy nincs izgalmasabb dolog, mint darabot nézni. Ez valószínűleg akkor fog bekövetkezni, amikor a konkurens méciák belefáradnak önmaguk ismétlésébe. De — úgy hiszem — ez nem történhet meg, amíg a színház ki nem jut a jelenlegi szellemi zsákutcából.«

A kiút pedig ebből a zsákutcából a közönség felé vezető út meglelése. Hogy hogyan, ez most a mi dolgunk, a mi hozzáállásunk, színházi kultúránk, az igényesség iránti magatartásunk határozhatja és határozza is meg. Barácius Zoltán írta le a következő kis esetet, amely sajnos nem egyedülálló, hanem egy már majdnem állandósult állapot jellemzője. Idézem: »... egyik bácskai községben szerepelt a Népszínház. A függöny legördülte után a művelődési egyesület egyik vezetője a következőket mondta: Nagyon tetszett a darab, van mondanivalója. De legközelebb hozzanak már egy népszínművet. Buta a mi népünk, az kell neki! Mit csináljunk?«

Úgy érzem, van mit csinálni! Nem elszigetelt jelenség. Magam is számtalanszor meggyőződtem, hogy a »mi népünknek« nem kell a komoly darab. Ez a »meggyőződés« azonban minden esetben közvetett úton jut el hozzánk. Némely kultúrvezetők, akik »ismerik« a közönség igényét, akik évek óta »csak ezzel foglalkoznak«, igyekeztek meggyőzni, hogy csak két változat létezik: vagy a régi, jól bevált recept szerint dolgozunk, s maradunk annál a műsorpolitikánál, amelyet a két háború közötti kispolgári világnézet táplál, vagy egyszerűen megszűnik a művelődés!?

Azt hiszem, hogy nem »szűnik« meg a műkedvelés. Ugyanis van egy harmadik, egy elfogadható változat is: az ésszerű műsorpolitika. És az öntevékenység, amely az embert »felemeli«. Konkrétan veszem az idei szemlét, példázva, hogy a darabválasztásban már a komoly igényesség is szóhoz jutott.

Példával a bajmoki szemle járt elől. Nézzük meg, hogy a magyar amatőrszínjátékosok milyen művekkel jelentek meg ezen a szemlén! A szabadkai Népkör Tennessee Williams *Ez a ház bontásra vár* című egyfelvonásosának három változatával. A doroszlói Móricz Zsigmond Művelődési Egyesület drámai csoportja Henrik Ibsen *Nóra* című színművével!!! A kupuszinai Petőfi Sándor Művelődési Egyesület színjátékosai Emőd-Szirmai *Mézeskalács* című operettjével, ami egyébként semmiképpen sem sorolható a fércművek közé, s végül egy kísérlet: Hajnal Ferenc *Furfang és féltékenység* című vígjátéka a bajmokiak előadásában.

Összehasonlítás végett lapozzuk fel a bajmoki szemle 1972. évi műsorfűzetét. A kupuszinai Petőfi Sándor egyesület Balázs László *Piros szegfű* című háromfelvonásos zenés vígjátékát adta elő, az űrszállási Ady Endre Művelődési Egyesület Riviere *Paprikáscsirke* c. vígjátékát, míg a hazaiak Tabi László *Most majd elvállik* c. 3 felvonásos vígjátékát. Nem nehéz párhuzamot vonni a két szemle között műsorpolitikai szempontból.

A Tiszai Ünnepi Játékokon Koncz István újra csak tudunkra adta, hogy az amatőr színjátszás Kanizsán semmiképpen sem kíván egy olyan »szellemi önkiszolgálóvá« degradálódni, ahol csak az olcsó bizsutéria csillogása vakítja és tompítja semmivé a gondolatokat, az önmagát kereső ember még nem egészen mechanizált világát. A kanizsaiak Vesna Ognja-

nović és Budimir Nešić *Vallomások* című művét mutatták be nagy sikerrel. Komoly vállalkozás és mindenképpen helyes műsorpolitikai törekvés.

Ezen a szemlén azonban csak a kanizsaiaknak volt »bátorságuk« újat adni. A többiek egyelőre maradtak a könnyű, főleg üres daraboknál. A péterrévei műkedvelők Nádasi László *Okos bolondjával*, az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület színjátszói az *Egy bolond százat csinál* című vígjátékkal, a becsei műkedvelők ugyancsak vígjátékkal (*Egy vidám éjszaka*) szerepeltek, míg a temeriniek a *Palicsi nyár* című zenés vígjátékkal. Meg kell mondanunk, hogy a gyenge szövegek ellenére is kitűnő együttesek mutatkoztak be, ami biztató, mert azt jelzi, hogy komolyabb művekre is van erő!

Az észak-bánati szemlén, Törökkanizsán, a muzslyai Petőfi Sándor Művelődési Egyesület Padisák Mihály *A sztár is meztelen* c. zenés játékát mutatták be. Gyenge szöveg, s újból csak azt mondhatom, hogy: kitűnő együttes! A zrenjanini Madách tagjai ezúttal csak vendégként léptek fel Claude Magnier *Oscar* c. vígjátékával.

A kulai és verbászi szemlén egyetlen magyar együttes lépett fel, a kulai; Dunai Ferenc *Nadrág* c. vígjátékát mutatta be.

A turiai szemlén a szenttamási amatőrszínjátszók a *Tabáni orgonákat* hozták színre!

Sajnos, a »hagyományos« műsorpolitika egyelőre jelen van szemléinken, de már érezzük »visszavonulását«. Mindenestre lassan helyet ad ez a repertoárpolitika ama törekvéseknek, amelyek a vajdasági magyar amatőr színjátszást új tartalommal hivatottak telíteni. S valóban végső ideje, hogy belássuk, hogy az igénytelenség milyen mélyre süllyesztette a magyar amatőr színjátszás rangos színvonalát.

Szeretném, ha valaki egyszer megpróbálná felmérni, kiértékelni a vajdasági amatőr színjátszás műsorpolitikájának elmúlt öt esztendejét. Szeretném, ha valaki a tartományunkban élő többi nemzet és nemzetiség repertoárját összehasonlítná a miénkkel. Lesújtó eredményt kapna! A következtetés, a párhuzam eredménye pedig kétségkívül csak az lehetne, hogy a jelen pillanatban (az utolsó szemlét kivéve) a darabok megválasztása terén mi az utolsó helyen vagyunk, hogy amíg tíz évvel ezelőtt, gondolok itt elsősorban arra az időszakra, amikor a Madách aranykorát élte, a vajdasági magyar műkedvelés előkelő helyet foglalt el a tartományban, addig ma már csak itt-ott csillan fel valami.

Tavaly, de az idén is jó néhány előadást láttam a szemléken, s nem egyszer, őszintén megmondóm, keserű szájjal tettem fel önmagamnak a kérdést: Hát valóban ennyire igénytelen a mi közönségünk? Mert amikor a kikindaiak, táblás ház előtt, Dosztojevszkij művét, *A bűn és bűnhődés* színpadi változatát mutatták be szerbhorvát nyelven, hozzáértő, lelkes közönséget láttam, s amikor példának hoztam fel, amikor a mi hozzáállásunkkal próbáltam szembeállítani az ilyen darabválasztás célját, újra csak azt a lemondó mosolyt kaptam, amely mögött félreérthetetlenül ott volt a felelet: nem kell a komoly darab a mi közönségünknek.

S ez az a tény, amelybe nem lenne szabad belenyugodni, nem lenne szabad elfogadni, hogy a Vajdaságban élő magyar nemzetiség, amelynek színházkultúráját egyáltalán nem laza talajra építették, a *Paprikáscsirké*-nél, *A mit susog a fehér akác* vagy a *Tabáni orgonák* című daraboknál ne jusson tovább.

S talán éppen ezért az idei szemlé magyar vonatkozású kísérletei nemcsak jóleső érzéssel töltötték el, hanem műsorpolitikánkkal kapcsolatos nézeteimet is alátámasztották. Elsősorban a Népkör, a kanizsaiak és a doroszlói műkedvelő együttesek bátor darabválasztási kísérletei, helyesebben »kitörései« jelezték, hogy mi sem riadunk vissza az új keresésétől.

S még egy példa, amely a műsorpolitikánkban bekövetkezett minőségi változásra utal: a középiskolás színjátszók megmozdulása. A fiatalok nem követik az eddigi »jól bejáródott« gyakorlatot, nem tisztelik a darabválasztás itteni hagyományait, és merészen, bátran nyúlnak a korszerű, nem mindig közönségikert biztosító darabokhoz. Tavaly például Peter Handke *Közönséggyalázás*, Wilder Hiawattan *Hálókocsi*, Déry Tibor *Óriás csecsemő* és a *Talpsimogató*, Deák Ferenc *A vak trió*, Platonov *Az apa hangja* és Albee *Az állatkert* című műve szerepelt műsorunkban. Az idén is hűek maradtak önmagukhoz a fiatalok és a következő műveket mutatták be a középiskolások újvidéki szemléjén: Hubai Miklós *Te Imre, itt valami ketyeg* c. művét, Kopeczky László *Kádár Kata* c. drámái közjátékát, Becset *Némajátékát* és két irodalmi összeállítást.

Véleményem szerint, s ezt többször is hangsúlyoztam, műsorpolitikánk elmozdult a holtpontról és azt hiszem, ma már nagyon sokan látják, hogy lemaradásunk tényezőit mindenekeelőtt a darabválasztás igénytelensége, egy bizonyos konzervatív elszigetelődés okozta, amely hosszú évekig a kispolgári szemlélet védőbástyája volt.

Egy-két objektív tényezőre, amelyek a darabválasztást nagy mértékben befolyásolták, rá kellene mutatni. Gondolok a megfelelő szövegek hiányára. Könyvtáraink nemigen fordítanak gondot a szövegek beszerzésére s így sok esetben az egyesületek kénytelenek a meglévő, a két háború közötti, különböző kétes értékű folyóiratok által közölt szövegek előadására.

Nem új a probléma. Amatőrszínházaink vezetői, kultúrmunkásaink már évekkel ezelőtt szorgalmazták a színpadi művek egy helyen való összegyűjtését. Ezen a téren komoly bírálat érheti a szövetséget is, mert a javaslat megoldására nem reagált kellő eredményességgel.

Jó lenne, ha most újra szorgalmaznánk ezt a kis, központosított szövegeknyv-könyvtárat, szövegeknyv-szolgálatot, mindegy, hogy miképpen nevezzük, amelyhez azután bizalommal fordulhatna minden egyesület, minden együttes. Talán helyes lenne néhány helyen, mondjuk Zrenjaninban, Kanizsán és Szabadkán létrehozni ilyen szövegeknyv-szolgálatot, de természetesen egyetlen helyen is össze lehetne gyűjteni a műveket.

Első lépésként minden egyesület a meglévő szövegei egy példányát eljuttatná az általunk itt meghatározott helyre. Ezután a szövetség beszerezné a magyar irodalom, a hazánkban élő nemzetek és nemzetiségek drámairodalmának eddig magyar nyelven mégjelent műveit, és egyúttal a szomszédos országok (gondolok itt elsősorban Romániára) magyarul megjelent színpadi műveit. Jó lenne határidőnek megszabni mondjuk az év végét.

Ezután komoly figyelmet kellene fordítani az időközben megjelenő művekre, és amennyiben úgy látjuk, hogy érdemes őket lefordítani, azonnal ki kell adni a fordítóknak, hogy ezzel is biztosítsuk egyes művek időszerűségét.

Természetesen figyelemmel kell kísérni a világirodalom drámatermését is. Egyszóval: minden lehetőséget ki kell használni, hogy az általunk létesített kis könyvtárat gazdagítsuk.

Összegezőképpen: műkedvelő együttesünk az új évadban ezekhez, vagy ha csak egy lesz, hát ehhez fordulnának szöveggönyvért. Következtesnek kellene lennünk a megvalósításban, mert csak úgy jutunk túl a pusztá elképzelésen.

JEGYZETEK, ÉSZREVÉTELEK

Az elgondolás régebb keletű! Egy közlőny, vagy nevezzük inkább tájékoztatónak, szükségességét már évek óta érezzük. Vajdaságban az amatőrizmus igen szerteágazó tevékenységet fejt ki. Őt nyelven művelik, de egymás munkáját, eredményeit valahogy nem tudjuk figyelemmel kísérni, a szerzett tapasztalatokat egymásnak átadni. A tájékoztató belső használatra készülne. Őt nyelven jelenne meg negyedévenként és — mint már említettem — az egyesületek munkáját kísérné figyelemmel, tudósítana arról, ki mit készít, közölné az összegyűjtött szöveggönyvek, színpadi művek katalógusát stb. Tehát állandó kapocs lenne az egyesületek között, a munka folyamatosságát és összehangolását szolgálná.

Az anyagiakat a végére hagytam, ugyanis ez az a szempont, ez az az akadály, amely előtt megtorpan az ember. Szinte megdöbbenő az a közöny, amellyel egyes községek a műkedvelés iránt viselkednek. Hogy a kulturára szánt anyagiakból valóban csak a morzsák jutnak a műkedvelő tevékenységre, ahhoz nem fér semmi kétség. De hát miért? Véleményem szerint azért, mert a községekben a művelődési közösségek, illetve azok, akik ezeket a közösségeket képviselik, szinte kizárólag az intézményszerű kultúrával törődnek, s egyszerűen nem érdekli őket ez a tevékenység (természetesen itt is találkozunk jó példával, amikor a község szívéen viseli a műkedvelés ügyét, s említsük mindjárt meg Temerint, Kulát, Zombort, ahol ezzel a tevékenységgel nem bánnak mostohán). A művelődési öntevékenység ilyen jellegű megnyilvánulása, amely az öntevékenységnek megszemenően a legnépszerűbb formája, amely a népművelés legkézzelfoghatóbb példája, elsikkad, kulturális életünk periferiájára kerül s onnan, mint azt az utóbbi időben érezzük, csak a lelkesedés mozdítja el. Jó lenne, ha a lelkesedés mellett egyszer már az anyagiak is jelen lennének műkedvelésünk fejlesztésében, ha egyszer már elkerülnénk a csúcskultúrák árnyékából!

Javasolom, hogy még a közeljövőben az egyesületek vezetői, társadalmi munkások, üljenek le községük legilletékesebb politikusaival és öszintén, kertelés nélkül tárják fel helyzetüket. A művelődési érdekközösségek, ha a pártlevél szellemében mérik fel a művelődés jelenlegi helyzetét, nem fordíthatnak többé hátat ennek a szerteágazó és tömeges művelődési tevékenységnek, nem tehetik félre magát a társult dolgozót, mert, mint azt Varga László az *Egy művelődéspolitikai modell buktatói* című írásában kiemelte: »... az öngazgatású szocialista társadalom kultúrája nem lehet csupán a kevesek, a hozzáértők, az arra predesztináltak kultúrája; a kultúra vívmányait, a művelődési értékeket hozzáférhetővé kell tenni a dolgozó ember számára. Ez kétirányú folyamatot feltételez: egyrészt a műve-

lődési intézmények kitérülését, merészebb és korszerűbb felsorakozását az úgynevezett művelődési piacon, másrészt, és most a folyamatnak erről a részéről van szó, képesíteni kell a dolgozót, hogy magáévá tegye a tulajdonképpeni értékeket.« Mert, s újra Varga Lászlót idézem: »... az öngazgatású társadalom kultúrájának alappillére a műalkotáspártoláson kívül a tulajdonképpeni művelődési öntevékenység elterjesztése.«

Az anyagiakkal kapcsolatban van azonban egy szerény megjegyzésem. A közelmúltban egyik kisvárosunk kulturális vezetőjével beszélgettem. Az anyagiak hiányáról folyt a szó, amikor megjegyezte: »Ha csak kétmillióval kapnánk többet, hát akkor a *Csárdáskirálynőt* is ki tudnánk hozni!« Úgy érzem, s hiszem, sokan osztják véleményemet, hogyha a kultúra szegényes »pénzeszsákja« többet is juttat a műkedvelésre, akkor azok részesüljenek előnyben, akik érdemleges munkát végeznek vagy szándékoznak végezni. A *Csárdáskirálynő* példája semmiképpen sem a komoly, az alapos műkedvelő munka előhírnöke.

A másik dolog még szembetűnőbb. Vannak olyan együttesek, amelyek évente csak egy bemutatót tartanak. Óriási összegeket fektetnek bele az előadásba, amelynek elsődleges célja, hogy mindenkit elkápráztasson. Az ilyen nagyzási hóbort, az ilyen reprezentatív előadások, a kizárólag fesztiválegyüttesek semmiképpen sem szolgálhatják a pozitív értelemben a műkedvelés ügyét.

A »bőség kosarából« először is azok merítsenek, akik lelkesedésből jelesre vizsgáltak, akik folyamatos munkával, néha emberfeletti odaadással, mostoha körülmények között is vállalják a munkát. Tehát: az igazi, a sallangmentes munkát kell figyelembe venni.

Sok helyen panaszkodnak, hogy a pedagógusok nemigen kapcsolódnak be a műkedvelő munkába. Passzivitásuk mindenesetre komolyan kihat egy-egy falu vagy város amatőr színjátszóinak munkájára. Ugyanis ők a leghivatottabbak, hogy örködjenek a nyelvi tisztaság felett, hogy a beszélt nyelv mentesüljön minden idegen hatástól, hogy ne váljék valami kétségbeejtő keverék-nyelvvé. Az ő segítségükre mindenképpen szükség lenne. A Sturc Józsefek a műkedvelés örök, ragyogó gyöngyszemei, s munkájuk felmérhetetlen. Jó lenne, ha a műkedvelés valamiképpen mégis helyet kapna pedagógusaink amúgy is zsúfolt órarendjében! Sokat nyerne vele műkedvelésünk.

Befejezésül, vitaindító írásomnak zárószavaként, újra Varga Lászlót idézném: »Szinte felmérhetetlen feladatok hárulnak tehát a művelődési egyesületekre, a művelődési otthonokra és a modern művelődési öntevékenység megannyi új formájára.«

Hiszem, hogy ha együttes erővel fogunk hozzá a feladatok elvégzéséhez, ha vállaljuk a munkát, akkor nem kell aggódnunk műkedvelésünk holnapjáért.

A Vajdasági Amatőrszínházak Szövetsége a közelmúltban tanácskozára hívta össze a tartomány műkedvelő együtteseinek vezetőit, hivatásos és amatőr rendezőket, színészeket, ismert közéleti munkásokat, hogy megvitassák az itt élő magyarság öntevékeny színjátszásának időszerű kérdéseit. Ezen a megbeszélésen hangzott el Faragó Árpádnak, a szövetség alelnökének fenti vitaindító írása.

OLVASÓNAPLÓ

A MULANDÓSÁG GYÖNGYSZEMEI

NÉMETH ISTVÁN: *Zsebtükör*.

Forum, Újvidék, 1973.

A *Zsebtükör* nagyon sok szempontból rendhagyó könyv. Elsősorban talán tartalmánál fogva: az újabb jugoszláviai magyar irodalomban — de akár a régiben is — a kritikus félkezén összeszámolhatná a riportköteteket; a szép hagyományú hazai magyar újságírásban is kevesen vállalkoztak arra, hogy a tiszavirág életű műfajt újságok lapjairól könyvbe mentték át. Rendhagyó azért is Németh István könyve, mert még meg sem volt, s máris mint meglévővel számolt vele a kritika — értékeire figyelmeztetett, kiadását sűrgette. Hisz ezeket az írásokat évek óta ismertük, a Magyar Szó hasábjain jelentek meg két hasábon tördelve (a szerző »kéthasábos írásoknak« nevezi őket), csak vállalkoznia kellett valakinek arra, hogy összegyűjtse, válogatást készítsen belőlük. (Gerold László hozzáértéssel végezte el a válogatás munkáját.) S nem utolsósorban rendhagyó ez a könyv azért is, mert értékeinek megmutatásában, jelentőségének méltatásában nagyszerű egyetértésben volt a kritikai és társadalmi mérce: kevés jugoszláviai magyar könyv részesült ilyen egybehangzó elismerésben, kevés könyvet tartott méltónak figyelmére kritikánk ilyen mértékben — s mindehhez még Újvidék város Októberi-díja is csatlakozott. Kritikai és társadalmi elismerés együtt. Mivel érdemelte ki mindezt a *Zsebtükör*?

Németh István író-újságíró, ám ez a kötőjeles kettős minősítés az ő esetében korántsem a szó leginkább pejoratív melléközöngéjű (elnézősajnálkozó) jelentésében értendő. Az ő esetében az újságírás nem írói megvalósulást helyettesítő kifejezésforma, amelyen át az elvetélt írói alkotás formát és utat talál, hanem szinte a szépírói vállalkozáshoz mérhető, s legjobb darabjaiban rangos prózát teremtő alkotói folyamat. Nyilván ezért is bizonyultak ezek a kéthasábos írások életképesnek a sárguló rotópapír mulandóságából a könyv lapjaira átmentve is. Mert ezek az írások nem könyvbe készültek, egy napilap riportérének teljesítményéhez tartoztak, aki újságírói feladatként járja a Vajdaságot és beszámol arról, amit látott, tapasztalt.

A *Zsebtükör* sikerének és értékeinek két alapvető nyitja van: mit és hogyan lát meg írója világunkban. Mindkét probléma igen izgalmas, hisz ezeknek boncolgatása, szemügyre vétele vezet el a titok megoldásához: miért teszi le olyan jó érzéssel a könyvet a olvasó, s miért kap kedvet rá, hogy újra felüsse, újra végigolvassa?

Németh Istvánt az ember érdekli, minden »kéthasábos« tengelyében ő áll, az alakító, a munkáját végző, az elmélkedő, a boldog vagy elesett ember. Olyan emberek ezek, főként falusi emberek, akik Vajdaság-szerte élnek, hozzátartoznak e tájhoz, szeretik ezt az »átok-áldott« tájat, birokra kelnek vele és káromolják, de máshol talán nem is tudnának meglenni. Legyen a hőse ezeknek a kis írásoknak akár gazember, vaksi aggastyán,

új óvodáért küzdő óvónő vagy kilenc gyerekekkel vergődő özvegyasszony, Németh István újságírói érzéke és írói vénája mindig megtalálja életükben a mozzanatot, amelynek alapján a példa felé sarkíthatja »történeteiket«; legyenek e mozzanatok akár a társadalom ügyének előmozdítói, tragikus emberi buktatók, vagy csak összegező szándékú pillanatképek. Bár kisemberekről van szó, ezeknek az írásoknak jelentős hányadában — nem tudni, tudatos törekvésről van-e szó vagy mert ilyenekkel találkozott Németh István — szinte tipológiai pontossággal kinyomozhatók a vajdasági falu és parasztság jellegzetes típusai: a napszámosemberek, a kubikusok, a juhászok, a kenderáztató munkások stb. Letűnőfélben levő vagy utolsó képviselőikkel kihaló szegényember-típusok és életformák leírására, »megmentésére« vállalkozott a szerző ilyen jellegű írásaiban, s talán nem is kell mondani, hogy ezzel szándéka jóval túlmutat a szokványos zsurnalisztikai írások keretén: sok olyasmit is »elvégeznek« vagy legalábbis »észben tartanak« e kis szövegek a leírt szó szintjén, amelyek még mindig a kutatókra várnak, s szeretnénk hinni, hogy találnak is maguknak munkát, nem kéznek el. A néprajzkutató Kiss Lajos híres könyvében (*A szegény ember élete*) megörökített »nehezen élők« nem egy vajdasági képviselője került újságírói feladata végzése közben Németh István tollára, s ahogy a könyv megjelenése óta (és előtte) publikált »kéthasábosokat« számba veszi az ember, még jó néhány hasonló szép portréval gazdagodhatott volna a *Zsebtűkór* vagy egy esetleges későbbi válogatás.

Néprajzi vonatkozásai képezik talán a legérdekesebb rétegeit ennek a könyvnek. A szegényember-típusok mellett azonban egész sor mesterség leírása is megtalálható Németh Istvánnál (külön ciklus a könyvben), ám sohasem a száraz lajstromozás igényével és módszerével. Mindig az ember *mögül* hámozhatók ki ezek a néprajzi vonatkozások. Ugyancsak adatok és vonatkozások seregét szövi be a szerző írásaiba, amelyek az »észben tartás« funkciójával közsegeink, településeink keletkezésének történetére vonatkoznak. Természetesen szó sincs arról, hogy ezek a néhány lapos kis írások elvégzik mindazt, ami művelődéstörténetünk, településtörténetünk, néprajzkutatásunk sürgető adóssága. Csupán figyelmeztetnek a maguk közötti módján, s egyben hagyományaink élő voltát, létezését bizonyítják: a moraviai református templom építészeti érdekessége vagy a bezdáni damasztzövőök ma is élő tradíciója korántsem kultúránk, múltunk gyökértelenségét mutatja, hanem éppen az ellenkezőjét: a hagyománytalanságot valló egykori siránkozás helyett — művelődéstörténeti és folklorisztikai publikációinkkal párhuzamosan — a még élő hagyományaink is feltárasra várnak. Németh István könyvének gazdag vonatkozásai erre is utalnak.

A fentiekben csak vázlatosan utaltunk ennek az érdekes könyvnek néhány vonatkozására, de reméljük, lesz, aki részletesen is elemzi gazdag szövetét (Bori Imre jelezte a *Zsebtűkór*ról írt méltatásában a »terjedelmesebb tanulmányt«). Mert Németh István könyve szinte dokumentuma napjainknak, szóban elmondott kis dokumentumfilm szinte minden írása. Így, együtt, kötetben pedig keresztmetszetét adják életünknek, legalábbis azt a keresztmetszetet, amely az újságíró »zsebtűkrében« megmutatkozik.

A »hogyan látás« is lényeges összetevője Németh István könyvének. A szűkre szabott terjedelem már eleve sejteti, hogy nincs hely az emberi situációk részletes kifejtésére; az újságíró ezekben az írásokban ugyanúgy küzd a rendelkezésére álló megszabott »ablak« adta terjedelemmel, mint a száraz beszámolót író társa. Két hasábon tömörítve kell tehát minél többet elmondani, és természetesnek, hitelesnek maradnia, hisz élő emberekről van szó, akiknek neve is odakerül az írásba. Németh István tehát alanyait szólaltatja meg, azok beszélnek helyette. Az író kommentárja a minimumra csökken, legfeljebb a legszükségesebbeket érzékelteti, tömondatokban. S minden ilyen rövid mondatnak sokkal nagyobb információ-mennyiséget kell hordoznia, mintha lenne hely elegendő. S éppen itt mutatkozik meg a szerző írói alakító képessége: kevés szöveggel minél többet mondani, érzékeltetni. Sok esetben éppen a »hogyan« az az összetevője Németh István kis írásainak, amely áttemeli a szokványos újságírói teljesítmény szintjéről az irodalom felé. A legszebb írásokban pedig még a

lírai hangütés is megjelenik, egy-két mondattal szinte költészetté tudja varázsolni Németh István ezt a tájat.

»A kritikus precíz mondatokba szereti szedni lelkesedését« — írta Osvát Ernő egyik kis mulandó cikkében. Németh István könyvéről azonban nehéz precíz mondatokban írni. A legszebben talán Gál László írt róla egy *Bön-gészőben*, s mindazt elmondta (el merete mondani), amit a kritikus nem mondhat el éppen az Osvát Ernő-féle definíció kényszere miatt. Azt a meleg emberséget ugyanis, amely Németh István írásából kisüt, aligha lehet »precíz« mondatokba szedni.

Végezetül csak ennyit: Németh István tarsolyában még néhány Zseb-tükörre való anyag van. Szeretnénk abból is látni együtt legalább még egy kötetre valót.

JUNG KÁROLY

A KIBONTAKOZÁS ÚTJÁN

VARGA ZOLTÁN: *Szökés*.

Híd, 1972. 6—12.

Varga Zoltán legújabb regénye, amely 1972 második felében jelent meg a Hídban folytatásban, sok mindent bizonyít, de elsősorban szerzőjének fáradhatatlanságát és érdeklődését, közlési szomját és kísérletezési kedvét. E sorok írója néhány éve igyekszik követni pályafutását, bepillantást nyerni irodalmi tájunk e sok szempontból egyedülálló alkotójának világába. Ezért számára e regény várt, az író alkotóútjából fakadó, logikus megnyilatkozás. Már előjáróban leszögezhetem, hogy Varga Zoltán útja az általánostól az egyedi felé tart, vagy talán jobban megfogalmazva azt mondhatnám, hogy míg régebben egy-egy nem teljesen motivált egyedi eset általánosítása volt kifejezési módja, most más kifejezési módot igyekszik alkalmazni: az egyedi sors ábrázolása áll ismét a központban, de a sokszor erőltetett absztraháló általánosítási vágy nagyjából elmarad, ellenben ehelyett az egyedi eset leírásának oly mélységét kapja az olvasó, amely irodalmunkban szinte egyedülálló. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Varga Zoltán teljes mértékben szakított írói múltjával, ellenkezőleg: eltéphetetlen szálak fűzik ahhoz, azonban e művében sikerült egy hatalmas szintetizáló folyamat lebonyolítása, amikor is főhősében, illetve annak egy-egy le nem írt vagy esetleg mégis megírt történetében, felbukkannak a korábbi hősök lelki vonásai, társadalmi hovatartozásuk és élményeik. Így lett e regény egy nagy összegezés: a múlt vívmányainak újraértékelése és az első lépés az új kifejezési mód útján.

A *Szökés* tulajdonképpen egy sodró erejű belső monológ, amelyet csak itt-ott bont meg egy-egy rövidke párbeszéd. Varga Zoltán nagyon jól ismerte fel e kifejezési mód előnyeit és veszélyeit is. Ez elsősorban stílusán mutatkozik meg, amely — a belső tartalom és mondanivaló miatt — sokban eltér eddig ismert kifejezési módjától. Eddigi zárt stílusát, amelyen belül arányos szerkezetű és áttekinthető mondatok uralkodtak, most egy másik váltja fel: mondatai vég nélküli áradattá alakultak át, a belső monológ csapongása szinte nem engedi meg egy-egy gondolat »végigkövetését«, újabbak bukkannak fel a hős elméjében, amelyek más tájakra sodorják őt és az olvasót is. A mondatokon belül állandó feszültség uralko-

dik, amely még szaggatottabbá teszi az amúgy is szaggatott belső monológot. Ezt a regényt ilyen szuggesztivitással csak ezzel a módszerrel lehetett megírni, a tartalom csak ezen a módon bontakozhatott ki teljes mértékben, csak így képezhetett tartalom és forma szerencsés ötvözetet. A belső monológ pedig tulajdonképpen a regény hősének, Halász Bélának gondolatai és reflexiói. Amikor a szerző elkezdi hőse monológjának lejegyzését, gyakorlatilag már megtörtént az, ami hősének életében jelentős volt. Halász Béla eljutott egy pontig, ahonnan visszaút már nincs, csak a teljes szakítás a múlttal. Ekkor kezdenek el rajzani a gondolatok agyában, mintegy visszavetítik, mi is történt vele, hogyan jutott el a teljes csődig. Afféle összegezés ez a regény.

Ki Halász Béla és mi történt vele? Erre igyekszik a mű választ adni. A polgári származású Halász Béla egyetlen cél elérésében látja élete értelmét: »nagy« regényt szeretne írni. Ennek a célnak vet alá mindent, meg akar tudni mindent az emberekről, viszonyaikról, a társadalomról. Első regénykísérlete nem sikerült, házassága felbomlott, mint pedagógus is kudarcot vallott. Írói módszerére jellemző, hogy meghatározott hangulat hatása alatt szeret írni, míg a hangulat hatása nem múlik el, mert utána már más élmény tolakszik előtérbe és a »téma« odavész. Bevallása szerint legtöbbször csak azért ír, hogy kiírja magából dühét. Nemcsak a közvetlen élményeket hajszolja lázasan, hanem a kölcsöntapasztalatokat is sokra értékeli; rengeteg szituációt, sőt érzést ismer másodkézből. Az emberek tanulmányozása mellett önmagát is figyel és elemzi. Véleménye szerint környezetétől elüt, tudatosan igyekszik más lenni, mint az őt körülvevő emberek, bár beismeri a beolvadás veszélyét. A kölcsöntapasztalatok mély átélésében nagyban segíti »hisztérikus fantáziája«.

Sok mindent gyűlöl: megalomániás álmait, a butaságot, a fantáziátlan lényeket, az erőszakot (szerinte csak erőszak ellen igazolt). Útálja az értékes ember vesztését az értéktelenebbtől, viszolyog a technika hivatásos megszállottjaitól, irtózik a tartós kapcsolatoktól, egyre kevésbé hisz az emberek nevelhetőségében, de értékeli másoknál az átlagon felülit és azt ki akarja fejleszteni. Zárt jellem: gondolatait, indulatait magába fojtja, de szenvedélye az ellentmondás (mindent jobban tud másoknál), nem tud beletörönni, hogy az embereket nem lehet könnyen és gyorsan megváltoztatni. Az értelmet tekinti egyedül szeretni való emberi tulajdonságnak (hisz, de inkább gondolkodik). Erkölcsi fel fogása a XIX. században gyökeredez és nem tud megszabadulni tőle. Hajlamos felülről nézni a dolgokat, ezét közlési módja higgadt, tárgyilagosan cinikus. Szereti a szellemi agresszivitást, de ő maga mindig csak mérlegel, a cselekvésen innen marad, ugyanakkor vonzódik azokhoz, akik csinálnak valamit.

Régebbi novelláiban Varga Zoltán igen gyakran adós maradt az előzmények ábrázolásával, töményen igyekezett ábrázolni egy már teljesen kialakult életszituációt. Most azonban továbblép és a társadalmi-szociális hátteret is teljes egészében, ugyanakkor csak hőse szemszögéből nézve, bevonja írásába. Mivel motiválni akar, tudja, hogy a háttér nem hagyhatja el, se nem helyettesítheti és oldhatja fel egy parabola keretein belül. Kár, hogy szerzőnk nem közöl többet hősének még korábbi életéről; csak azt tudjuk meg, hogy valaha pártiskolába járt, tehát világnézete haladó volt, legalábbis ezt kell feltételeznünk. Halász Béla önéletrajza nem más, mint summázása viszonyának társadalomhoz, emberekhez és intézményekhez, de ez a viszony esetében csak az emóció szintjén maradt meg. Ezért mondhatjuk azt, hogy világnézete az önéletrajz lejegyzésekor nincs is, mivel a világnézet tudatos, fogalmi jellegű képződmény, amely visszahat az életérzésre, sőt azt teljesen át is formálja. Hősünk esetében a világnézetet tehát nem szabad összetéveszteni azzal, amit életérzésnek nevezünk. Az életérzés mondhatni a társadalmi élettapasztalatnak emocionális, nem pedig tudatosított formája, mivel a tudatosított forma, mint ahogyan azt a fentiekben már hangsúlyoztam, világnézetet jelent.

Azzal, hogy társadalmi élettapasztalatot említettem, véleményem szerint a mű központi gondolatát közelítettük meg. Mint már mondtam, hősünk egy regény megírására állítja be magát, egész életmódját, azaz tanulmányozza az »életet«, fel akarja fedezni a társadalom mozgatóerőit,

az emberek viselkedésének rejtett rugóit, az emberi kapcsolatok eredetét és milyenségét. Óriási és hősies küzdelmet vív az »ábrázolandó« anyaggal, magával az életjelenségek sokaságával. Lázasan tanulmányozza őket, állandóan jegyzetel, az események — mivel erősen szenzibilis — nagy hatást gyakorolnak rá, mind nehezebben tudja elrendezni, megmagyarázni, irodalmilag feldolgozni az élményeket. Az élmény- és adatözön eltemeti, mert nem rendelkezik szilárd világnézeti alappal, melynek segítségével ezt az özönt megfelelően tudná értelmezni. Belátja, hogy az igazi nagy alkotónak teljes képet kell nyújtania koráról (»Minél több oldalról megmutatni a dolgokat, így akartam ábrázolni a világot, amelyben élek«), meghozza őszintén, de a végén belátja, hogy írói elképzelése megvalósíthatatlan (»Mindent leendő írószámomra tettem fel, mindent ennek rendeltetése alá. A munkámat, a barátságaimat, a szerelmeimet. Szándékosan téptem el minden kapcsolatszálát, tenyésztettem magamban a kívülállást, ha úgy tetszik, az elidegenülést. Lebegni akartam... letekinteni, ítélni elevenek és holtak fölött. Beleszerettem egy magatartásba, anélkül, hogy tisztáztam volna, elég erős vagyok-e hozzá«), sőt: »Titokban mindig is éreztem önmagam csődjét«. Megdöbbenő a búcsú a vállalkozástól. A regény e része oly művészi tömörségű, hogy Varga Zoltán eddigi alkotói munkásságában nincs párja. Őszintén, a lehető legőszintébben csendül ki belőle Halász Béla írói tragédiájának alapmotívuma: ma már lehetetlen egy klasszikus értelemben vett nagyrealista regényt írni, amelyben minden társadalmi viszony és intézmény teljes áttekinthetőségében állna előttünk. Csődje az alkotó író csődje, »tragédiája« nem társadalmi eredetű. Tudniillik a marxista esztétika szerint a tragikus mint esztétikai kategória két élethelyzet meggyógyulása: a korán jött forradalmár és a régi rend utolsó hőse képviseli a tragikust. Halász Béla nem sorolható, épp jellemének összetettsége és világnézetének kiforrotlansága miatt, egyik típuskategóriába sem. A hős azért szökik meg, mert mint alkotó a klasszikus realizmus eszközeivel képtelen ábrázolni a jelenkor bonyolult valóságát.

Szerzőnk érezhetően elszakadóban van régebbi ábrázolási módjától, sőt e szempontból a *Szökés* talán egy merész ugrás. Azonban a társadalom teljes és konkrét ábrázolása egy személy élményein keresztül, különösen ha számításba vesszük a személy élményeinek véges jellegét, szinte megvalósíthatatlan szándék épp az ábrázolandó világ összetettsége és bonyolultsága miatt. »... Az összegyűjtött anyag nem lesz egyéb pletykakrónikánál, szerencsésebb esetben riportregénynél, pedig én többet szerettem volna kihozni belőle még holmi kisvárosi tablónál is« — mondja a regény hőse. Bár soha nem írta meg »nagy regényét«, önvallomása talán még több is annál: egy írói ábrázolási mód csődjét példázza.

Varga Zoltán e regénye rendkívül fontos állomás további fejlődésében, melynek folytatását fokozott érdeklődéssel várjuk.

VARGA ISTVÁN

EGY DRÁMA ÉS LEHETŐSÉGEI

DÉR ZOLTÁN: *Ember a határon.*

Üzenet, 1973. 10—11.

Bori Imre *Drámák színpad nélkül* című, eredetileg a Magyar szó *Kilátójában* megjelent kritikaszorozatának bevezetőjében olvasom az alábbiakat: »... van drámairodalmunk, de színpad nélkül valójában, s örülnénk, ha

színjátszásunk követni tudná a drámai szövegek produkcióját, s valóban vállalná a színpadra vitel oly szép és nemes feladatát.« Idézhetném azonban akár a következőket is: »Egyelőre marad tehát a kritikus papír-színháza, melynek egyes bemutatói — nagyon jól tudja e sorok írója — közelről sem pótolhatják a valódi színházi vállalkozások elmaradását.« Vagy éppen... na de mellőzöm is a további idézgetést, bármennyire csábítóan kínálkoznak is egyes idevágó megjegyzések annak bizonyítására, hogy bontakozó drámairodalmunk színpadi afirmációja érdekében azóta is vajmi kevés történik, azaz annyi semmiképpen sem, hogy elmondhatnánk, színházaink képesek azóta is fellendülőben levő színpadi irodalommal, új művek születésével valamennyire is lépést tartani. Annak ellenére sem, hogy drámairodalmunk holmi ugrásszerű fellendüléséről egyelőre még túlzás lenne beszélni. De talán hagyjuk a panaszsztót. Színházaink (ne feledjük, hogy most már kettő van) szűkre szabott lehetőségeire vagy éppen esetleges meg nem értésére panaszkodni ugyanis nem csupán értelmetlennek látszik, hanem sokkal kevésbé reménykeltőnek is, mint arról megemlékezni, hogy Dér Zoltán *Ember a határon* c. drámája a veszprémi színház jövő évi műsorán szerepel — amit kétségtelenül drámairodalmunkat ért elismerésként is üdvözölhetünk.

Ennyit mintegy bevezetőként Dér Zoltán drámája ürügyén. Mielőtt ugyancsak e színpadi alkotás kapcsán arról esne szó, hogy korunk drámaírójának szükségképpen két megoldás közt kell választania. A modernnek mondható abszurd vagy inkább »abszurdoid« és a hagyományos értelemben vett realista megoldás között, amely választás aztán nem csupán alkotásának külső formai jegyeit, hanem együttal tartalmát, »belső milyenségét«, nem utolsósorban mélységét vagy szélességét, kiterjedésének dimenzióit, mondanivalójának jellegét is meghatározza. Legfőképpen azért, hogy az előbbi, természeténél fogva, mindenekelőtt a maga fokozottabban sűrítő megoldásaival a valóságnak kétségtelenül nagyobb és általánosabb darabját képes megragadni és színpadra állítani, főleg annak köszönhetően, hogy mondanivalóját elvontabb formában, modell segítségével fejezi ki és ezáltal válik képessé a közvetlenül nem megfigyelhető összefüggések, a társadalom szerkezetének feltárására, a különféle elidegenülés-jelenségek megértésére, gyakran önmagában képtelenségnek mondható parabolászerű cselekmény segítségével, elsősorban az értelemezés szövege, míg az utóbbi, a realista forma — korunk társadalmi valóságának bonyolultsága folytán — kétségtelenül sok mindenről kénytelen lemondani, elkerülhetetlenül szűkebb keretek közt marad, gyakran csupán egyedi esetek, egyéni drámák megszólaltatója lesz, anélkül, hogy a tipikus és az általános felé is túlmutatna rajtuk. Am ugyanakkor tagadhatatlanul többet őriz meg a valódi drámából, s válik ily módon, mindenekelőtt a néző vagy olvasó emocionális szférájának megmozgatása révén, a valóságos együttérzés, az eredeti arisztotelészi értelemben vett katarzis kiváltójává. Van azonban még más előnye is a hagyományosabb, a közvetlenül érzékelhető valósághoz jobban ragaszkodó drámai formának a különben egészen tágra értelmezett »abszurdal« szemben: az, hogy mindenképpen érthetőbb, kevesebb erőfeszítéssel is megközelíthető. Amit figyelembe véve korunk drámaírójának dilemmája akár így is megfogalmazható: többet kevésbé érthetően, tehát kevesebbeknek, vagy pedig kevesebbet érthetően, azaz többeknek inkább. Valamiről ugyanis feltétlenül le kell mondanunk, tekintettel arra, hogy az ideálisnak számító út, a »minél többet minél többeknek«, bármilyen társadalom kulturális viszonyait vesszük is alapul, egyelőre járhatatlannak látszik.

Valójában azonban ez a drámaírói dilemma inkább elméleti csupán, mivel a gyakorlatban mindenképpen a téma, a drámaíróban felgyülemlött mondanivaló dönti el, melyik forma választására kényszerül, úgyhogy Dér Zoltán döntése a hagyományos-realistikus drámai forma mellett egészen természetesnek látszik. Első pillantásra legalábbis mindenképpen magától értetődőnek érezzük, hogy Dér még az időrend felbontásában is meglehetősen óvatos legyen és csupán drámája indító- és záróképeinek segítségével biztosítson visszatekintést lehetővé tevő keretet főhősének, a több vonásában Csáth Géza alakjának és sorsának jegeit magán viselő Széki Nándor írónak, olyképpen, hogy miután az 1919-ben éppen csak kialakuló jugoszláv—magyar határon a szerb határőrség fogságába esik, elfogatásának

és öngyilkosságának két pillanata között retrospektíve ismerhessük meg tragiáját, középpontjában morfinizmusával, amelyből Kis Annához fűződő szerelme a Magyar Tanácsköztársaság bukása miatt nem válhat a menekülésnek azzá a lehetőségévé, amivé talán lehetne, s kergeti Székit a hitvesgyilkosságba, majd az öngyilkosságba is, visszavonhatatlanul pontot téve egy meglehetősen szövevényes és többszólamú mondanivalót magában rejtő cselekménysor végére, amit, hála a szabályszerű kronológiai sorrendnek, könnyen nyomon követhetünk. Ugyane lineáris építkezés következtében lesz azonban Dér Zoltán drámája egy kicsit színpadi krónikává, illetve riporttá is egyben, egy árnyalattal talán epikusabbá a kelleténél, legfőképpen sok rövid képre való felosztottsága folytán, ami valamennyire szükségszerűen csökkentette feszültségét, drámaiságát. Ez pedig végső fokon akkor is sajnálható kissé, ha el kell ismernünk, hogy ez a szétszabdaltság már pusztán a több mint két esztendőn át végigvonuló cselekményfonal miatt is elkerülhetetlennek látszik, mivel ennek »fellazító« hatását csupán részben ellensúlyozhatta a drámaiságnak az a kétségtelenül határos csomópontokba sűrítése, amivel a darabban mindvégig találkozunk. És ugyanígy csak részben ellensúlyozhatta volna az is, ha egyik-másik rövidke kép elmarad, mindenekelőtt az utolsó előtti, a gyilkosságot megelőző pillanatok felvillantása, mivel talán az is elég lett volna, ha a történetekről mindössze a záróképpen előkerülő körözölevélből szerzünk tudomást. Vagy talán még jobb lett volna csupán a képváltást megtakarítani, mivel Abigél, a feleség akár közvetlenül Anna elhurcolása után is megjelenhetett volna, bármilyen valószínűtlenül hason is ez tisztán a realitás szemszögéből nézve, ám ennek ellensúlyozására akár valamiféle áthidaló közjáték beiktatása is megfelelőbb lett volna a függöny leeresztésénél.

Ezek azonban részletkérdések csupán. Olyan mozzanatok, amelyeknek jobb megoldása nem sokat változtatott volna azon, hogy ilyenformán a drámaiság és a mondanivaló kifejezése kizárólag a kitűnően felépített, feszültséget teremtő, gyakran átforrósodó párbeszédekre hárul. Ezeknek árnyaltsága és izgalmas többrétűsége folytán lesz ugyanis az *Ember a háttáron* jóval több színpadi krónikánál, s válik igazi drámává, komplex mondanivaló hordozójává, aminek révén mégiscsak túl tud mutatni egy történelmi háttérbe ágyazott egyéni tragédia keretein, sőt el tudja kerülni bizonyos lapos tanulságok csapdáit is. Ilyen veszélyek ugyanis tagadhatatlanul fenyegettek, már pusztán a témából eredően is, mivel az, hogy Dér morfinista hőst választott, s ilyenformán a narkománia kérdését állította drámája középpontjába, könnyen olyan egysíkú üzenetek közvetítőjévé fokozhatta volna le darabját, hogy »tanuljatok Széki Nándor sorsából, óvakodjatok a kábítószerektől«, ami ugyan hasznos lehet, éppen csak drámai mondanivalónak kevés, hősének író volta viszont, ugyanilyen könnyen pusztán az »aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni« tételének illusztrálójává tehetette volna. Ebből az utóbbiból egyébként kétségtelenül meg is találhatunk valamit a drámában, szerencsére nem az ilyenfajta vakmerő alkotói önmegsemmisítés talmi csodálatát kifejezésre juttató formában, hanem minden együttérzés mellett is, annak rálátó bírálataként, legalábbis ami az ilyen, mindenképpen szükséges alkotói pokolnak a kábítószer átmeneti mennyországaival történő pótlását illeti, ez azonban mindössze egyetlen, bár kétségtelenül központi szólamát jelenti a darab mondanivalójának csupán, kiteljesedésének szintjével egyben szét is feszítve azokat a kereteket, amelyeket a narkománia poklába való alászállás önmagában jelent. Mégpedig legfőképpen Széki Nándor szerelmének, a zsákutcából őt mindenáron kivezetni és a jövő távlatait is megmutató útra terelni akaró, líraian naív okosságával megkapó fiatal kommunista lánynak, Kis Annának köszönhetően. Dér Zoltán drámájának legmagávalragadóbb párbeszéde ugyanis kettőjük között bontakozik ki, abban a jelenben, ahonnan Anna alábbi szavai is valók: »És félsz a gyámolítástól, mert megszoktad, hogy mindenért fizetni kell. Mert nem hiszed, hogy lehet valakit szeretni, ha nincs is rekorderi formában. Mert rongy burzsoá vagy. (Sirva.) Az vagy, te szegényem. Folytonos készenlét, imponáló lendület és egetverő bravúr! Ettől gyúlnak ki a szédelgő kis csajok. Aki elesett, azt gyorsan félrevonszolni, hogy ne zavarja a forgalmat ugyebár. Hajszolni a csodát, ahhoz volt hited, de megfogózni egy másik emberben, ez nem

imponál a hiúságnak.« Azok a szavak, amelyeket korántsem találokra idézek, hanem mert az írói magatartásforma egyik lényeges sajátosságát, úgyis mondhatnám, legsebezhetőbb oldalát érintik és ragadják meg, s mindenekelőtt itt kap hangot az az emberi-írói válaszút, ami elé Széki Nándor kerül, s ami, ha darabbeli konkrét helyzettől, tértől és időtől kissé elvonatkoztatunk, leginkább tekinthető általános emberi-művészi problematikának, tehát a darabban ábrázolt kortól és helyszíntől függetlenül aktuálisnak is. Nem kevesebről van ugyanis itt szó, mint az alkotói individualizmus, a művészi öntudat megnyilvánulásáról, olyasmiről, amit Somogyi Tóth Sándortól kölcsönzött kifejezéssel »királyi közérzetnek« nevezhetünk, ami persze lehet a felfuvalkodott üresfejűség megnyilatkozása is, ám nélküle, feltéve, hogy megvan mögötte a szükséges aranyfedezet, aligha képzelhető el bármiféle alkotói kiteljesedés. Sőt az a mindent akarás sem, amely Széki Nándort (aki »nagyon sietett« és nem akart beállni a »nyüzgésbe« és a »taposómalomba«) arra kényszerítette, hogy az »ihletet« mesterségesen kiváltandó, a morfiomos fecskendő segítségét vegye igénybe, s ily módon kísérrelje meg a győzelmi dobogó felé vezető rövidebb út megtalálását, nemcsak azért, mert »rongy burzsoá«, akinek mindenáron győzni akarása persze az egymáson kiméletlenül átgázoló szabadverseny vástörvényének produktuma is, hanem mert művész, ha lehet így mondani: »fokozottabb mértékben ember«, aki semmiképpen sem »vereségre született«. Erre gondolva akár még mellékesnek érezhetjük a »rongy burzsoá« szerepét, Kis Annának vagy akár Dér Zoltánnak ellentmondva is, mégis ez a kitétel látszik ebben az idézetben a legfontosabbnak, Anna általa is kifejezésre jutó forradalmisága, az a kinyújtott kéz, amely Széki számára a menekülés útját kínálja, s ami szimbolikusan értelmezve kap igazán általánosabb jelentést, abban az esetben, ha Annában egy kicsit magát a forradalmat, Széki Nándorban pedig az alkotóművész egy típusának megtestesülését látjuk, mint ahogyan Abigélben is a visszahúzó erők képviselőjét kell látunk. Abigél ugyanis ilyenként nemcsak Annát szolgálja ki a fehérterrorak, csak hogy Székít a maga oldalán tarthassa meg, hanem előbb még a kábítószert hatalmából való szabadulását is igyekeznek megakadályozni, annyira, hogy akár maga is kész lenne vállalni a narkómánia veszélyeit, ha ezáltal képes lenne Széki emberi-alkotói újjászületésének elejét venni. Székiért tehát ilyenformán nem csupán két asszony, egy elpusztítani és egy megújítani akaró szerelem harcol, hanem általuk képviselve két egymással szembenálló világ is, aminek folytán Széki ilyen értelemben is a határra, a régi és az új határra kerül. Arra a határra, amelynek itt a dráma színterét képező kor is különleges kihangsúlyozója lesz, mivel ez a kor maga is határra a történelemben, tájunkon mindenképpen először vetve föl ilyen éles formában az írói hovatartozás és elkötelezettség kérdését, ami akkor, a maga idejében is lényegében ugyanolyan formában rejtette magában az igenlés és tagadás kérdését, ahogyan azzal ma is szembetalálkozunk. Sok tekintetben a maihoz hasonló külső irodalomformáló erők és pillanatnyi páfordulásokra mindig kész kis dilettánsok türelmetlenül sürgető kórusa kísérletében, amiből Dér szintén nem mulaszt el egyet-mást érzékeltetni, sematikusan egyértelmű kinyilatkoztatások nélkül éreztetve, hogy az alkotó számára aligha létezhet jobb igenlés a tagadni és meghaladni kívánt világ kiméletlenül leleplező ábrázolásánál, hogy elegendő az á-t kimondani, lehetőleg úgy, hogy a b jövetelét »a süketnek is éreznie kell«. Ez a probléma ugyanis feltétlenül fontos vonulat a darabban, mint ahogyan általában is jelentős helyet foglalnak el benne az alkotói problémák, elsősorban Széki színműve, a »drámabeli dráma« révén kibontakoztatva, ami aztán a maga érdekes Odüsszeia-parafrazisával egy bizonyos mitológiai analógiát is lehetővé tesz, legfőképpen egy elmélyítő hangulati aláfestéssel gazdagítva a drámai mondanivalót, amennyire azt a szerző által választott realista megoldások és a dráma már említett képekre szabdaltsága lehetővé teszi, ezzel is fokozva a dráma szerkezeti egységét, és a maga módján szintén hozzájárulva ahhoz, hogy az *Ember a határon* mondanivalója túlemelkedjen egy pusztán egyéni tragédia keretein.

Ismétlem: amennyire lehetővé teszi. Itt ugyanis, bármennyire elkerülhetetlennek mondtuk is ezt a bizonyos felaprózottságot, mégiscsak meg

kell állni és feltenni a kérdést: okvetlenül ez a felaprózottságot valóban kiküszöbölhetetlené tevő hagyományosan realiztikus ábrázolás áll-e nyitva csupán Dér Zoltán előtt, vagy pedig más megoldás is, ami sikeres kiteljesedés esetén sokkal gyümölcsözőbb is lehetett volna. Sőt figyelembe véve, hogy a határállomáson fogva tartott Széki Nándor valójában erős narkotikus hatás alatt, valahol az örület *határán* emlékezik vissza holtpontra jutásának előzményeire, akár még az is felvethető, hogy reális-e valóban az, ami első pillantásra annak látszik, a valószerű drámai képeknek az a sorsa, aminek révén Széki múltjával megismerkedhettünk, mivel ebben a formában a visszapillantás valahogy Széki szubjektumától, tudatállapotától függetlennek látszik, jóllehet a morfium hatására létrejött eufória szinte önmagától kínálja egy víziósabb »belső szintér« megteremtését, ami, azonkívül, hogy lehetővé tette volna a felaprózottság elkerülését, a cselekmény sűnítését és a szereplők szabadabb, a külső valószínűsítő tényezőktől függetlenebb mozgatását, az adott keretsituációt figyelembe véve, *valóságosabban* is hathatott volna. És ami ennél is lényegesebb, több lehetőséget biztosított volna ahhoz, amivel Dér Zoltán kissé adósunk maradt, Széki belső drámájának láttatásához éppúgy, mint az egyéni tragédián túlnövő mondanivaló elmélyültebb és boncolgatóbb kifejezéséhez is. Ez az utóbbi ugyanis megfelelő kohézióerő híján és a »külterjes« realizmus tehertétele folytán, minden írói leleményesség ellenére, kissé mégis szertehull és nem érvényesül annyira, hogy igazán szuggesztív legyen. Lényegében ezért tűnik úgy, hogy az *Ember a határon* mégsem lépte át mindenben azokat a határokat, amelyeknek áttörését a benne rejlő lehetőségek biztosították a szerző számára. Annak ellenére, hogy Dér Zoltán drámaírói lehetőségei mindenképpen ígéretesek.

VARGA ZOLTÁN

A MÁSODIK MONOGRÁFIA

IPACS JÓZSEF: *A topolyai művésztelep húsz esztendeje*.
Topolyai művésztelep, Bácsstopolya, 1973.

Most, hogy húsz év után újra végiglapozgatom a művésztelep kiállításainak katalógusait, s látva, hogy esztendőről esztendőre egyre terjedelmesebbek, felbuzdító és újra olvasásra serkentő az a temérdek értékes adat és anyag, amely egy-egy gondosan megírt előszóban, vagy akár a füzet, illetve kötet végén közölt jegyzetekben található. Képzőművészeti életünk legapróbb részletei kiolvashatók belőlük: felmerült erjesztő gondolatok, tervek, nevezetes tanulmányok Európában, a világban, életrajzok, bibliográfiák a régi katalógusokban. Ennyi idő után (a hivatásosokon kívül) ki lapozza fel őket? A művésztelepi könyvtárakon kívül hol találhatóak még? Pedig mindenik egy darab,

vagy akár csupán töredék, röpke vallomás, jegyzet: egy kis darab szellemtörténetünk induló nagy korszakának életéből.

Már rég nem vitás a tény: nemcsak a kulturális központok teremthetnek olyan nagy ígérető műhelyeket, amelyeknek híre pár évtized alatt kinő a »provinciából« és nem várt íveléssel átlépi az országhatárokat. Am a jelen pillanatban nem is annyira arról akarunk szólni, hogy a mi szűkebb hazánknak — Vajdaságnak — mi a híre a világban, inkább arról, hogy mit alkotott, mit teremtett elsősorban a mi életünk nagyobb léptű fejlődése számára. Ennek a szándéknak a nyomán mindjárt fölmerül a kérdés:

»Mi az, ami Bács-topolyát társadalmi, gazdasági fejlődésével párhuzamosan a képzőművészet terén szinte önmaga fölé emelte, és kisugárzó erejűvé érlelte az elmúlt húsz esztendő alatt?»

Erre a lényegét élesen megvilágító kérdésre a szemlélő, a művészbarát csak mint befogadó kívülről adhatja feleletet, s ha ez hiteles is, de másodlagos. Közelebb szeretnénk lépni a »tűzhelyhez«, és azokhoz, akik a »tűzet« rakták. Ezért elsősorban a leghitelesebb forrásból, vagy abba belemélyedve keressük ki a tömény választ. Dévics Imre, a topolyai művésztelep egyik megalapítója 1962-ben A bács-topolyai művésztelep címmel monográfiát írt. Annyira őszinte, lírai szövéssé és annyira mely vibrációkkal teli, amilyen az ő lelkialkata volt:

»Ez a róna, melyet annyiszor énekeltek meg hamisan, ez a róna, a mi rónánk, amelyet jobban ismernek a képkeretező műhelyek kirakataiba függesztett giccsekről, mint legnagyobb „költőjének”, Milan Kojnovićnak erőteljes expresszionista vázsnairól; ez a békés és mindig egyforma róna az augusztusi éjszákak csillagparádéjával féktelenül lángra lobbantja a képzetelet...

Valahol, ennek a csillagos tájnak emberek által kijelölt kozmikus látókörén edződik az intim látomás és a művész képzetele. (...)

Valahol itt, a csönd és a nyugtalanság határán, már évek óta összejönnek a festők, szobrászok — a képzőművészek. (...)

A társadalom, a művész és általában a művészet közötti viszony témáját taglalva, már régen arra a következtetésre jutottunk, hogy ezt a kérdést a művek megvásárlása csak részben veti fel és oldja meg, kizárólag a társadalomnak az alkotói iránti kötelezettsége szempontjából. (...)

A mecénátus materializálódott egyenértéke — a felvásárolt művészi tárgy — megint csak a mi körülményeink között — általában nem kerül forgalomba, hanem félig bebalzsamozva totemmá válik egy irodában. (...)

Ellentétben az ilyen helyzettel, a mi demokratizált közéletünk — az állandó gyülekezés élete — gondolkodásra készítet: hogyan lehetne a polgároknak a kompetenztárság ér-

zését leghatásosabban elérni az ún. angazsált képzőművészet révén. (...)

A szintézis, és mindaz, ami a társadalmi mecénátus, szóval a társadalmi művészetre gyakorolt szervezett befolyása idején ehhez a fogalomhoz fűződik, alapjában véve különbözik minden hasonló vállalkozástól tekintet nélkül arra, hogy maga a szó különböző képzet-társításokat idéz elő. Ha a mechanikus analógia mint módszer már eléggé kompromittálódott — ez pedig már régen megtörtént —, akkor könnyen rájöhettünk arra, hogy a szintézisnek ezt a kísérletét nem ösztönözte egy ellenőrizetlen vidéki amatőrizmus törekvése, hanem hogy az a képzőművészet kreatíve felfogott funkcionalizmusának eredménye. Csak a képzőművészet és műépítészet így megvalósított szintézise teszi lehetővé (hangsúlyozom: csak a mi körülményeink között, itt, teljesen sajátosságosan és nem formulaként), hogy egy művészi alkotás szervezen bekapcsolódjon a polgárok mindennapi életébe, mert számukra ez elsősorban „fizikailag” hozzáférhető. A műalkotás így válik (legalábbis formálisan) mindazoknak közös kincsévé, akik — közvetve vagy közvetlenül — megteremtették keletkezésének anyagi feltételét.

A művésztelepnek már az első tízéves szakasza olyan életjeleket mutatott fel, amelyek lenyűgöző erővel kitágították a képzőművészet hatóterületét. Igaz, ezek az elgondolások eleinte csupán tervekben éltek (lépésről lépésre valóra váltott tervekben), de a táborozások résztvevői egyre fokozottabb érdeklődéssel fordultak az architektúra felé, a grafikai ipar (a nyomdászat), az innenarchitektúra művesei, s általában a műalkotási termékek fogyasztói felé. Ez a lépés már a klasszikus műhelytől való teljes elszakadás szándékát hordozta magában, azzal, hogy *kitárni a kapukat!* De nem maradt sokáig puszta szándék, nemes elhatározás. Mindezek eredőiből olyan több dimenziójú cselekvésnyaláb születet, amelyet — a kifejezés az élmény befogadójának mint íróknak olykor megengedhető — fénycsóvának is nevezhetünk.

Olyan érzés jár át most, amikor Dévics Imre monográfiáját lapozgatom és kegyelettel zászlót hajtok

egy nagyszerű, sokoldalúan felkészült és rendkívüli vállalkozásokra alkalmas ember emléke előtt, hogy ha a fentebb idézett mondatokat nem hozom vissza tíz év után: néki is, munkatársainak is, a művésztelep alkotóinak is (mondjuk mint útitárs, aki jegyzeti a történéseket) örökre adósa maradok.

Épp ez teszi még jelentősebbé a II. monográfia megjelenését Ipacs József és kitűnő munkatársai keze nyomán. És figyelmeztetőnek is jó lenne számunkra ez a vaskos kötet, hogy az ünnepi találkozón ne csak átlapozzuk, és — amint ez már szokás — csak »beleolvassunk«, hanem teljes odaadással belemélyedjünk ebbe a munkába, mélyre ásunk benne (hisz temérdek szélesebb körű ismertetésre váró anyag van itt!), és így felszínre hozzuk mindazt, amit a monográfia írója és munkatársai annyi áldozat árán belevittek, hogy ennek a jelentős két évtizednek oly emléket állítsanak, amely a néha nehezen megközelíthető galériák, múcsarnokok falán függő alkotásokat is elének hozza.

A bácstopolyai művésztelep második monográfiája már két évtized alapján ad értékelést. A termést az alkotó munka mellett minden esztendőben heteken és hónapokon át szimpozionok kísérték, elemzések, viták, értékelések, eszmecsere: mit értek el, mit kellene tovább fejleszteni.

Erdemes ezzel foglalkozni, és külön áttanulmányozni azt a szakaszt, amelyben Ipacs József a vállalkozás lényegét, emberöltőre előremutató programját jelöli meg ma, amikor Jugoszláviában már nem négy vagy hat, hanem több mint hatvan művésztelep tevékenykedik.

»A telepek tárgyi anyagai (...) elvezetnek a következtetések, megállapítások és értékelések egész sorához, s ezek telepünkre is érvényesek. Ha összegezzük őket, elmondhatjuk, hogy a telepek mégis sok újat hoztak:

1. Új minőséget a társadalom—művészet—társadalom viszonyban.
2. A művészetek demokratizálását.
3. Felszámolták a határokat a metropolis és a provincia között.

(Eközben megszüntették a nagy központok képzőművészeti monopóliumát.)

4. Új lehetőségeket nyitottak meg a vidék számára, dialektikus módon egyazon időben semmissévé meg a vidékiességet is.

5. Képtárak és alkotó központok létesültek még ott is, ahol megelőzőleg csak képzőművészeti parlagon létezett. (Így adataink alapján 67 telepet tartunk nyilván, csaknem ugyanannyi képzőművészeti gyűjteménnyel és képtárral Jugoszláviában.)

6. Az új festő- és szobrász-nemzedékek egész sora nőtt fel a telepek anyatején — eredetiséget és friss áramlatokat, új ízeket hozva az egyetemes jugoszláv képzőművészeti életbe. Fejlesztve a nemzetek és nemzetiségek közötti együttműködést, állandó impulzusokat adtak a nemzetiségi kultúra ütemesebb fejlődésének és felzárkózásának Jugoszlávia nemzeti kultúrszintjére, valós jelképeivé válva ezáltal is a testvériség-egység szellemének.

7. Megadták mintáját az új öni-gazgatói viszonyok építésének a művészi alkotómunka területén.

8. Felkínálták a szervezett elkötelezettség formáit a nagy építészeti-képzőművészeti vállalkozáshoz, a szintézishez. (Egyes adataink szerint Szerbia Szocialista Köztársaság területén ma már évente közel 40 millió új dinárt fordítanak a szintézis megvalósítására.) Vajdaságban csaknem 2000 felületet képeztek ki az úgynevezett küsszintézis alapján.

Ha az itt elmondott nagy vállalkozások kapcsán arra gondolunk, hogy Jugoszlávia társadalmi struktúrája, történelmi szerepe, természeti gazdagsága, szépsége, változatosága, az ember sokoldalú fejlődése milyen tápot nyújt a képzőművészeknek, az iparművészeknek — bármely ágazatban, műfajban is alkossanak az —, akkor ennek a katalógusba kötött monográfiának jelentősége egyszerre megsokszorozódik s mondandójának szinte imperatívusa az, hogy a két monográfiát — és az említett kisebb katalógusok jegyzeteit, kis lexikonait, bibliográfiáit — külön kötetben adják ki mint egy olyan könyvet, amely művészettörténetileg egy korszak nyitányát örökíti meg.

LÉVAY ENDRE

A MAGÁNY ÉS A SZORONGÁS VERSEI

FÜLÖP GÁBOR: *Az erdő én vagyok.*
Forum, Újvidék, 1973.

Az erdő én vagyok című második kötetében Fülöp Gábor nem a világ, hanem annak csak egy szelete meghódítására, költői kifejezésére tesz kísérletet. Ez a szélet azonban nem is olyan vékonyka, hiszen a kötetben olvasható 43 hosszabb-rövidebb vers jóval több annál, mint amit számszerűen képvisel. E versek — s paradox módon főképp a rövidebbek — a helyzetek groteszk kiélezettsége, a nyelvi és formai játékoság, a képzeletet megmozgató egyéni látásmód, a közlés parttalan áradása, máskor meg szikársága és gondolatisága révén az univerzális emberi megragadására és ábrázolására törekcszenek. Létünk azon univerzális elemeinek a megragadására, vagy ahogy szerzőnk mondja: »márványba vésett emlékeink« felvillantására, amelyek elsősorban a magány, a szorongás, az elidegenedés, a szeretethiány és a szeretetre vágyás szféráiban mozognak. S mert fiatal költőről van szó, magától értetődően a nemzedéki érzés- és gondolatvilágot is magukban hordozzák e versek, az út- is kiűtkeresés feszültségeivel, s a magára eszmélés kijózanító pillanataival együtt. A kihívó hetykeségtől az extravagáns túlhajszoltságig és polgárpuk-

kasztó nyelvöltögetésig, harsány eredetieskedésig sok minden fölfedezhető és számba vehető e művekben, ám legelőbb mégis azt az őszinte hitet és szándékot kell jeleznünk, amellyel környező világunkat kívánja elviselhetőbbé és humánusabbá tenni vagy álmodni Fülöp. Humánusabbá olyan értelemben, hogy nála »a vers „lelkiismeretünk nadrágtartója”, „belőlünk-metszett-kapocs”, az „örök dilemma variálhatósága” az egyetlen, de folyton vissza-visszatérő kérdésre és tételre: hogy hogyan is élünk, hogyan is boldoguljunk?

Koránál, élményvilágánál és tapasztalatainál fogva Fülöp Gábor még aligha vállalkozhat létünk alapigazságainak örök érvényű bölcséleti és költői megfogalmazására, de — kötete tanulsága szerint — az első lírai összegezéseikig már mindenképpen eljutott. Ezek pedig a cinizmus, a közöny, a kielégtetés, fásultság és reményvesztettség helyett a hitet, a szeretetet, az értelmes emberi életet sugallják, ahogy azt az automatikus írásmódot követő leghosszabb (és sajnos csak helyenként sikerült) *marihuana 70* című versében is olvashatjuk a fiatalokra (és nemcsak rájuk) vonatkoztatva:

... »mi száműztük költeményeinkből a romantikát és magunkkal is elhittettük hogy megrögzött cinikusok hogy megrögzött cinikusok vagyunk holott jólesne néha nekünk is egy kis ábrándozás nekünk is és verseink fedezéke mögöl sokszor álmodozni is tudunk és szeretni önfeledten ha csak apró márványpillanatokra is szeretni tudunk mi is« ...

A vers fedezéke mögöl előbújva, vértjeit levetve ilyen meleg emberiséggel vall és álmodik a költő, de ezt a hangot egyrészt, hogy korszerű, másrészt, hogy visszafogott, szenvtelen legyen, mindössze néhányszor üti meg a kötetében, mint-ha az érzéseket csakugyan röstelleni kellene, és kosárba dobni, akár az »összegyűrt éneket«. Pedig ahol a személytelenség, a versből való

kilúgozás helyett a szubjektív jelenlétet és az élményt is vállalni meri Fülöp, ott olyan mélytűző líra születik, mint például az Radnóti-ekklógák hangulatát idéző *Epistolában*. A kötet igazi telitalálatai mégis a mindössze néhány soros, de igen frappáns groteszkek (*amputálók egymás közt; tologató-kitoló; sláger; önletrajz; nagy a riadalom; incidens; magány stb.*), illetve más

hangot és más irányt követve azok a versek, amelyek a népköltészet rím-, ritmus- és metaforakincseit, -hagyományait éltetik tovább: mai életérzéssel ötvözve. Teljességében vagy részben a *cudar katonák*, a *jéllábú katona menetel*, a *Nyakából-lánc*, a *Vércse*, a *Karácsonya* és a *bíborból-ezüstbe* című versek sorolhatók ide, azzal, hogy az utóbbi az elidegenedést megéneklő *naplementével* együtt a kötet legszebb darabját képezi.

Kísérletei közben Fülöp — akár csak első kötetében, *A négydtizenzios ablakban* — megannyi hangot, formát, gondolatot és »témát« végigpróbál. Szerintem három úton: a groteszk, a népköltészet és az élménylira útján a jövőben magabiztosan indulhat az erdő, vagyis ön-

magá felé. Hogy a rengetegig — az élet teljes birtoklásáig és metaforagazdag költői kivetítéséig — is eljut-e, s mikor, arra újabb verseivel ő maga adhatja meg legelőbb a választ. Ő, aki »ujjával felfelé mutat, nehogy bepiszkítsa az írást... s »megfagyott napsugár-úton« igyekszik »égi-forrást fakasztani«.

Tiszta szívből kívánom, hogy sikerüljön neki. Akkor talán alább-hagy magány- és szomorúságérzete, nem kell kezét fognia a kesztyűjével, és nem kell »mindegy hogy merre és hová« »vonaton vagy liften« elutaznia. Akkor majd örökre itt marad köztünk — fokozatosan tisztuló és kristályosodó modern hangszerezésű költészetével együtt. Talán már holnap, halnapután...

SZÜCS IMRE

AZ APOSTOL SZLOVÉN NYELVEN

SÁNDOR PETÓFI: *Apostol*.

Pomurska založba, Murska Sobota, 1973.

»Igy is lehet.« Két esztendővel ezelőtt ezekkel a szavakkal zártam murántúli úti élményeimet, beszámolva arról a muraszombati ünnepegről, melyet a Pomurska založba, az ottani könyvkiadó rendezett France Prešeren, a klasszikus szlovén költő *Szonettkoszorú — Sonetni venac* című kétnyelvű kötetének megjelenése alkalmából. A kötetet a Pomurska založba és a budapesti Európa Könyvkiadó együttesen adta ki, s akkor még nem is gondoltuk, hogy ezt a kötetet hamarosan egy másik is követi, Matej Bor *Átkelt a vándor az atomkoron* c. nagy poémája. Visszatéréskor a magyar vendégeket — Domokos Jánost, az Európa Könyvkiadó igazgatóját és a Kiadói Főigazgatóság küldötteit — az alsólendvai gimnázium is vendégül látta, s akkor meggyőződhetünk róla, hogy milyen eredményesen működik ez a kétnyelvű — ma-

gyar és szlovén — közös oktatású gimnázium. Ott szlovén és magyar gyerekek együtt tanulnak, szlovénül és magyarul.

S hogy milyen sikerrel?

Szeptemberben megint Mura-szombaton, illetve a Mura menti városhoz egészen közeli Radenci gyógyfürdőben a szlovén partizánköltészet harminchárom versét fordítottam magyarra, s ez a kötet ismét kétnyelvű lesz. Az étteremben egyik asztalnál magyar szó ütötte meg a fülemet. Egy alsólendvai magyar házaspár beszélgetett egy szlovén nővel — magyarul. Ilyenkor szinte természetes az ismerkedés és hamarosan megtudtam, hogy az aszszony tiszta szlovén vidékről került Alsólendvára s ott tanult meg magyarul. Kitől? A kislányától, aki a lendvai kétnyelvű gimnázium tanulója, s aki csak úgy, tanulás közben az édesanyját is megtanította ma-

gyarra, s ha idegen kiejtéssel is, de egészen szépen beszéli nyelvünket. A kényelvű oktatás tehát nem maradt az iskola falai között, hanem továbbveti áldásos hullámaint.

A muraszombati könyvkiadó lelkes vezetői és szerkesztői most újabb kedves meglepetéssel szolgáltak. Petőfi születésének százötvenedik évében két nyelven — szlovénul és magyarul — megjelentették a lánglelkű forradalmárköltő 1848 nyarán írt nagy romantikus poémáját, az *Apostolt*. S most, hogy a fordítást — Joze Hradil szlovén műfordító művét — egybevettem az eredetivel, meg kell vallanom, hogy a szlovén szöveg ugyanúgy lelkesített, mint a magyar eredeti, amelyet pedig a »kényesebb« ízlésű kritikusok túlzott romantikával és sokszor naivitással vádolnak. De hadd idézzem itt mindjárt Stefan Barbarič szlovén irodalomtörténésznek a kötet utószavában írt mondatait: »Szembetűnő, hogy Petőfi forradalomszemlélete lényegében romantikus. Erre az *Apostol*-ban is elég bizonyítékot találunk. Romantikus a magasztos célokért harcoló egyének lelkes felmagasztalása, a szabadság mártírjainak tisztelete, a fekete és fehér túlméretezettsége e műben, a jó és gonosz eltűlése... De a romantika ellenére is Petőfinek a forradalomban való részvétele teljesen pozitív elbírálást érdemel. Minden romantika többé-kevésbé magán hordja a fiatalság jegyét, amely lehet naív, de lényegében nyíltan őszinte és őszetlen. Petőfi forradalmi világnézete és ennek a világnézetnek az *Apostol* c. költeményben való ábrázolása a jobb és igazságosabb világ humanista látomásából indult ki. Petőfi számára a forradalom nem mint a politikai hatalom gyakorlása volt fontos, hanem talán még ennél is jobban szívügye a forradalmi erkölcs. Mint ahogy 1848 áprilisában naplójában feljegyezte: „Az utókor elmondhatja rólam, hogy rossz költő voltam, de elmondhatja azt is, hogy szigorú erkölcsű ember voltam, vagyis valóságos republikánus, mert a köztársaság legfőbb jelszava nem az, hogy le a királlyal, hanem a tiszta erkölcs. Nem az összetört korona, hanem a meg nem alkuvó jellem és a szilárd becsület a republika alapjai...”«

S hadd mondjak néhány szót a műfordítóról, Joze Hradilról és művéről is. Az egybevetés azt bizonyítja, hogy a szlovén szöveg csaknem végig tömörebb és sűrűbb, mint az eredeti, néha tudatosan leegyszerűsíti a romantikus mondatokat, de ez sohasem válik a mondanivaló kárára. S ami a legnehezebb, Petőfi szabad versének zeneisége ugyanúgy szárnyal és zeng szlovén nyelven, akárcsak magyarul. A »kakastejjel süített fehér cipő« és más törölmetszett magyar kifejezések persze visszaadhatatlanok, de ezért sokszor már a következő sorban kárpótól egyéb szlovén népnyelvi meglepetésekkel, mint pl. »Raje danes trdo skorjo, kakor jutri mehko štruco.« ami a magyar száraz barna kenyér helyett kemény kenyérhéját és lágy cipót jelent, de a lényegét megőrzi. Olykor hiányzik nekünk Petőfi gunyoros, csipős stílusa, amikor a hős »felmagasztaltatása« helyett csak hétköznapi akasztást olvasunk, vagy a gúnyos »mester« helyett kereken kimondott hőhért, s elvesz a magyar félmúlt archaikus íze is, de mindez eltörpül a gondos és lelkiismeretes műfordítás eredményei mellett.

S még valamit. Valószínűleg az sem véletlen, hogy Gárdonyi, Jókai és Mikszáth műveinek fordítója Petőfinek éppen ezt a ma is sok tanulságot nyújtó művét választotta ki, hogy a szlovén (és magyar) olvasó kezébe adja. Már csak azért sem, mert Joze Hradil sem a közönséges mesteremberek, hanem sokkal inkább az apostolok sorába tartozik, akik elsősorban nem a béreért (tiszteletdíjért) dolgoznak, hanem az elhivatottság érzéséből. A megkötött kulturális egyezmények holt betűk maradnak, ha nem akadnak olyanok, akik konvenciók nélkül is hajlandók szolgálni népünket. Az sem véletlen tán, hogy Petőfi épp ebben a költeményében írta le a sorokat:

»Mi lesz a díj? Vagy lesz-e díjam,
Nem kérdezem:
En díjktvánat, díj reménye nélkül
Fáradtam eddig s fáradok tovább is.
De esz jutalmam s nagy jutalmam lesz
Azt látni majd, hogy embertársaim
Rabokból újra emberek levének,
Mert én őket, bár vétkesek,
Vétkökben is fölötte szeretem.

A gondos, szép kiállítású kötetet azon a kiállításon mutatták be Budapesten, amely a *Könyv és jószomszédság* címet viselte, s utána Szombathelyen is, amelynek vidékén szlovének élnek Magyarországon. S ha a keserves múlt az együttműködés olyan eredményeit produkálta mindkét oldalon, mint amilyeneket

a kiállítás demonstrált, akkor biztos lehetünk abban, hogy a szocialista világrendszer ezerszer többet fog produkálni. Főleg ha olyan apostoli lelkű munkások dolgoznak érte, mint amilyen Jože Hradil.

Hát igen. Megismétlem. Így is lehet.

CSUKA ZOLTÁN

KÉT KIVÁLÓ ALKOTÁS ÚJ KIADÁSBAN

IVO ANDRIĆ: *Híd a Drinán.*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973.

MIROSLAV KRLEŽA: *Filip Latinovicz hazatérése.*
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Milyen igények kielégítése, a kiadó és irodalompolitika milyen törekvései rejtőznek egy-egy kiadás mögött, nehéz lenne pontosan meghatározni. Hogy évforduló, születésnap kapcsán hagyják el a nyomdát a könyvek, nem mindig kizárólag a népek közti kurtoázia kérdése.

Petőfi szerbül és szlovénül, Andrić és Krleža magyarul, a szellemi értékek kölcsönös megismertetése, olyan ez, mint egy kései, de menyire jóleső visszhang csengése József Attila soraira:

*A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk és nem is kevés.*

A *Híd a Drinán* pedig nemcsak azért »közös dolog«, mert sorai közül hirtelen előbukkan »Ungária, a dalok országa«, meg hogy »a XVII. század végén, Boszniában sokat énekeltek és suttogtak Magyarországról, amelyet a török katonaság több mint százéves megszállás után lassanként kezdett elhagyni«, hanem elsősorban az egymás mellett élő népeket egyaránt sújtó villámcsapások rajza miatt.

Valóban villámcsapások rajza, de a kénköves sístergés, a csúcsokból völgybe vetődő, iszonyatos dörgés idézése nélkül, a krónikás csöndes, visszafogott indulatú hangján, ahogy a Drina Višegrad alatt folyik, vagyis árad szét.

»Akkor hozzálépett Merdzan kovács a fogóval. Letérdepel a megkötözött ember előtt, és meztelen lábáról tépdesni kezdte a körmöket. A paraszt összeszorított fogakkal hallgatott, de a furcsa reszketések, amelyek összekötözött testét egész a derekáig átjárták, elárulták, hogy fájdalmai nagyok és szokatlanok. Egyszer csak a fogain át homályosan mormolni kezdett valamit.«

Filip Latinovicz hazatérését sem csak magyar vonatkozásai teszik az olvasó számára érdekessé, hanem a fölismerés, a ráeszmélés, hogy hasonló típusokat terem az ugyan határok szabdalta, de mégis egyazon »összetételű« föld. A századelő kisvárosai ezen a vidéken mind ugyanazoktól a lélekmérgező páráktól terhesek: kisiklott emberi karriererek eredet- és környezetpredesztinálta sivárságától, szánalmasságától.

A kiadás évének azonossága s az alkalom is kínálja a lehetőséget:

összevetni, ha csak vázlatosan is, a két prózai alkotást. Andrić művéből frissesség, egy nép szívóssága, vitalitása árad; mint az út menti fű, mely a taposó lábak, tipró kezek ellenére zöldül, kalászt bont, indát növeszt s a földbe vasmarokkal kapaszkodik, dacol mostoha sorsával: kipusztíthatatlan.

Krleža könyve egy hanyatló társadalomról készült hiteles kép. Az érdes fű helyett a hervadás asszociációit ébreszti: rothadt gyümölcsök, halott levelek illatát. »Lázadás és eszelős volt minden azon az éjszakán, szó szerint katasztrófális, és az élménynek ez a feszültsége nem tér vissza többé. Elszűrült, elhervadt lassan minden, mint falevél az aszályban! Az elgondolások özönéből semmit sem festett meg Filip: mindössze egypár kartont rajzolt egy rézkarc vázlatául, s minden úgy maradt, megkezdetlenül, a mappájában, a szekrény tetején. Semmit

sem dolgozik, semmit sem olvas, hanem fekszik csendes lelkiismeret-furdalást érezvén magában: a mozdulatlanságtól és a meddő unalomtól.« Olyan ez, akár Oscar Wilde irásai. És mégsem. Az ábrázolt anyaggal szemben a két író állásfoglalása különböző. Az angol beleolvad a társadalomba, amelynek produktuma, Krleža ellenszegül. Ezért »életerősebbek« az utóbbi alkotásai Wilde lankatag, buja regényeivel szemben.

»A munka nagy csupán s aki munkálkodik;«

Ezt az idézetet befejezésül nem azért hívtam segítségül, hogy csak a két kiváló író műve előtt tisztelgjek, de Csuka Zoltán, az Andrić-regényen túli, az egész délszláv irodalmat átölelő fordítói munkásságára is méltó jellemzést találjak. S megdicsérem a másik alkotás átültetőjének, Illés Sándornak gondos munkáját.

VIRÁC ÁGNES

EGY SZÖKÉS REGÉNYE

IVAN BRATKO: *A Teleszkóp-akció*.
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972.

A budapesti Európa Könyvkiadó hazánk irodalmával kapcsolatos ténykedéséről beszámolni ez ideig igen hálás feladat volt. Mert dicsérni — legalább is e sorok írójának — mindig könnyebb szívvel lehet, mint kifogásolni, esetleg elmarasztaló ítéletet hozni. Semmi kétség, az Európa Könyvkiadót valószínűleg akkor is a legjobb szándékok vezérelték, amikor kiadási programjába iktatta Ivan Bratko szlovén író *A Teleszkóp-akció* című regényét. Erre vall az a körülmény is, hogy az átültetés munkáját Tóth Ferencre, a már nálunk is számon tartott műfordítóra bízta, aki ezt a feladatot is becsülettel elvégezte. A jó szándék azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy ezúttal is komoly irodalmi értéket prezentáljon a magyar olvasóközönségnek.

Valószínűleg latba esett az a körülmény, hogy Ivan Bratko könyve a népfelszabadító háború egyik érdekes epizódját dolgozta föl, vagy — ahogy a könyv hátlapján föltűnteti a kiadó — »A jugoszláv partizánháború egyik legemlékezetesebb, történelmi tényként számon tartott „akciójáról” szól ez a könyv.« Ezt a megállapítást azonban mi, akik többet tudunk a jugoszláviai népek partizánháborújáról, nyugodtan megkérdőjelezhetjük. Tudjuk, annak a háborúnak számtalan összehasonlíthatatlanul emlékezetesebb és rengeteg olyan föl sem térképezett eseménye volt, mely jelentőségében legalább is egyenlő, ha nem múlja felül a szlovén ellenállók különös és izgalmas szokását egy furlanai internálótáborból.

A kiadó közlése szerint a szerző is részt vett a tábor őrségének orra előtt fáradalmas munkával kiásott alagúton át végrehajtott szökésben és ezáltal hiteles képet nyújthat a történetekről.

Az akció szervezőinek elszántságát és hősiességét nem lehet kétségbe vonni, de a könyv irodalmi értéke távolról sem mondható kielégítőnek. Ezt az eseményt egy nagyobb felkészültségű író kiváló értékű regénnyé formálhatta volna, míg a szerző az adott nyersanyagot képtelen volt magasabb, irodalmi értékűvé gyúrni.

A könyv első fejezetei különösen gyengék. A figurák csak körvonalazottak, a jellemek szürkék és laposak, a párbeszédék erőltetettek. Később az események sodra inkább magával ragadja az író, írása hite-

lesebb, az emberek emberibbek, a cselekmény meggyőzőbb lesz. De ezek a részek sem érik el azt a színvonalat, mely indokoltá tenné, hogy a könyv az Európa rangos kiadványainak sorához csatlakozzon.

Bratko ajánlást írt a könyv ötödik kiadásához. Ebben Boris Kraighernek, az akkoriban elhunyt forradalmárnak a Teleszkóp-akcióban vállalt szerepét és a könyv megírásához nyújtott segítségét méltatja. Eppen az ilyen egyéniségek részvétele és személyük megemlézése kötelezné nagyobb elmélyülésre az írókat.

Érdekes és izgalmas, a forradalmi harcot népszerűsítő olvasmány *A Teleszkóp-akció*. Ám örvendetesebb lett volna megjelenése, ha nem az Európa, hanem az Albatrosz kiadói profilját egészíti ki.

GAIDOS TIBOR

AZ ETIKA IDŐSZERŰSÉGE

ARIF TANOVIĆ: *Etika i politika*.
Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Az etika, az erkölcsről szóló filozófiai elmélet azokban az időszakokban kerül a gondolkodó érdeklődésének homlokterébe, amikor változik az emberek egymás közötti viszonya és életformája, új értékek vannak keletkezőben. A szocializmus mint reális társadalmi folyamat kétségtelenül időszerűvé teszi az etikai vizsgálatokat.

Ezt az általános érdeklődést, ami az új társadalmi rendszer problémái iránt szinte szükségszerűen megnyilvánul, a szerző a jugoszláv öngazgatású társadalom vizsgálatán át konkretizálja. Mint maga is

mondja, a folyóiratokban már megjelent tanulmányait azért gyűjtötte kötetbe, hogy így teljes megfogalmazást nyerjen a nézőpont, amelyből az etikai kérdéseket és magát a társadalmi praxist szemléli. Álláspontja pedig, amint az tanulmányaiból kitűnik, eltér mind a jobboldali, liberális, mind pedig a baloldali, radikalista és anarchista társadalombírálatától.

Maguk a tanulmányok — témájukat tekintve — nem kapcsolódnak szervesen egymáshoz, de együttesükből világosan kitűnik, hogyan viszonyul a szerző a szocia-

lizmus legjelentősebb etikai problémáihoz. A tizenhat tanulmány közül öt az etika elméleti problémáival foglalkozik, ugyanennyi pedig az állam, a nemzet, az élcsapat, a tudomány stb. fogalmához kapcsolódó etikai dilemmákat taglalja. A következő öt esszé az alkotó munka és a szabadság viszonyát vizsgálja. S végül, a tizenhatodik tanulmányban a szerző megrajzolja a modern jugoszláv filozófia fejlődésvonalát.

Íme néhány gondolat a két legérdekesebb tanulmányból.

Az etika időszzerűségéről szólva a szerző rámutat, hogy elengedhetetlenül szükséges az erkölcsi helyzet elemzése. Egyértelműen rá kell mutatni arra, ami elavult, s meg kell határozni az új célokat. Ha a mai szellemiség kifejezése annak a válságnak, amely már huzamosabb ideje jellemzi az emberiséget, akkor a marxista gondolat fény sugar, amely megmutatja az utat az egyedüli haladó megoldás felé. A modern ember erkölcsi dilemmái összetettebbek, mint bármikor azelőtt. Milyen legyen a választás, ha összehasonlítandó kerül mondjuk a patriarchális és az univerzális humanus erkölcs? A hagyományos értékek tekintélye már megingott, de az újak, amelyek helyükbe léphetnének, még nem alakultak ki. Az erkölcsi parancsok illuzórikus volta szemmel látható. Ugyanakkor a humanisták szükségesnek tartják, hogy a tettek ne hazudtolják meg az elveket, s követelik az összhangot az erkölcsi elmélet és az erkölcsi gyakorlat között.

Ugyancsak élesen ütközik a mindennapi életben az erkölcsi és a gazdasági szféra. A piacgazdálkodás feltételei között a haszonelvűség sokszor nincs összhangban a becsülettel. Az itt felmerülő dilemma többnyire a pragmatikus gyakorlat igazolásával oldódik meg.

A szocialista forradalom újabb problémák elé állítja a forradalom közkatonáit. A kérdés az, hogyan lehet megőrizni az erkölcsi integritást egy politikai mozgalomban, amikor tudjuk, hogy senki sem tevéhetetlen, ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy fegyelem és szolidaritás nélkül nem lehet előrelépni. Itt csak egy megoldás van: az egyénnek meggyőződésével és lelkiismeretével összhangban kell tevékenykednie. Más szóval felelőséggel tar-

tozik a mozgalomnak, de saját lelkiismeretének is.

Ezért a reális humanizmus elve a tetteket tartja szem előtt, s azt csak akkor tartja helyesnek, ha hozzájárul az emberi emancipáció nagy ügyéhez. A jugoszláv gyakorlatban a fenti dilemmákat az öngazgatás bevezetésével és a nemzeti egyenlőség meghirdetésével oldottuk fel. Az egvidejű szociális és nemzeti felszabadulásért folyó harc 1941-től kezdve az alkotó marxizmus forradalmi folytonosságát jelzi. Ez a harc nem más, mint gyakorlati humanizmus.

A másik kulcsfontosságú tanulmány a történelmileg adott erkölcsi alaphelyzet ellentéteivel foglalkozik. Megállapítja: a szocializmusra ma mindenütt jellemző, hogy párhuzamosan léteznek és hatnak benne az osztálytársadalomra jellemző erkölcsi tanok. Megtaláljuk a feudális keresztény nézeteket, de érezhető a korszerű burzsoá és a proletárerkölcs hatása is. A szerző Engelszel együtt azt vallja, hogy az első kettő pillanatnyi hatását tekintve erősebb, a proletárerkölcs előtt viszont fényes távlatok nyílnak. Ez alapját képezi az általános emberi erkölcsnek, s tagadja a társadalom osztálytagozódását.

Ha világméretekben vizsgáljuk az erkölcsi tanok fejlődését, változását, két ellentétes tendencia ötlük szemünkbe. Az egyik végeredményben az ember felszabadításához, a másik leigázásához vezet; az egyik a háborúhoz, a másik a békéhez, az egyik az együttműködést szorgalmazza, a másik az összeütközésekből számít hasznot húzni. E tendenciák társadalmunkban természetesen konkretizálódnak. Nincs szükség mélyreható szociológiai vizsgálatokra, hogy megállapíthassuk: ki-méletlen harc folyik a közvetlen demokrácia és az etatista bürokrácia, vagy az öngazgatás és a technobürokrata irányítás között.

A népfelszabadító háború eszméi tartalmazták mindazokat az értékes erkölcsi nézeteket, amelyek hagyományosan jelen voltak a nép életében. Maga a harc kiélezte az erkölcsi dilemmákat, s a többi között afirmációját jelentette mindannak, ami haladó és értékes volt a korábbi erkölcsi felfogásokban: a jót szembehelyezte a rosszal, az önbecsülést a megaláztatással, a bátor-

ságot a gyávasággal, a testvériséget a sovínizmussal, a szabadságot a rabsággal, az egyenjogúságot a dominációval.

Ez a pozitív erkölcsi hagyaték ma kiapadhatatlan forrása az új szocialista értékeknek. Ugyanakkor a szocializmus építése közben is jelentkeznek új értékek, amelyek to-

vábbfejlesztése az igazi forradalmárnak alapvető kötelessége.

Hogyan lehet erősíteni, fejleszteni a pozitív értékeket? Erre a kérdésre a szerző csak egy helyes választ lát. Tudatosan és kitartóan kell dolgozni az egész társadalom anyagi, kulturális és erkölcsi felvirágoztatásáért.

ÁGOSTON ANDRÁS

NAGY BETEGÜNK KIS DIAGNÓZISA

SZÖLLŐSI GYULA: *A Palicsi-tó elhalása és felújítása.*

A Palicsi-tó felújításának bizottsága, Szabadka, 1973.

Ha valaki ma kitéved az egykori Palicsi-tó vigasztalan partjaira, elmerenghet a mulandóságon. Kissé hitetlenkedve idézheti azokat az időket, amikor Szabadka még lovairól, nagy eszem-izomairól és persze elsősorban a közelében fekvő Palicsfürdőről volt nevezetes. Amikor az üdülni vagy gyógyulni vágyó vendégek még tömegesen keresték fel.

Mi maradt számunkra ebből az óriási tóból? Milyen sorscsapás érte? Milyenek a kilátásai?

Ezekre a kérdésekre kapunk választ Szöllősi Gyulanak, a biológiai tudományok magiszterének szakavatott tollából. A kis méretű könyvecske nem terjedelmes, de mindazt magában foglalja, amit ma a Palicsi-tóról tudnunk kell, tudni illik.

A két utolsó fejezettől eltekintve, amelyek a fürdőtelep múltjáról, illetőleg jövőjéről szólnak, a mű két, terjedelemre nézve egyenlő részre oszlik. Az első a tó általános ismertetésével foglalkozik, a második pedig a szanálás, a gyógyítás problematikáját tárgyalja. Az egészet a Palicccsal foglalkozó tudományos irodalom jegyzéke zárja le, amelynek jó része csak kéziratban van meg. Ezt nem mint a tárgyalt mű fogyatékoságát említjük, hanem mint a szabadkai állapotokra jellemző adatot.

A könyv első részének különösen színes, megnyerő fejezete az, amelyikben Szöllősi a tó környékének növényvilágát mutatja be. A sok gyönyörű virágnév szinte poétikusan hangzik. Ez a rész egyébként nemcsak a biológustudóst érzékelteti, hanem a verbeli természetjárót is. Nyilván ebből ered az a közvetlen, könnyed előadásmód is, amellyel a könnyűnek semmiképpen sem mondható témát az olvasó elé tárja. A Palicsi-tó a könyvecske olvasása közben szinte lapról lapra elevenedik meg. Lényének számunkra eddig ismeretlen részleteivel szinte »érező«, élő egyeddé alakul. Sajnáljuk, már-már fájdalmas szomorúsággal az egykor tiszta, élettől nyüzsgő tavat, amely a felduzzadt Szabadka áldozata lett; no meg egy kicsit a városvezetők áldozata is, mert — mint olvassuk — »az első elképzelést a szennyvíztisztításról már 1904-ben lefektették«.

Van ennek az írásnak még egy nagyon megbecsülendő erénye: a szerző jó stílusérzéke. Talán éppen ezért bántják annyira az olvasó szemét a nem számos, de annál bosszantóbb sajtóhibák. Szépséghibának lehetne azt is felróni, hogy a Ludas-tó nevének írása esetében nem következetes az író; a helyes Ludas-tó helyett többször fordul elő

a Ludasi-tó alak is, miközben a Csík-ér helyett nem ír Csíki-eret. De ez nem sokat ront az összbenyomáson.

Az pedig mindenképpen nagyon jó. Még akkor is, ha egyes részen át lehet érezni annak az óriási tétnek a hatását, amely a Palicsi-tóval kapcsolatos nagy beruházások politikai vetületéből ered. Feltehetően innen az a lapszus is, amely folytán csak periferikusan említi (a 25. oldalon) a Csík-eret mint a szennyvízkérdés megoldásának egyik módozatát, habár, ha jól tudjuk, az elmúlt évtized dereka táján egy levezető csatorna építéskor elég nagy beruházások is történtek. Egyébként erről tanúskodik az az épület is, amely a közkörház és a Sándor közötti laponson elhagyatva még ma is áll.

Szöllösi tökéletesen ismeri a Palicsi-tó problematikáját és a többi vele kapcsolatos történetét. Ezért, a könyv elolvasása után — ezt is le kell jegyezni — az olvasóban két kérdés merül fel:

1. Most még inkább meggyőződünk a Palicsi-tó fontosságáról mint földrajzi, biológiai (!) és más tényezőről. Viszont még csak utalásokat sem találtunk arra, hogy az illetékesek biológiai állomás létesí-

tésére gondolnának. Pedig, tanulva az eddigieken, és tekintetbe véve a ma még élő, de egyre romló Ludas-tavat, nem kellene szem elől téveszteni egy ilyen intézkedést.

2. A könyv 28. oldalán arról értesülünk, hogy egyes problémák megoldásakor nagyon érezhető meghatározott tudományos vizsgálatok hiánya. 1973-ban, két évvel a tó lecsapolása után például nem ismerjük még megnyugtatóan a tó víz-háztartását! A 37. oldalon az áll, hogy: »az ... átfogó vizsgálatok mind ahhoz a végkövetkeztetéshez vezettek, hogy ... az iszap nem maradhat a tóban«. Ezzel szemben nemrég olyan javaslat hangzott el, hogy az iszapot, gyógyerejére való tekintettel, talán mégsem kellene bántani. Nem volt egy kicsit elhamarkodott dolog már 1971-ben radikálisan hozzányúlni a Palicsi-tóhoz?

A könyv nagyon hasznos és érdekes munka. Talán kissé korábban kellett volna megjelennie.

Szép, megkapó külseje és szerkesztése Szilágyi Gábor munkáját dicséri.

Ugyanez a mű, mint ikerkiadvány, fordításban, szerbhorvát nyelven is megjelent.

SZEKERES LÁSZLÓ

A RAJONGÓ KÖLTŐI LÉLEK IS

(Stadler Aurél halálára)

Még mindig ott tartunk — ha ez klasszicista magatartás is —, hogy az ember erényeiből halála után sokkal többet elismerünk, mint amennyit életében tudomásul vettünk tőle. Ez a kegyeletes emlékezés egy formája, mint a virágkoszorú és a fekete fátyol. Igaz, nagyon rideg lenne a búcsú ezek nélkül, és a fekete szín vagy fekete keret a gyász jele: valaki eltávozott sorainkból.

Stadler Aurél elégikus hangvételű költészete életstílusából is kiérződik, mint aki úgy él, hogy mindig valahol az utolsó sorban áll, s ha sétál, a gondolat egyetlen kísérő társa. És a hűség. 1894. november 17-én Győrött született. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte és 1912-ben mint gyógyszerész került Szabadkára, majd Palicsra, ahol csaknem öt évtizeden át a kies hely, akkor még gyógyfürdő, patikusa volt. Már indulásának éveiben elszegődött az irodalomhoz, s a kevés siker, több sikertelenség ellenére is kitartott mellette haláláig. 1912-ben a Bács megyei Napló volöntörje volt, első versei 1911-ben jelentek meg. Az irodalomhoz való ragaszkodása sokkal mélyebb gyökerű volt, semhogy az elismerés hiánya megtorpanthatta volna munkájában. Jól tudta, hogy kissé fátyolos hangú, pasztellszíneket lengető poézisa soha nem emelkedhet olyan magasba, mint a sasszárnyú, izzó lelkű költők lelke. Ezt minden kísérő jelenségével együtt megértette, mert tudta, hogy vannak költők, akik önmaguknak írnak, még akkor is, ha képzelt, vagy jelenvaló, de soha meg nem közelített szerelmiükhöz írnak szerelmes verseket.

Magányosságában bármennyire is elszigetelt egyéniségnek tűnt, nem volt az, hiszen nem kevesebb, mint tíz kötetet adott ki, négy-öt nyelven olvasott és hihetetlen szorgalmú műfordító volt. Első verseskötete 1934-ben jelent meg *Líra és film* címmel. Egy évvel későbbi könyvét, az *Élet két árcát*, Hangya Bandi rendkívül értékes, sok képzőművészeti kritikus előtt ismeretlen illusztrációi díszítik. 1937-ben újabb verseskötettel jelentkezett, címe: *Hegyek, vizek, emberek*. Aforizmáit és a *Család dicséretéről* szóló költeményeit 1938-ban tette közzé. Négyévi hallgatás után, 1942-ben a *Csend, béke, fény* című kötetével — nem mint harcos, hanem mint csöndes humanista — a béke fényárját szerette volna fölcillantani. Hasonló hangszerelésű a *Tiszta szó* című kötete, mely 1943-ban hagyta el a sajtót, akárcsak az *Eszmény és erkölcs*. A háború befejezése előtt még két könyve került az olvasó asztalára: a *Halk tájak lelke* és a lírai vallomásokot és aforizmákat tartalmazó *Alázat könyve*.

Ez a lelkesedés fűtötte akkor is, amikor részt vett a művelődési egyesületek s más ilyen programú szervezetek munkájában. A palicsei művelődési egyesületnek éppúgy, mint a szabadkaiaknak, tevékeny tagja volt, és az *Életjel* irodalmi élőlújság első munkatársai között is ott találjuk őt. De nemcsak mint szépíró, hanem mint kutató is, a dokumentumok feldolgo-

zásával értékes munkát végzett. Ki ismerhette jobban Palicsot annál a tollforgatónál, aki több mint fél évszázadon át ott élt?! Felkutatta a fürdőhely múltjának és jelenének legapróbb részleteit is, és több éves gyűjtőmunka után megírta Palics történetét. A szabadkai monográfiai bizottság felkérésére megírta a szabadkai gyógyszertárak krónikáját majd húsz íves terjedelemben. De közben verseket is írt, műfordításait csiszolgatta, naplójegyzetein fáradhatatlanul dolgozott, talán egészen 1973. december 18-ig, amikor csöndben elhunyt, s úgy temették el, oly szerényen, hogy egyetlen író sem volt a temetésén.

Nem tudjuk, hogy az imént említett két monográfiával együtt még hány kötete, verse, műfordítása maradt íróasztala mélyén ismeretlenül. De azt tudjuk — és tudnunk is kell! —, hogy irodalmunk magányos életű rajongójának sokkal tartozunk. Egy egész életet áldozott az irodalom szolgálatára, ez a szolgálat viszont irodalmi hagyatékainak őrzőit arra kötelezi, hogy kéziratait kimentsek az ismeretlenségből, mert éppen napjainkban a jelenükről és a múltunkról leírt minden sor, minden tanulmány, naplójegyzet, vagy monográfia olyan értéket jelent, amellyel az előttünk járt emberöltő mulasztásait behozhatnák, még mielőtt a távolodó évtizedeket teljesen befedné a feledés.

VÖLGYI ENDRE

AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK – szellemi életünk dokumentumai

1. LÉVAY ENDRE: ÚJ LÉLEKINDULÁS
(Tanulmány)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: ZSOMBÉKOK
(Vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DESI ÁBEL: KORTÁRSAIM
(Versciklus)	elfogyott
4. KOLOZSI TIBOR: ÖRTÜZ FÉNYEBEN
(Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: BOLYONGÓ PALETTA
(Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: AZ ÁRNY ZARÁNDOKA
(Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: FELÁLOM UTÁN
(Monodrámá)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: IBOLYA
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: A CSILLAGOS HOMLOKŰ
(Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(Önéletrajz)	elfogyott
11. BARANYI KÁROLY: IKAROSZ SZÁRNYÁN
(Önéletrajz)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: AZ ELSŐ MŰHELY
(Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: A TIZENNYOLC NYÁRFA
(Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: MÁGLYA
(Egy életrajz vajdasági fejezetei)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGÓDES
(Farkas Béla napjai)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN
(A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: A BUJDOSÓ VISSZANEZ
(Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: »MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...«
(Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: SZABADKAI DIÁKÉVEIM
(A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LÁNG ÁRPÁD: IDŐ ÉS MŰVÉSZET
(Aktivista írások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NEGYVENNÉGY LEVÉL
(Költő családon belül)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: A TUDÓS TANÁR
(Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár
23. KOLOZSI TIBOR: ERZSÉBETLAKTÓL, A MAGLAJIG
(Kizur István forradalmi életútja)	22 dinár
24. PETKOVICS KÁLMÁN: ÁPRILISTOL NOVEMBERIG
(Dokumentumriport)	15 dinár
25. URBÁN JÁNOS: HALÁLTÉPETT ÉLET
(Bakos Kálmán, a forradalmár)	8 dinár

*Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) személyesen vagy utánvétellel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Radnički univerzitet – Munkásegyletem – Életjel – 66600-603-661
Postadíj: 2 dinár fizetemenként.*

Megjelent az Életjel Miniatűrök 25. kötete

URBÁN JÁNOS

HALÁLTÉPETT ÉLET

(Bakos Kálmán, a forradalmár)

Közös múltunk feltárásának nagy munkája állandóan folyamatban van. Soha ilyen méreteket nem öltött, mint ma, és a kutatók eddig még nem nyúltak ilyen mélyre a gyökerekig.

Urbán János múlt feltáróinak élvonalába tartozik. Ha csak a *Tűzsziget*et említjük, a Tiszatáj letűnt emberöltői elevenednek fel előttünk.

Ezúttal Bakos Kálmán forradalmas életének történetével ismerkedhetünk meg. Ezzel a könyvvel a vajdasági agrárproletáriátus életének s tőle elválaszthatatlanul az egy és oszthatatlan munkásmozgalomnak olyan részletei kerülnek az olvasó elé, amelyek eddig ismeretlenek voltak, vagy csak egészen tömören — egy-egy megemlékező mondatban — a forradalmár névéhez fűződtek. Hogy e sorok között a legapróbb részletek is feltáruznak, éppen ez teszi ezt a történelmi visszpillantást a munkásmozgalom története szempontjából kivételes értékűvé.

Az évtizedek mögött a zsíros fekete föld, a kemény, szikes talaj sokat verejtékezett és még többet szenvedett földmunkásai tűnnek fel, és esztendőről esztendőre érik bennük a forradalom tüze: a készülődés arra a nagy vállalkozásra, amikor az élet javaitól megfosztott dolgozók végre elérkezhetnek a szabadság valóra váltásának napjáig. Urbán János Bakos Kálmán családját, környezetét, világát fogta vallatóra, hogy a legrejtettebb történések, beszélgetések, cselekedetek között meglegye azt az érlelő erőt, amely egy vasszorgalmú család csöndes, szelíd, kemény akaratú gyermekéből a földtúrók mozgalmától a kiemelkedő alakot neveli fel s állítja a kezdeményezőre, vezetőre: harcosra várók élére.

Az író könyvébe temérdek anyagot, adatot sűrített bele. Ha olvasása közben jobban belemélyedünk a drámai részletekbe, s képzeletünkben követjük a csupán sejtetett emberi lépteket, akkor egy forradalmár életregényének körvonalai bontakoznak ki. Az író egyéb szép erényei mellett ezért kapta meg Bakos Kálmán életéről szóló művéért a harcos szövetség Dragojlo Dudić-díját, amely munkájának értékes elismerését jelenti, és figyelemre méltó ajánlást is az olvasónak, aki ezt a könyvet a beigodás legnemesebb szándékával lapozza fel.

A 100 oldalas, tizenkét értékes dokumentumot közlő könyv ára 8 dinár.